

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ANDET HALVBIND - 1910

LEHMANN & STAGE - KØBENHAVN

KOLDING

FRA MIDDELALDER TIL NUTID

EN HISTORISK BESKRIVELSE

VED P. ELIASSEN

◆

UDDRAG AF ANMELDELSER:

„Bogen ... opfylder tilfulde de Forventninger, som den først udgivne Hæftesamling vakte“. (Ribe Stiftd.)

„Dette byhistoriske Værk vil sikkert blive modtaget med Interesse af adskillige ogsaa udenfor Kolding og dens Opland“. (Horsens Folkeblad.)

„Ingen Koldingenser vil undvære Bogen om Kolding“. (Kolding Folkeblad.)

„Ogsaa udenforstaaende vil kunne læse Bogen med baade Nytte og Fornøjelse, fordi den behandler saa mange forskellige Emner og derfor aldrig bliver tør eller kedelig“. (Dannevirke.)

„En bedre *Julegave* end P. Eliassens Bog *kan I ikke faa*, thi medens de fleste Bøger . . . efter en enkelt Gennemlæsning har tabt en Del af deres Værdi, saa vil Bogen om Kolding til alle Tider beholde sin Værdi“. (Poul Lindholm i „Venstrebladet“.)

KOLDING FRA MIDDELALDER TIL NUTID

er paa 592 store Oktavsider og har 17 store Bilag (paa fire af disse Bilag 112 Portrætter) foruden 84 Billeder i Teksten. Bogladeprisen er 9 Kr. 50 Øre. Komponeret Bind af Joakim Skovgaard faas gennem alle Bogbindere.

Vejle Amtshistoriske Samfunds Medlemmer kan ved Henvendelse til Kassereren, Kæmner O. J. Brandorff, Kolding, faa Værket tilsendt *portofrit* for 7 Kr. 60 Øre. Restoplæg 80 Eksemplarer.

PRÆSTEN I VONSILD

LIVSBILLEDER FRA DET 17. AARHUNDREDE

AF

P. ELIASSEN, KOLDING.

I »Vejle Amts Aarbøger« har jeg allerede tidligere omtalt Præsten *Johannes Ryde*¹⁾, der i næsten et halvt Aarhundrede (1659—1707) var Sjælesørger for Vonsild og Dalby Sogne. Denne mærkelige Mand, Søn af en til Tønder flyttet lybsk Glarmester, har i sine Kirkebøger efterladt saa mange interessante Optegnelser, at de fortjener en nærmere Omtale, thi saavidt vides, findes der ikke i det nuværende Vejle Amt noget Sogn, hvor Livet i det 17. Aarhundrede og Befolkningens Vilkaar er afmalet med den Grundighed og det Virkelighedspræg, der er Kærnen i alt, hvad Pastor Ryde har optegnet. For ham var Efterkommelsen af Christian IV's Paabud af 17. Maj 1648 om at føre Kirkebøger aabenbart ikke en ren og skær Pligt, som Embedet førte med sig, men alle hans Optegnelser er et Udslag af den store Interesse, han nærrede for sine *to Sogne og deres Beboere*, hvad enten det var om de faa, der var mere velstillede, eller om de mange, der hensad i den største Armod. Aabenbart har han kendt og talt med dem alle, udspurgt hver enkelt om sin Livsskæbne og fulgt dem i al deres Færd. Ofte er de Billeder, han opruller fra Hytterne, de mest fængslende. Han forstaar den fattige Mand Mads Jep-

¹⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, S. 99 ff.

Vejle Amts Aarb. 1910. ff.

sens Trang til »hellere at have sit eget Arnested end sidde i andres Huse« og glæder sig aabenbart over, at han fik Øvrighedens Minde til at bygge og bo i »det øde (søndre) Kongehus ved Vonsild Mosekær«. Han røres dybt over den Ulykke, der i sin Tid (1643) ramte Sognefoged Anders Poulsens Moder, da en »Bol«, hendes Mand havde i Græs for Koldingraadmanden Mogens Eriksen¹⁾, stangede hende, saa Tarmene væltede ud og hun døde, skønt Claus Bartskeer²⁾ i Kolding satte Indvoldene ind igen, og han følger i Tanken hendes Søn Anders, da han som ung Mand i Anno 58 blev taget af det første Parti af Polakkerne som Vejviser, der de »ginge efter Kundskab paa Seest og Kolding«. Præsten optegner, hvorledes Polakkerne i Krigstiden strøede Krudt i Ansigtet paa en Mand og tændte det, saa Ansigtet blev saaret, og han skildrer nøje Vonsild Bys Hyrde, hvis gode ledige Dage »gjorde Knuder« og som først lod sin Moder (»en bedsk Blomme og saa nær i Døren«) pine Hustruen, saa hun flyttede fra ham med Barnet, og dernæst selv rendte bort med en Skarns Kvinde.

Alle disse Billeder oprulles ved passende Lejlighed, og naar et Menneskeliv er afsluttet, sammenfatter Præsten sit Kendskab til den Døde i et Livsbillede, et Testimonium, der oplæses ved Begravelsen. Mange Aar i Forvejen har han lagt Stoffet tilrette til saadanne Skildringer, og Befolkningen hjælper ham tro. Skal en Mand paa en lang Rejse, gaar han forinden til Præsten og fortæller sit Levnedsløb, som Præsten saa udførligt skriver op, thi ingen véd, om han atter vender levende hjem til sin Arne. Mange af disse Levnedsløb ~~er~~ i høj Grad omtumlede. Som Eksempel skal nævnes Gaardmanden Nis³⁾ Hansen Tingleffs, Stam-

¹⁾ Se »Kolding fra Middelalder til Nutid« 276. - ²⁾ Sst. 266. - ³⁾ Nogle Steder Niels.

faderen for Slægterne Tingleff og Vyff. Han er født 1630 i Tinglev i Sønderjylland som Søn af Degnen der. Nis kom i Flensborg Latinskole 1639, var der i 4 Aar, men da Thorstensen kom med sine Krigsfolk, blev han først Kornet og derefter Sekretær hos Oberst Pentz, blev ked af Stillingen og var saa Huslærer nogle Steder. Senere blev han Kammertjener hos Peter Rantzau, drog med ham til Frankrig, var i Krig tillige med sin Herre og skulde senere have fulgt denne paa en Rejse til det hellige Land, men blev ramt af en Kugle under Belejringen af en By. Efter mange Genvordigheder kom Nis tilbage til sit Hjem i Tinglev, hvor han senere blev gift med en Enke. Efter en Proces med Præsten i Tinglev flyttede Nis 1665 til Vonsild, hvor han overtog en øde Halvgaard, som han fik i Stil og Drift. Endnu engang kom han i Militærtjeneste, idet han i 1670 selv »red for sin Gaard«. Efter at have været i Tjenesten i flere Aar, blev han syg og fik Hjemlov. Han vendte hjem og fik betalt sin Krigsskat og Del af Rekrutpenge og — levede endnu i mange Aar.

Dette bevægede Levnedsløb fortalte Nis Tingleff Præsten i 1683¹⁾, men han overlevede Præsten.

Eller en anden Mands Levnedsløb, Skolelæreren i Vonsild, *Henrik Schiöling*. Han var født i Hannover 1635, kom i Possementmagerlære, rejste paa Haandværket og opgav saa dette for at blive Krigsmand. Først kom han i polsk, derefter i brandenborgsk, svensk og tilsidst i dansk Tjeneste (Mønsterskriver), og som Soldat blev han trolovet og gift med Pastor Rydes Søster, Kniplersken Elsebe Hansdatter. Deres Bryllup stod i Vonsild 1675. Den 16. April 1680 var

¹⁾ Se *Mørk-Hansen: Wisbechs Almanak for 1886*. Originaloptegnelser i Kirkebogen i Landsarkivet.

Henrik Schiöling beordret til Kolding efter nogle Kaarder til sit Kompagni. En Rytter Markus Sesemann, af Oberst Brockdorffs Folk, væltede sig da ind paa ham. Det kom til Kamp, og Rytteren huggede da Schiölings højre Haand af og drog bort. Schiöling kom sig trods Blodtabet og maatte nu opgive Militærtjenesten. Han blev først Skoleholder i Haderslev, men blev forjaget af den derværende berømte Regne- og Skrivelærer, nedsatte sig saa i Vonsild og holdt Skole her i mange Aar. Dette fortalte han sin Svoger, Præsten, i Maj 1697 forinden en Rejse, som han foretog til sin Fødeby Hameln, hvor hans ældste Broder var Byfoged. Schiöling kom dog karsk tilbage fra denne Rejse og tog atter fat paa sin Skole. Men Aaret efter blev han svag. Præsten vilde have bedt for ham paa Prædikestolen, men han skriver i Eftermælet, at han turde ikke, af Frygt for, at Skolebørnene saa skulde *blive borte fra Skolen*. Kort efter lukkede Døden den gamle Skolemesters Øjne. Han var da 63 Aar gl. Præsten giver ham det Skudsmaal: Som Soldat var han yndet af Officererne, men ikke af de Menige.

Ogsaa Børn fik deres Skudsmaal oplæst ved Ligbaaren. Om en 7-Aars Dreng siger Præsten, der her synes at røbe liden Forstand paa Børn: »Der hørtes ikke nogensinde en Band i hans Mund, som ellers nu almindeligt i *Børneleg* høres. Mangen Gang, naar han saa, at Præsten kom, gik han ud fra de andre Børn i Laget og sagde: Den og den bandede! Det vil vi billigen dette salig Barn til en Ros eftersige«.

Endog de helt spæde Børn faar et Slags »Testimonium«. Et Sted beskrives omstændeligt et Barns Fødsel, og hvorledes det teede sig, da det lagdes til Moderens Bryst! Barnet blev nogle Dage gammelt.

Paa mange Steder, navnlig i hans Meddelelser fra

Prædikestolen, mærkes, at Præsten ingenlunde glemte sig selv og sine Indtægter. Undertiden falder hans Ord paa en Maade, der minder om adskillige morsomme »Præstehistorier«. Præsten sparer hverken Formaninger eller Trusler. Navnlig benyttes »Greven« ofte som Skræmmebillede. »Greven« var Amtmanden i Haderslev, den senere Storkansler, Grev Conrad Reventlow (1644—1708). Han var Amtmand i Haderslev fra 1670. Forbønnen for Grevens første Hustru før og Takken efter hendes Barns Fødsel er sikkert ikke forfattet af Pastor Ryde, men er sket efter Forskrift fra Provsten.

I det 17. Aarhundrede gjordes der, som det ses af Optegnelserne, flittig Brug af *Bansættelse* fra Prædikestolen. Medens den lutherske Kirke afviste Brugen af »det store Ban« (*Anathema*), saaledes som dette brugtes i Romerkirken, optog den det mindre Ban, Udelukkelsen fra Nadveren. Nedenfor anføres, hvem denne Straf skulde ramme. En saadan Udelukkelse fra Alterens Sakramente kunde ramme saavel rige som fattige, og i saa Henseende synes Præsten ikke at have gjort Forskel. Der opstod saaledes en Gang en stor Strid mellem Nis Hansen Tingleff og hans ældste Søn Hans paa den ene Side og Sognefogden Anders Povlsen paa den anden. Striden opstod over »den Bøgskov Have« (?), som efter Øvrighedens Ordre blev afbrændt for Nis Tingleff 24. Juni 1694. Fra dette Øjeblik kaldte Nis Tingleff Sognefogden ved et »Veirnavn« (= Vedernavn, Øgenavn), nemlig »den gule Afbrænder«, idet han skyldte Sognefogden for at have været Angiver overfor Øvrigheden. Striden satte stor Bitterhed, og Nis Tingleff beskyldte ogsaa Sognefogdens Datter for Tyveri, hun skulde nemlig have taget nogle Kærvebaand af hans Havre. Præsten søgte at

mægle de stridende Parter imellem, men uden Resultat. Da de ikke vilde forliges, nægtede han dem Adgangen til Alterens Sakramente. Nu bøjede Sognefogden sig og gik, ledsaget af Vidner, til Nis Tingleff for at tilbyde Fred og Fordragelighed. Han blev afvist, men fik nu Lov at komme til Alters. Hvorledes det endte, meldes ikke i Bøgerne, men antagelig er det dog ret snart kommet til Fred.

Ofte udslyngede Pastor Ryde saadanne Trusler, der appellerede til Menighedens Overtro. Hans Ord om den stjaalne Humle og ligeledes i Anledning af Hærværket hos Lavrids Bertelsen i Tved om Lyset, der brændte i begge Ender, har formentlig været i den Retning. Selv var han overtroisk i samme Grad som sin Tid og nærrede f. Eks. den Anskuelse, at Kometer var et Tegn paa Himlens Vrede, ligeledes Maanefør mørkelser, som dog kunde forudsiges.

Pastor Rydes Bekendtgørelser fra Prædikestolen behøver iøvrigt ingen videre Indledning, de taler for sig selv. At vor Tid vilde være mest tilbøjelig til at trække paa Smilebaandet, om slige Ord hørtes fra Prædikestolen, er sikkert nok, men lige saa sikkert er det, at Pastor Rydes Samtid har optaget Meddelelserne med dyb Alvor.

Præsten har i Regelen betegnet, for hvilke af hans Sogne, Vonsild eller Dalby, Meddelelserne var bestemt. Gudstjenesten begyndte i Regelen enten Kl. 7 Form. i Vonsild og Kl. 10 Form. i Dalby eller omvendt.

1678.

Søndagen Misericordia.

Paa tilkommende Fredag den 19. April skal vi højtidelig holde den første af de paabudne store Bededage¹⁾

¹⁾ Forordning af 7. Marts 1678 at holde trende Bededage, 19. og 26. April og 3. Máj æftersom Guds retfærdige Vredes Bis sig endnu i alle Hjørner

efter kgl. Majestæts gudelige Forordning. Kommer udi Faste med bodfærdige Hjærter til Herrens Hus, samt lige der komme kan, og bærer Gud Eders Læbers Offer med en sand, angerfuld Syndsens Fortrydelse og beder, det maa gaa os vel og vi maa forskaanes for Krigens Ødelæggelse, ja endelig naa den ønskelige bestandige Fred for Christi Skyld, Amen. Dagen skal helligholdes og to Gange Kirken besøges, men ikke at den Bygang eller Sammenkomst maa ske om Eftermiddagen i de Brændevinsvraaer, ej paa Gaden af ungt Folk med Kegelkast og sligt, men som Eders Bæster maa hvile den Dag, da hviler I og Eders Legemer i Stilhed og tjener Herren med en hellig og gudfrygtig Omgængelse.

Søndagen Jubilate.

Paa Fredag skal vi igen holde den anden store Fest- og Bededag med lige hellig Andagt og Højtidelighed som den første blev holden. Kedes ikke at komme samtligen da til Guds Hus, og beder om Velsignelse mindelig og uden Afladelse, saa bliver vi bønheorte. Og kan forfares, at der vil paa samme vor Bededag om Aftenen Kl. 6, naar vi har faaet Fuldmaane, begive sig en stor og langvarig Formørkelse i Maanen. Gud lad dens viltudseende, langvarende Virkning være naadig og ikke føre større Plage paa vores Lande end som vi kan taale, men mere borttage den store Plage og Ris, som hænger over disse Lande. Amen.

Søndagen Cantate.

Vor tredie store Bededag skal holdes paa Fredagen igen. Gud give Naade at bede bestandelig, paa det vi maa bønheores. Skal holdes lige med Gudstjenesten, som vi har holden de to Fastedage.

i adskillige Maader lader se, formedelst vore mangfoldige og grove Synder. (Rørdam: Kirkelove III 513 f.)

Dalby. Knud Poulsen i Stavnsbjerg¹⁾, hvem det brændte for ifjor, og som ikke skal have nydt *Herredsskik* i dette (altsaa Dalby) Sogn, beder om nogen Hjælp med Sædekorn til hans Nærings Fremstættelse og *vil besøge Godtfolk*. Giver det som I kan og venter Herrens Løn igen.

(Medio Marts 1678)

At bede for en Mand [*Jørgen Bjørnssen Cantor, Kirkernes Snedker* i Haderslev Amt], der udi sin Nærings Forhverv er paa andre Steder forrejt. Gud ledsage hannem paa hans retfærdige Veje og giv, at han med god Forretning maa komme hjem igen og finde det med de sine i Velstand for Jesu Christi Skyld.

In Festo Ascensionis (Himmelfartsdag): Taksigelse for Jørgen Snedkers og Bilthuggers Hjemkommelse:

Eftersom vi har nogen Tid gjort Bøn til Gud for en Mand, som udi sin Nærings Fremtarv var paa andre Steder forrejt og Gud har naadelig hørt vor Bøn, ikke alene bevaret hannem paa hans retfærdige Rejse, men ogsaa med god Forretning ladet hannem hjemkomme igen og har fundet det med de sine i Velstand, saa takker vi Gud i Himlen, der hører sine Troendes Bøn af Naade og giver os, hvad vi retteligen bede, saa vil vi aldrig glemme hans Velgerninger, men prise ham med Taksigelse nu og evindeligt, Amen.

1. Søndag efter Trinitatis.

Paa Torsdag Morgen ved 8 Slet lader Peder Orloff²⁾ tilbyde at komme her i Vonsild og tjene dem, der har hans Tjeneste fornøden.

¹⁾ Stavnsbjerg, nu en Gaard af dette Navn i Hejls Sogn (tilhørende Bastnus Hansen), men i det 17. og 18. Aarhundrede to Gaarde. — ²⁾ Formentlig en Svinesniders.

2. Søndag efter Trinitatis.

Vonsild. Jørgen Rasmussen lader lyse efter et Tøjr, som blev taget af hans Hest paa Marken, og de lod Klappgrimen (Klaptræerne) og Tøjrstagen blive ved Hesten. Gud aabenbar saadanne uskønsomme Mennesker, der gør Godtfolk Skade, og giv dem Skam og Spot for Verden.

3. Søndag efter Trinitatis.

Mads Madsen i Frørup lyser efter en Vadmel's Kjol, som han tabte i Gaar mellem Vonsild Kirke og Per Jepsens Gaard paa Gaden, at han maatte faa den igen. Har nogen af vores Menighed fundet den, da fly den Mand hans igen og tag en Kendelse med en god Samvittighed hellere end beholde Kjolen med en bange Samvittighed.

4. Søndag efter Trinitatis.

Vonsild. Vore Sognehustruer ville med deres Smør, Ost og Brøds Bør¹⁾ i Morgen Eftermiddag Kl. 3 deres Piger lade fremkomme, de som senest ikke ydede, og være for deres slige Sommerafgift kærligen alle betakkede.

Utrobique (= paa begge Steder, o: baade i Vonsild og Dalby):

At bede for en nødvendig Regn.

5. Søndag efter Trinitatis.

Paa Lørdag Morgen Kl. 8 vil Hr. Provsten²⁾ fra Haderslev komme og overhøre Ungdommen deres Catechismum. Formanes derfor Forældre samt Skolemesteren, at de haver Indseende med Børnene og Tyende, paa det at de kan læse over, komme siden i rette Tid i Kirken og lade vor gejstlige Øvrighed se

¹⁾ Om Nandest eller Bør se Vejle A. Aarb. 1907, S. 84. — ²⁾ Provst Christoffer Krahe, der var i denne Stilling 1673—88.

deres Oplysning og Troens Kundskab, hvordan vi her i Menigheden læres og lever kristeligen.

2. Juli. Mariæ Besøgelse.

Vonsild. Formanes de, som har smaa, gavnløse Skolebørn og som saa ufittig lader dem gaa i Skole, at de udi 8 Dages Hjemmeblivelse forglemmer, hvad de udi forrige 8 Dage lært haver. Forældre ville lade deres Børn komme i Skole og ikke for en Helligdags Skyld, der kan om Ugen indfalde, dennem fem Dage af Skolen holde, hvorover Skolemesterens Løn og Op- hold svækkes. Værer ikke saa vedholden ved den Skilling, thi den faar I udi Børnenes Lærdom med Eder af Verden i Himlen og er Eders bedste Skat. — At bede første Gang for den svangre Grevinde, Amtmandinden til Haderslev¹⁾.

16. Søndag efter Trinitatis.

Jacob Steffensen i Seest lyser tredie Aar igen ved Bands Kraft efter dem, der i hans Have har afplukket og borttaget hannem hans Humle. Halvparten har de borttaget for 12 in 14 Dage og den sidste Rest har de borthentet for 4 in 5 Dage, og det end saa ufor- skammet, at han har sporet, hvor de her hid til Byen har spildt af Humlen paa Vejen. Saasom »Humble og Bier vil ingen Uretfærdighed være ved, ikke heller en Mands Plov«, da advares, at samme Humle ikke ny- des, men igen bæres, thi der (er) en Forbandelse hos og skal føre Spot og Skændsel for Verden for den, der sig gør til Tyv for en ringe Slik.

Otto Vossgraff paa Fovslet tilsiger dem, der skal give *Tåg til Fovslet*, at de straks skal yde en Trave af hver Halvgaard, som ikke længere kan effertøves, eftersom de allerede en Gang er bleven tilsagt derom.

¹⁾ Conrad Reventlows første Hustru, Anna Margrete Gabel, der døde s. A. som Følge af sin Nedkomst.

Dalby. Eftersom Kirkegaarden med egen Bekostning nu er bleven færdiget og skal saavel for Svinvrødsel og Folks Graven til Sadder (= Græstørv) paa Gravene være hegnet og fredet, da ikke alene at vare enhver, som gaar sidst af Kirkegaarden, at lukke efter sig, men at ingen efter denne Dag understaar sig at grave Grøntørv op af Kirkegaarden ved to Rigsdalers Bøde, hvem som hermed betræffes. Til Advarsel og Efterretning forkyndes dette, at ingen skal med Vankyndighed aarsage sig.

1679.

Søndagen efter Nytaar.

Jægten (∩: Klapperne) paa kgl. Majestæts Vegne af Hr. Jægermesteren bliver tilsagt at møde ved Vonsild Kirke Tirsdag Morgen, *hver Mand med 8 Dages Viktualier.* (!)

Vonsild. De Bymænd, der har haft Børn et Aars tid udi Peder Juhlers Boelse i Skole, ville en Dag gaa sammen og lægge over, hvad hvert Barns Lod til Husleje kan være, paa det Peder Juhler kan faa hans Husleje.

Søndagen Reminicere.

Eftersom *Bandssøndagen*¹⁾ nu tilstunder, da lyses og formenes de Lediggængere og Dagdrivere, der enten gaar i Sognemændenes Gaarde saavel om Natten som om lys Dag og tage alle Slags Smaahaande bort, Lundstikker, lange og stakkede Nagler af Vogne, tjenlig Effntræ (Gavntræ), Naver, Hamre, Baandkniv, Bor, Naptang og Risøkser og hvis smaat Avlstøj mere være kan, hvilket Gods de siden forkunckle til en skiden Brændevins- eller Tobaksslug eller de som andet godt mere af Gaardene bortslæbe og forkomme for fromme

¹⁾ »Bandssøndagene» var Søndagen før Paaske (Palmesøndag) og Søndagen før Jul (4. Søndag i Advent).

Indbyggere saavel som de, der hæle med Tjenestefolks Byløb, Sladder og Fylderi, advare (vi) derfor endnu faderligt ved den hellige Kirkes Bindenøgles Kraft alle de, der i sligt skyldige er, at de endnu betiden afstaar saadan udjærvelig Snigeri, og har de stjaalet og hælet, da stjæle og hæle de sig ikke mere, med mindre de endelig vil betræffes og for Verden gøres tilskamme, ej at Guds Formaledidelse (Forbandedelse) skal følge deres Sjæl til evig Vrede og Fordømmelse og deres Krop til timelig Hunger, umættelig Armod og Tiggeri.

Søndagen Lætare. (Midfaste. Den følgende Fredag er det Bededag.)

... Paa Fredag skal I komme til Guds Hus liger ved de Tider som ifjordags skete, og erindres endnu, at med samme Gudsfrygt og Skikkelighed samt med Faste og Stilhed Dagen skal med Aftenen tilbringes, ikke at en Part uforstandigt Tjenestefolk tør understaa sig at pukke af deres Madmoder straks efter Fromesse deres Daure. *Der skal ingen have sin Daure den Dag.* Gud og Kongen er jo mere end nogen tølperagtig Kumpan (Caspar Bruns Tjenestekarl), der vil sætte Husbond og Hustru irette og vil til Guds og vor Fastedags Bepottelse, andre Fromme til Forargelse, kort ud have Mad! O, hvad viste Gud fordum altfor snart at mætte det graadige Tjenestefolk, der var dragen med Israels Børn udi Tjeneste af Ægypten, der de endelig vilde have Kødmat den Tid de ikke skulde have det, saa at der de finge det, satte det sig imellem deres Tænder¹⁾, at de kunde ikke faa det ned, og da kom Herrens Plage over dem, og de aad Døden derudi.

¹⁾ 4. Mosebog 11, 33.

Vonsild. Eftersom Jep Staffensen i Ødis, nu en fattig Mand, er hændet den store Ulykke, at hans Lade med Korn og Kræ er saa pludselig i Torsdags Aftes ganske afbrændt, saa han mistede hans Plovbæster og 16 Stude med andet Smaakrae, da som ikke af hans Folks Forseelse, ej heller ved Guds Vejr af Himlen er sket, men endeligen et udædisk Menneke har sat Ild paa Huset, da bedes Gud i alle omliggende Menigheder, at han vil aabenbare det Menneke og slaa hannem med Forfærdelse, at han ingensteder kan komme, men maa bekende sig, og andre til Eftersyn maa blive straffet.

NB! En Slags Tjenestefolk, naar man ikke straks kan pibe op for dem, som de det vil have, da tør de vel true med en rød Hane, men vid, o! hvo Du est, at der er den helvedste Ild for Dig igen, som er Stejte og Hjul eller en tør smøgendis Kval og Endeligt.

Søndagen Justitia.

Den Dannemand Lavrids Bertelsen i Tved lader i Dag anden Gang lyse for Bands Gærning til Bekendelse, hvo der har om Nattetider før den første Bodsdag gaaet ind i hans Hus og kvartrykt over et Kars Bredde (?) hans Brændevinskedel af et vredt og skadebegærligt Hjærte. De vilde ikke slet stjæle den, men fordærve den og falde Gud i hans Dom, om han skal velsigne Godtfolks retfærdige Næring eller ikke. O, hvor og naar har Gud og Øvrigheden givet Dig Lov at fordærve Næstens Gods. Du tørst vel sige, at Djævelen har gjort det, og jeg tør sige, at Djævelen har gjort det ved dine Hænder, ikke Gud. Eller og de Djævels Lemmer, der for nogle Aar siden fik det Lys saa underlig paa begge Ender over Stagens Pibe brændendes (?). O, farer ikke vild med utidige Domme! Gud lader sig ikke spotte. Gud aaben-

bare saadan Mørkheds Gærninger og før dem til Bekendelse.

Søndagen Exaudi.

Dalby. Formanes vore unge Karle i Sognet, at om de nogensinde paa en Helligdag bliver budne til Ære med et Par Brudfolk at følge hjem og faa Mad at de da ikke med Slagsmaal og Fuldskab ypper Trætte og gør hverandre Skade, men at de liges vel og i Gudsfrygt glæder sig over Guds Gaver, paa det ikke siden det uskyldige Brudfolk for deres Skyld kommer i Brøde og Skade, som de selv ej skulde gaa Ram foruden . . .

6. Søndag efter Trinitatis.

Vider, at Mads Jørgensen i Kolding haver af Instrumentisten i Haderslev, M. Gotthard Melis faaet skriftlig Besked under kgl. Majestæts særlig givne Benaadningsfuldmagt, at han alene skal herefter med Fiol-Leg og Spil betjene alle de Barsler og smaa Brylluper, der gøres i Vonsild, Dalby, Bjært og Stenderup, saa at hvo som med nogen Leg eller Opvartning herudi hannem gør Forfang, skal til kgl. Majestæts Brøde tegnes¹⁾, saa og bliver hermed Jørgen Hansen i Vonsild forbuden, at han herefter ikke mere sig med disse Sogne at betjene befatter ved Strafs og Bødes Undsigelse, hvorefter de, som begærer til deres Gæster nogen Leg, sig haver at rette, at de til ingen andre herefter sender Bud uden til Mads Jørgensen i Kolding.

8. Søndag efter Trinitatis.

Efter som vore Landboler en Part bruge sig vild at gøre Præsten en Dags Arbejde, som ikke alene fra Arrilds Tid og fra Kristendoms Begyndelse til nu udi

¹⁾ Aaret efter overdrages denne Ret til Instrumentist i Kolding, Martinus From, og det blev da forbudt *de Skatmejer af Fredericia, Mads Jørgensen i Kolding, Jørgen Hansen af Vonsild og Jes Hartvigsen af Stenderup* at gøre Martinus Skade.

800 Aar har været Ret og brugeligt, men endog vores Kirkeordinans udgangen for 140 Aar siden, der endnu ubrødelig ved Magt staar, tilholder, at Gadehuse (det er Landboler) og Husmænd (det er Inderster) skal høste og arbejde med Præsten en Dag om Aaret¹⁾ saa som og de Landboler af Tved hvert Par Ægtefolk giver mig i Stedet for hver en Voll (Sild) eller og en Mærk dansk for hver deres Arbejde, da som her findes de, der dels kort ud sige mig Nej, dels sige Ja og kommer ikke, tilmed er dennem aldrig gelegen eller tilpas, førend de have med andre alt ophøstet, da vil jeg i Dag til al Overflødighed formane og have advaret dem, med mindre jeg ikke hos Greven skal over dem udvirke en Pantessedel, at de mig skaffer med deres Hustruer en Dags Arbejde gjort eller og betaler derfor og til Brøde for Modvillighed bliver optegnet. Jeg blues over den Fortræd, jeg skal alene for min Fromhed lide, og ingen Præst i vores Len har saadan Haardhed at drages med. Jeg gør dem den Tjeneste og Ære, de begærer, sætter dem ikke tilbage, være sig ved Midnatten, naar jeg fordres, og kan ikke naa én Dags Arbejde. Haver nu advaret Eder, og hvis jeg ikke kan naa min Ret, da vil jeg Eders Navne fortegne og Øvrigheden angive. Derefter I Eder have at rette og for Skade at tage Vare.

15. Søndag efter Trinitatis.

Efterdi Aarets Tider nu er og Gaardmændene har deres Tiende af Jordens Grøde afhændet, da tilsiges Tveds og Rebæks Landboler, at de med deres Sildbør samtligten under et en Dag vedtage og fli mig dem, paa det det ikke under Aaret skal komme paa den lange Bænk dermed og jeg siden intet bekomme.

¹⁾ Ordinansen af 4. Maj 1542, Artikel 14.

18. Søndag efter Trinitatis.

At bede for Mette Bruns, der er vel naadelig for hendes Livsfrugt forløst, men endnu over den Atterbyrd er i største Livsfarlighed bestedt. Gud i Himlen bevise Din almægtige Naade og staa hende i denne Tilstand forderligen bi og gøre dermed saadan Forløsning og Ende, at hun det kan taale og siden at Dit Navn kan prises for Jesu Christi Skyld.

Allehelgensdag.

Skolemesteren Mats Mathiesen beder Menigheden at ville i Morgen, saa mange, som have skolenemme Børn, at de sig foreniger, hvad han skal have til Løn, efterdi de ikkun saa faa og tynde kommer til Skolen.

21. Søndag efter Trinitatis.

Efter som Eders Hjemsvin nu haver den ganske slæ Vinter¹⁾ haft deres Drift paa min bedste og meste Rugsæd i Kirketofte, da endnu engang for alle Gange formaner jeg Eder, at I færdiger Eders Gærder eller at I maa vente, jeg Eder skal ved Øvrigheds Ret dertil lade dele (dømme). Lader ikke I andre én enestes Politiskhed (Listighed) gøre Eder afspændige (ulydige), men gør hvad Ret er. Jeg har siden Anno 1663, da Nørlykkes Gærder blev rejst, noksom derpaa dreven. Ret maa dog Ret blive. Hvad Skade, jeg har haft de Aar, vil jeg ind til Gud sætte. Jeg vil intet længere lade mig med Eders Foraarsgærding fortrøste, det er de lige saa nær som nu.

3. Juledag.

Vore Tjenestepiger, de som synes ligesom de sig for gode holdt at komme paa anden Dagen frem med deres Offer til hel. Altaret, de ville herefter ikke mere med slig Foragtelse forsynde sig mod Gud. Alligevel

¹⁾ slæ = midt mellem Frost og Tø.

de efter deres Lejlighed mig en Dytken¹⁾ i Skriftestolen giver, da ser jeg hellere, de aabenbare til Guds Ære den frembære, at deres Gudsfrygt og Andagt til Guds større Ære maa kendes, end at de den hellige Fest med deres Bortværelse vanære.

1680.

Vonsild. I dette forgangne Aar er født til Verden her i Menigheden 7 Sønner 6 Døtre. Her er sammenvejet (= viet) tre Par Ægtefolk, et Par trolovede, som andet Steds bygger og bo. Her er død unge og gamle 11 Mennesker.

Dalby. I dette forgangne Aar er født her i Menigheden 5 Sønner og 2 Døtre, sammenvejet 5 Par Ægtefolk, trolovede 4 Par. Døde aleneste to smaa Drengbørn.

De som af Rebæk og Birgegaard (Bjergegaard) rester deres Penge for Tienden til Fogden paa Tyrstrupgaard, de fly dem i Morgen ved Kirken mig ihænde, at jeg paa Regnskab kan føre dem i Rigtighed, at de ikke skal lide Fortræd for dem.

Onsdag efter Esto mihi.

Vonsild. Tilsiges endnu til Overflødighed at eftersom de Nørholms Mænd, saa mange som har Gærder vest mellem Stenagre og Stouagre for Præstens Kirke-toft, er adskillige Gange ved Brødes Undsigelse tilsagt og til Tings ved Mortensdags Tider offentlig bleven advaret, at de nu lægger Gærdsel til, inden man pløjer, og rejser deres Gærde som tilbørligt er; hvis ikke sker, vil jeg være undskyldt, naar de kgl. Majestæts Brøder bliver tildømt (det drejede sig om Kirketoftens Adskillelse fra Nørlykke).

¹⁾ En lille Sølvmønt, Værdi $\frac{1}{36}$ Daler = 6 Skill. dansk. Deraf Ordet „Døjte“.

Søndagen Oculi.

Jeg med langsomt hafte Haab og Taalmodighed hidtil nødes at give de forbandede Fødder tilkende, de der dagligen min Hustoft ikke alene alle Rugager-Ender har overgangen, men end langs op ad Ageren ad Ryggen gjort Sti, at de endeligen holder mig deres Gang deraf, ellers vil jeg Øvrigheden saadan uforskammet Gerning tilkendegive og foruden Gud dem antvorde de der saa uskaansomt hans Gaver træder under Fødder, at han dem efter hans Ords Trusel straffer og ikke velsigner, thi jeg er dem ingen Gang over min Toft skyldig, uden hvis jeg af min gode Villie dem under, dog at de ikke mine Gærder skal lægge øde og kaste de Torn af igen, dem jeg paalægger.

Onsdag efter Søndagen Oculi.

Dalby. Eftersom for nogle Aar siden der er bleven en Kedel borte for Niels Nielsen Nansen i Hans Hansen Inderstes holdendis Gaard i Dalby og er en *Mummesnak*¹⁾ udstroet, at Gregers Sørensen skulde have skilt Niels Nansen ved samme Kedel, da efterdi Niels Nielsen ikke vil sigte hannem lovligen, men Snakken dog er udkommen blandt Folket, da veed Gregers Sørensen ingen anden Vej til sin Uskyldigheds Tilkendegivelse end Kirkens Bøn til Gud, at Vorherre vil aabenbare den, der haver borttaget Kedelen og at den maa være saa længe under Guds Vrede og Unaade ligesom alle i Ban gaaende, indtil den bekender sig og gør med Spot og Skændsel sin Bod og Vederlag. 1. Som da den Snak er udbredt om Gregers Sørensen, ligesom han skulde have skilt Niels Nansen ved hans Kedel og han højest for Gud og denne Menighed bekræfter sig at være uskyldig. 2. da vides dem, der

¹⁾ Løs Snak.

tro saadan Snak og skænder en uskyldig paa sin Ære, at der syndes mod det ottende Bud og fører dem Guds Vrede og Ban indtil de gør Bod. 3. Gud frelse den uskyldige, aabenbare den skyldige og gøre deres Løgn og Bagvaskeri tilskamme. (Lysningen efter Kedelen gentages den følgende Søndag, og atter Søndagen efter lyses der for tredie Gang. Dette sker saaledes:)

I Dag tredie Gang lyser Gregers Sørensen i den Kedels Bortkommelse for sig selv til Ban; han ikke paa nogen andre uden paa sig selv begærer Guds Ban at maa gaa og ramme sig, saafremt han har Skyld. Videre Forpligt og Undskyldning kan han ikke give. Det var bedst, at Dannemænd i Sognet toge sig paa og talte dem imellem, at den Snak kunde ophøre og der ikke foruden Guds Straf skulde komme verdslig Øvrigheds Ransagelse afsted, som vilde falde den, der beskyldiger og ikke kan bevise, tungest.

Onsdag efter Judica.

Tilsiges saa mange, som staar efter med deres Tag til Møllens Tækkelse i Dalby¹⁾ og Vonsild Sogne, at de inden 8 Dage maa yde samme Tag. Hvis Forømmelse her udi sker, da maa de vente sig Eksekvering.

Søndagen Quasimodogeniti, 18. April.

Paa Fredag er det St. Jørgens Dag, efter hvilken man sig somme Steder retter med Havresæden.

Vonsild. At bede for Henrik Schiöling²⁾, der saa ulykkeligen i Fredags Aftes blev lemlæstet paa Koldingvej. (Senere læses: »Den ulyksalige Henrik Schiöling udi hans Overfald paa Ravnsbjergvej³⁾ er af hans Hest og Pistolhylstre en Pistol falden og bortstjaalet.

¹⁾ For Møllepligtens Ophævelse (1855) skulde de møllepligtige bekoste Takning af Møllen, køre Møllesten hjem, oprense Mølleaaen etc. — ²⁾ Se foran. — ³⁾ Den nuværende Koldingvej, til Forskel fra Kongevejen, der gik østligere. En Bakke ved Vejen hed Ravnsbjerg.

Lyser efter samme Pistol, at han den maa faa igen, som sømmeligt og kristeligt er. Ønskes, at Gud vil bevare alle gode Kristne for slig Overfald og Ulykke for Jesu Christi Skyld.

Søndagen Misericordia.

Eftersom paa tilkommende Onsdag den 28. April Gærderne paa Fovslet Mark af kgl. Majestæts Ride- og Herredsfoged samt dertil bestilte 6 Mænd skal synes, saasom der findes stor Uenighed, da advarer hermed Sognefogder i Vonsild og Dalby saa mange som der paa Marken Gærder have, at hver møder hos sine Gærder og svarer til. Hvo som herudi forsømmer sig og ikke personlig møder, haver at forvente, hvad Straf af Øvrigheden derfor paalægges.

Fovslet, 25. April 1680.

Otto Vossgrav.

Bededagen 12. Maj.

At bede for gamle Mikkell Sørensen, der i Fredags af tvende Ryttere er bleven i Tyrstrup indtil sin bare Skjorte udplyndret og med Karabiner for Livet stødt, item Hovedet ganske knust og slaget fordærvet og 24 Sk. Fiskpenge frataget. Er i Søndags berettet af Hr. Lago¹⁾ og af 6 Mand synet. Er nu her til Byen hjemkommen og ligger i stor Smærte. Gud være hans Trøst og Kraft til Hjælp og Salighed for Jesu Christi Skyld.

Søndagen Rogate.

At bede for gamle Mikkell, der saa ynkeligen er overfalden i Tyrstrup af Ryttere og ilde tilflyet. Bevar Guds Børn ihvor de i disse onde Tider færdes for slige modvillige Overfald, paa det vi maa have Fred i Fredsens Tid for vore egne og ikke tørst frygte for dem som for Fjenderne. Amen.

¹⁾ Lago Iversen, Præst i Tyrstrup 1660-1700.

Søndagen Exaudi.

Eftersom mange saavel gamle som unge lader hos Kræmmere og bekendte Borgere udveksle halve Dytkenener for Smaapenge til Offer, der da de igen bekomme de ringe afsatte Dytkenener, der næppe kan for 5 Sk. dansk udgives, hvormed de lader Købstadmændene faa Profitten, og Præsten skal have Skaden derover, bedes, at man hellere i Skillinger ofrer end give fremmede det, de ellers hellere unde deres Guds Ords Tjener.

Vonsild. At komme frem med Smaabøren efter Middag, naar det ringer.

5. Søndag efter Trinitatis.

Tilsiges efter Herredsfogdens Befaling: 8 Mænd her af Vonsild paa tilkommende Tirsdag paa Tyrstrup Herredsting at sidde Tilhørere, medens Retten bliver afhørt (de 8 Mænd opregnes).

Vonsild. Mig er for faa Nætter 4 Tiurblokke¹⁾ med Klapgrimer og tilhørende Lægener af mine to Bæster i Marken borttagne. Lyses derefter, om jeg maa bekomme dem igen. Hvis ikke, vil jeg hos Gud formode, at de skal være den, der tog dem, til Skræk og Snare for hans Sjæl, at han saa længe snares, indtil han faar sin Løn og lader Godtfolk deres ubeskaaret.

6. Søndag efter Trinitatis.

Vonsild. Formanes de Drengene, der løber og tøjrer Bæsterne, hvor dem lyster, at de undholde sig ved Basseager fra min Møltoft og Gjeragertoft. Majageren har de alt fortæret.

8. Søndag efter Trinitatis.

Dalby. De, der haver taget Kirkens Stige ud af Kirken og ladet den saa i Regn og Sol staa og for-

¹⁾ Tøjrbløkke = Tøjr, spundne af Haar, brugtes navnlig til Heste og Kreaturer, der vilde æde Tøjr. Var desuden langt varigere end Rebtøjr.

dærvæs, de flytte denne Dag samme paa sit Sted, at man kan komme ved Klokken og faa et nyt Reb derudi. (NB! De havde sat den ind under Vinduerne).

9. Søndag efter Trinitatis.

At foreholde paa Kirkestævne, at Hr. Provsten venligen paa den fattige Kirkes Vegne begærer af Sognemændene, at de vil hente Kirken hver et Læs Mursten, og naar de er hjemkommen eller naar Mændene det begærer, da skal Kirkeværgen oplægge dem saa god en Tønde Øl, som der bekommes kan.

22. Søndag efter Trinitatis.

Efter som de bekymrede Enker af Bjært Sogn samt beslægtede i andre Menigheder endnu lader søge efter de salige Menneskers Legemer, som blev i Strømmen, da bedes Gud, der er en Forbærmer over Menneskenes Børn, at give sin Naade, som de ellers er paa Sjælens Vegne blandt de saligste Guds Børn, at de dog i dette Stykke maatte saavidt saliggøres, at de finge deres kære Husbønder igen, at der dennem til Sorgens Formindskelse maatte en kristelig Jordefærd vederfares...

1681.

1. Søndag i Advent.

Vonsild. Eftersom det lakker ad mod fjerde Advents- og Bandssøndag, da formaner forud efter vor kristelige Kirkes Ordinans, at efterfølgende have sig fra den hellige Nadvere at holde, indtil de gør Bod og omvender sig.

1. de aabenbare bansatte og ikke end afløste,
2. de som forhærdeligt hænger ved noget vitterligt Kætteri,
3. afsindige Mennesker og ufornuftige Børn,
4. de som haandtrykkeligt (!) lever udi nogen aabenbare Laster, som Horkarle, Skørlevnere, Aagerkarle,

Slemmere og Skændegæster, Voldsmænd og allermost Guds Ords Forhaanere og Foragtere, de som aabenbare og foruden al Guds frygt saa synde og berømme sig dog meget med store Ord af Evangelio. Saa vid da, hvad det er for 7 Slags Laster, hvilke fra Herrens Nadvere skal entholde sig:

Horkarle er de, der i Ægteskab lever i Synd.

Skørlevnere de, der uden Ægteskab lever i Synd.

Aagerkarle de, der mod Recessen tager mere end det sig bør og skinde deres Næste som Jøder.

Slemmere som idelig ligger i Drukkenskab og Fylderier.

Skændegæster som hemmeligt eller aabenbare lyver deres Næste paa.

Voldsmænd som slaar, truer og tager sig tilrette.

Guds Ords Foragtere, som ikke holder deres Søndag hellig, men bruger deres Arbejde og Haandtering derpaa som paa andre søgne Dage, Drik før og under Messen og Prædiken, item de, der letteligen svære og bande og paa saadan Maade vanhelliger og foragter Guds Navn.

Onsdag efter 1. Søndag i Advent.

Jens Matthesen Murmand beklager sig, at nogen har hans Svin skaaret Øret og Rumpen af. Om det er saa, at nogen kender sig derved, at den da vil sig angive, ellers agter han det at være sket i Modvillighed og saa godt som forvolde for hannem hans retfærdige Gods.

1682.

Søndagen Jubilate, 7. Maj.

Hr. Tolderen samt Postmesteren udi Kolding lyser de Haver samt Enge i Fred, dem de har her paa Rettigheden i Lejemaal, som er Dyndkær, Bjørnballe saa og Tønnis Kær, at saafremt de betrædes ydermere, som sket er, dem der bryder Hul paa Gærderne

og sætter deres Bæster derind, at de det skal med Øvrighedens Straf bøde og dyrt undgælde. Man lader ærligen mod Fremmede og lader dem nyde, hvis de i Minde haver af vore Indbyggere og lægge ikke den uskyldige Menighed et ufortjent Rygte paa, Skarns Svig og Underfundighed.

Søndagen Cantate.

Dalby. Eftersom for mange Aar er i Menigheden tilkendegivet og har været holdet indtil nu, at nogle fra fremmede Lande kommer hid og vil ikke vide det, at de ikke skal opgrave Kirkegaarden til at flaa Jorden for Sadders Skyld, som ikke kan tilstedes og er Uret. Naar Kirkegaarden under dem deres 3 Alen Jord at hvile udi, saa er hun ingen noget videre skyldig, helst dem, der ikke om Aaret én dansk Skilling for en Kalv til Tiende giver hende. Advares, at ikke tredie Gang kommer nogen igen, saafremt Kongens Brøderegister ikke skal ramme hannem.

Vonsild. I Vonsild og Seest samtlige Grander, Eder giver jeg tilkende, at jeg mig ganske frasiger den nørre Moosgærde, den jeg haver hidtil i 16 Aar gærdet, af Aarsag, at jeg samme ikke kan for arge Nattegængere og Ransmænd (tør vel sige: Kongens Toldsvigere) holde vedlige, der ulovligen brød mig samme Gærde i Gaar Nat op, tog Staver op og lod Heste eller Bæster igennem fra Seest. Dette maatte dog undersøges og straffes. Jeg er ikke skyldig at holde de Seesters Ross- og Studkøbere Lyset for om Natten, jeg mener at gærde hver Nat efter deres Nedbrydelse. Gud advare og straffe dem for Jesu Christi retfærdige Doms Skyld. Amen!

Dalby. Forbydes, at ingen saa uforskammet sætter Heste eller Bæster paa Kirkegaarden. Jeg vil ingen slig Ukirkelighed tilstede. Findes ikke Bod der-

paa, da skal det Øvrigheden kund vorde. — Erik Lauridsen beklager, at nogle udædiske Mennesker har ved Nattetide opbrudt sin Iskov Gærde. De som samme Gærning haver gjort, bekende sig og gøre Skel for Skade, saafremt de ellers maa forvente sig den kristne Kirkes Bøn og Ban. (Ex manuscripto Erii copia).

2. Søndag efter Trinitatis.

Vonsild. Thomas Pottemager¹⁾ beklager sig saare, at modvillige unge Folk eller kaade Børn er hannem saa hadelige ved hans Teglovn, at de der ikke alene har borttrykket Støtter fra Laden, at den moxen vil nedfalde, item rykker de Rørtaget ned, tager Fjellene ud af Laden og lægge Stenene under og gømppe dem isønder, item saa kommer en Snes Sten af deres Tal bort efter den anden, og haver nogle med Modvillighed slaget hannem en Del Tagsten om, og derover er isønder gangen. Saadant kan den fattige Mand ikke længer fortie og taale. Gøre fordi I Forældre hertil og holder Eders Børn under Straf, at ikke Guds Vrede samles til dem over deres ustraffede Ondskab.

9. Søndag efter Trinitatis.

Vonsild. Forbydes, at de som deres Jord til de Koldinger og andre Udenherreds udlejer og tilsteder, at de Tiendekærven tillige med mere henfører ud af Rettigheden med den ugrundede Foregivende, at de herhjemme vil saa mange Kærve af deres egen Korn-gulv i Stedet lægge (som dog ikke er sket nu i saa mange Aar), og man har Betænkende, at kræve nogen til sin Lovmaals Ed derfor, om af deres Jord fuldkommeligen blev tiendet, da saafremt jeg finder, at det samme dette Aar saa igen bliver praktiseret, vil

¹⁾ Thomas Pottemager var født i Tønder 1631, havde lært hos en Potter i Bredsted, drog 1664 til Fredericia og forestod der Kongens Teglovn 11 Aar, kom til Vonsild 1675 og døde her 1704.

jeg det Hans grevelige Naade tilskrive, og hvad sig herpaa vil følge for dem, der slige Praktiker brugt haver og bruger, (vil de) i Længden erfare.

Vonsild. Item de Tiendekærve, der er afsatte i Marts, af Smaamænd lejede, ogsaa haves Indseende til, at de betiden hjemflyes og ikke, at de kommer klattend' med en Byrden slidt og Afskums¹⁾ Kærve den Morgen, de Tienden skiftes. Jeg kender en Part, der ser ellers højt i Vejret, hvad Kærve de plejer at yde af deres gode Korn. Tiendede mange bedre, saa havde de bedre Velsignelse, men hvo tror vores Prædiken?

13. Søndag efter Trinitatis.

Jeg til Overflødighed advarer vores Menighed, at de betiden flyr Gaden saadan færdigt, at jeg kan gaa op til Herrens Alter med renere Fødder, end jeg hidtil har kunnet gøre, at jeg ikke skal over min Formur, klive over Gærden og søge én skiden Vinkel efter den anden ... paa det jeg ikke skal aarsages at skrive Hans høje grevelige Naade herom eller tage Tingsdom over Byen, det Eder til ingen Ære for Herredet vilde komme²⁾.

19. Søndag efter Trinitatis.

Efter Bønnen Taksigelsesformular for Grevindens Forløsning: Efter at formedelst Guds Naade vores højbaarne Fru Grevinde og Amtmandinde³⁾ fra hendes hidtil baarne Livsbyrde er lykkeligen forløst og med et (!) sundt, velskabt Frøichen hjærteligen frydet, saa sige vi billigens den store Gud i Himlen af Hjærtens Grund Tak alsomydmygst, at han har i Naade hørt

¹⁾ Afskums 2: Udskuds. — ²⁾ Aaret efter, Trinitatis Søndag 1683. kom der en ny Formaning fra Præsten angaaende Vejens Tilstand. — ³⁾ Efter sin første Hustrus Død blev Conrad Reventlow gift 1681 med Sofie Amalie Hahn. Han fik med hende flere Barn. Med sin anden Hustrus Kammerpige, Anna Cathrine Haagensen af Aabenraa, fik han desuden 3 Barn, der senere adledes under Navnet Revenfeld.

vores Bøn og saa kraftigen bistanden Grevinden. O almægtige og barmhjærtige Gud, da paakalde vi atter, Du vil som hidtil endnu fremdeles tage den Fru Grevinde samt den unge Frøichen i Din Naades Beskyttelse og ved bestandigt Helbred opholde, den Fru Moder en glad Kirkegang forlene med den liden Daatter, som en højædel Plante lade i Tugt, Guds-frygt og Dyd og ellers overøse det ganske højgrevelige Reventlouske Hus med al timelig, aandelig og himmelsk Velsignelse rigeligen. Amen.

Gud gøre det og bønføre vores Ønske og Bøn for Jesu Christi Skyld i Naade. Amen.

1683.

3. Bededag 11. Maj.

Formanes, at Helligbrødesfogeder har Indseende, at at der ikke paa Søndage pløjes med fulldrivende 6 Bæsters Plov, det Vejfarende har paa vores Mark mærket og ført videre end vi kommer selv. Mig rives i Næsen mine Sognebørns Forhærdelse, og for alle for én Mands Skyld.

Kristi Himmelfartsdag.

Dalby. Eftersom den forstandige og fordem i sin Velmagt meget betroede Hans Petersen har behaget at bo i Tved, da [at have nogen kristelig Idræt hellere end være ørkesløs] erbyder han sig at holde Skole og lære Ungdommen hos os. Tilsiges derfor, at Forældre i Tved og Rebæk vil sende deres gavnløse Børn til hannem i Lærdom, thi han er kapabel at lære dem en ren, fin Skrift at skrive, saa og Læsning og Regnelse, saa meget som de vil lade ham lære...

St. Hansdag.

Advares Landbolerne at angive deres Kvægtiende af en Kalv. Dem fordres, om endskønt de ikke selv drager den, men sælger den. Jeg kan ikke forsvare

det længer at efterse den Egenvillighed, men skal give det Øvrigheden tilkende, at man har svækket Kirken sin Part saa uforsvarligt.

12. Søndag efter Trinitatis.

Paa Lørdag faar vi Egidii Dag, hvor Hjortenes Brølen og Brynden angaar....

FREDERICIAS ÆLDSTE RAADSTUER OG FÆNGSLER

ET BIDRAG TIL BYENS HISTORIE 1650—1760

VED

HUGO MATTHIESSEN

I. Raadhuset i det ældste Frederiksodde.

Den voldsomme Medfart, som overgik den unge Fæstning Frederiksodde, da Svenskerne ved en natlig Storm den 24de Oktober 1657 gjorde sig til Herrer over den, lamslog Bysamfundet i dets Vækst. Blottet for Mennesker, hærget og ødelagt i Bund og Grund henlaa Staden som en Hob rygende Tomter og Ruiner, da Freden endelig kom, og Værket maatte — saa at sige — begyndes forfra igen.

Men det ældste Frederiksodde, som blev et Rov for Luerne, havde i mange Henseender været en velfunderet By, rigere udstyret end Efterfølgeren, og mangt og meget gik til Grunde, som først efter Menneskealdres Forløb atter kunde bringes paa Fode.

Den første Bebyggelse laa oprindelig paa de østlige Højdedrag indenfor Voldlinjen, særlig den Del som senere udlagdes de franske Kolonister og derfor endnu op i vore Dage bar Navnet »reformert Mark«, og mellem de mange Avlsbruger-, Borger- og Adelsgaarde rejstes der — forholdsvis hurtigt — et *Raadhus*.

Dette fik Plads paa det Sted, hvor nu Oldenborger- og Kongensgade skæres, sidstnævnte Gade bar allerede

da samme Navn, medens en nu forsvunden Gade, Rosengade, strakte sig fra Kongensgade i Linje Øst-Vest op imod Volden¹⁾.

Hvor Idrætspladsen findes, stødte man, da denne anlagdes, i dens sydøstre Hjørne paa en omtrent 25 Alen lang Sokkel af hugne Kampesten, uden Tvivl det sidste Minde om Stadens første Raadhus²⁾.

Hvorledes dette har taget sig ud, er umuligt at angive i Enkeltheder, men af gamle Regnskaber fremgaar det, at Huset bar blyindfattede Ruder og prydedes af en Svale. Op til Indgangen førte en Trappe med dobbelt Rækværk, og dens Fodstykke maatte i det Herrens Aar 1655 fornyes, — »eftersom det forrige blev bortstaalen«.

Og med denne Bygning som Kerne groede Stadens første Gudshus frem, en midlertidig Kirke, hvor Øvrighed og Borgerskab kunde samles til Gudstjeneste, indtil den af Frederik III 1655 grundlagte Bykirke (Trinitatis) kunde opføres af den nedbrudte Ullerup-Kirkes Sten.

Under Raadhusets Svale indrettedes en Udbygning, — »hvorudi Rigens Raad havde deris Stade at høre Prædiken« —, en lignende Stol anbragtes paa den modsatte Side til Fæstningens Kommandant, og Grunden lagdes til et Taarn, hvori Ullerup-Kirkeklokke skulde ophænges.

Kirke og Raadhus boede saaledes i Frederiksoddes ældste Dage Side om Side under ét og samme Tag,

¹⁾ Et gammelt haandtegnet Kort (»Plan de Frederiesod«) med franske Paaskrifter viser, hvorledes Gaderne skulde ligge efter de ældste Bestemmelser. »Hôtel de ville« findes anbragt paa Hjørnet ligeoverfor »Rue des roses«. Kortet gemmes i det kong. Biblioteks Haandskriftsamling: Ny kongl. Saml. fol. 409 d. — Ogsaa i Følge et af Erik Dahlberg tegnet Kort, som findes i Krigsarkivet i Stockholm, er Raadhuset henlagt til samme Plet, i umiddelbar Nærhed af Rigsmarsk Anders Billes og Rigsraad Mogens Høgs Gaarde. (Jeg skylder Krigshistorikeren Hr. Kaptajn K. Rockstroh Tak for denne Oplysning). — ²⁾ Fundamentet laa langs Kongensgade tæt indenfor Stakittet, som omgiver den yderste Tennishane. Omtrent i Midten af Pladsen fandtes et Par Mønter fra Frederik II's Tid. (Om disse Fund har jeg efter Hr. Stadsingeniør Bardrams Anvisning indhentet Oplysning hos Hr. Arbejdsmand Martin Nielsen, som forestod Udgravningen).

men næppe var Bygningen fuldt færdig, før Krigen brød ud og ikke lod Sten paa Sten tilbage af den nyskabte By¹⁾.

II. Fredericias 2^{det} Raadhus.

Da Fæstningen atter rejstes af sine Ruiner, var det under nye Vilkaar og nye Forudsætninger. Krigen og dens Ulykker laa som en dyb Kløft mellem det gamle og det nye Anlæg, de store frejdige Drømme, Haabet og Tillidsfuldheden, som avlede det første Frederiksodde, havde lidt Skibbrud, og under Trykket af bilre Erfaringer begyndte man Værket paany.

Men Landet var udpint og hærgnet, Statskassen tom, og da Fæstningsværkerne vare satte i Stand, kunde Kongen kun hjælpe Borgersamfundet, som tyede hertil, med Løfter og Privilegier. Om virkelig effektiv økonomisk Hjælp til *Stadens* Genrejsning blev der ikke Tale.

Under saadanne Forhold kom Fredericia til i over 20 Aar at savne et Raadhus.

I Følge de noget ændrede Byggeplaner, som sluttelig fastsloges af Frederik III i Kortet 1665, skulde Raadhuset have Plads Syd for Tysk Kirke paa det Sted, hvor det endelig anbragtes i Aaret 1761²⁾. Men foreløbig var der ingen Midler til at bygge for, Forholdene indenfor Magistraten saa usle som vel muligt, og en

¹⁾ Rigsarkiv: Borgmester Hans Jørgensens Regnskaber vedrørende Frederiksoddes Bygning 1655—57. — 1655 faar Glarmester Hans Buch Betaling for 5 Vinduer af Bly og Glas, »som i Storm af Raadhuset, som Kirken holdtes, udblæste, samt andet Arbejde i samme Hus, baade som Kirken holdtes og ovenpaa«. — Ligeledes findes der opført Betaling til en Murer — »for det Hus ved Raadhuset blev bygt som til Gudstjeneste blev brugt, hvilket han med Grundtavlværk med en Gavl ganske opmurede og Taget indskiellet«. — »Ydermere for en Grund hand med en Suibur og gewelt gjorde og opmurede ved Raadhuset, hvor 1 Taaren Ullerup Kirkes Klokke udi at hænge blev funderit«, o. s. fr. — Raadhuset laa tæt ved Sumpene, hvilket ogsaa fremgaar af, at der paa Rigsraadernes Befaling byggedes en Gangbro over »Muratzen«, — »eftersom man derover icke kunde komme til Kirken for Vaud, naar det var Regnvej«. (Muligvis gælder denne Notits dog den nye Kirke (Trinitatis), som da — 1657 — i Hovedsagen maa have været færdig). — ²⁾ Frederik III's Byggekort over Fredericia 1665, kopieret 1725 og undertegnet af Frederik IV (Raadhusarkivet i Fredericia).

voksende Slendrian greb mere og mere om sig og bredte sig til de vigtigste kommunale Anliggender. — Indtil videre samledes Præsident, Borgemestre og Raadmænd da skiftevis i hinandens private Boliger for at drøfte Byens Sager.

Denne Ordning var meget uheldig, ja saa at sige skabt til yderligere at opamme den Stridbarhed og Formløshed, som Magistratspersonerne paa Forhaand havde stærke Anlæg til, og Ligegyldigheden gik saa vidt, at da Præsident Christoffer Nielsen 1672 uventet indfandt sig i et Magistratsmøde, var der ikke en eneste Raadmand til Stede, ikke engang den, i hvis Stue Mødet holdtes¹⁾.

Allerede 1664 havde Frederik III dog henlagt Halvdelen af Bropengene til Opførelsen af en Raadstue, medens den anden Halvdel skulde bruges til Skibbroens Vedligeholdelse. Storm og Sø foer dog saa ilde af Sted med Broen, som laa stærkt udsat, at den Gang paa Gang maatte sættes i Stand, og Kongen anordnede derfor 1670 samtlige Broenge til dens Vedligeholdelse²⁾.

Haabet om at faa en ordentlig Raadstue var dermed atter skudt ud i en fjern Fremtid, men da Splid og Tvedragt efterhaanden umuliggjorde Samlinger i Magistratspersonernes Hjem, lejede man et Hus i Dronningensgade, hvor Raadstuemøderne holdtes³⁾.

¹⁾ Fredericia Raadstuebøger passim (Viborg Landsarkiv; hvor intet andet Opbevaringssted anføres i det Følgende, gemmes de citerede Arkivalier i nævnte Arkiv). — jfr. Wilhelm Berg: Smaa Bidrag til Fredericias Kultur- og ældste Historie (Fred. 1883) Side 20 ff. — ²⁾ Kongl. Anordning af 10. Februar 1664 om Byens Bygninger, Pladser og Indretning (Jydske Registre, Rigsarkivet). Broengene var $\frac{1}{2}$ Skilling af hver Dalers Værdi af alt Gods, som ind- og udskibedes, saunt 4 Skill. Danske af hver fremmed Vogn med 2 Heste, som færgedes over Bæltet, og 2 Skill. D af hver løs Hest, Okse eller Ko. — Privilegierne for Fredericia af 22. Jan. 1670 § 5 (trykt i Fogtmanns Saml. af Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve). — ³⁾ Dette Lejehus ejedes af Handelsmanden Claus Ditmar, som tog Borgerskab 1676, den 27de Jan. (Raadstuebog) og blev Raadmand d. 13. Nov. 1703, Borgmester d. 19. Maj 1719 (Fortegnelse over Retsbetjente og Magi-

Medens Aarene gik og Byen voksede hurtigt til, blev Kravet om en mere passende Ramme for Stabelstadens Øvrighed stærkere og stærkere, og i Februar 1681 fik Borgemester Jakob Ross Fuldmagt til at indkøbe Kaptajn Elbrechts Gaard i »Princesindegaden« og omdanne den til Raadhus¹⁾.

Dette skele, og for en Sum af 700 Rdr. fik Retfærdigheden sig et beskedent Tempel, som toges i Brug i September samme Aar. Men dets første Dage var ret stormfulde, thi Præsidenten, hvem man viste Tilbøjelighed til at gaa udenom i denne vigtige Sag, gjorde Modstand og lod atter Raadstuekiste, Stole og Bord flytte ud, saa at Raadhuset blev helt »spoleret«²⁾.

Men Jakob Ross var en haard Negl, aldrig havde Fredericia, som dog var rig paa urolige Hoveder, haft hans Lige i Voldsomhed og Processyge, varmbloedet, hidsig og stædig rodede han sig ind i en Hvirvel af Processer, hvorom Hundreder af tætskrevne Sider i Retsprotokollerne bærer Vidne.

Jakob Ross søgte altsaa Oprejsning ved Bytinget, hvor det ogsaa lykkedes ham at faa tilkendt Erstatning for sine Udgifter ved Købet og Istandsættelsen af den vragede Raadstue³⁾.

stratspersoner, samt Birke-, By- og Herredsskrivere i Nørrejylland 1660—1847 (Viborg Landsarkiv.) Magistraten var imidlertid saare sendrægtig med Betalingen, og da der 1682 nedsattes en Kommission for at bringe Rede i Byens Sager, klagede han over, at der nu i 7 Aar var holdt Raadstue i hans Ejendom, uden at han havde set noget til Huslejen, som han ansatte til 30 Rdr. om Aaret, ialt 210 Rdr. Dette fandt man var for glubsk en Betaling, og uvildige Mænd nedsatte derfor Lejen af Raadstuelokalet til 20 Rdr. aarlig (Kommissionen over Fredericia 1682, Rigsarkivet). Desuagtet fik Claus Ditmar ikke sine Penge, saa han — 5 Aar efter — maatte indgive en Memorial til Magistraten, hvori han beklagede sig over, at man skyldte ham 8 Aars Husleje af det Hus i Dronningensgade, »som de (?: Magistraten) i forrige Tider har holdt Raadhus«. (Fred. Raadstuebog 17. Marts 1687).

¹⁾ 12. Juni 1682 fremlægger Jakob Ross i Bytinget en Fuldmagt af Februar 1681 fra Borgemester Gustavus Janssen, Raadmand Beyer og Raadmand Jens Juel til at indkøbe Kaptajn Elbrechts Gaard til en Raadstue (Tingbog). — ²⁾ Tingbog 29. Máj 1682. — ³⁾ Tingbog 10. Juli, 21. August 1682.

Denne vedblev dog at være et Stridens Æble, da man stadig nægtede at tage den i Brug og haardnakket søgte til i det gamle Sted¹⁾.

Endelig i Januar Maaned 1684 fik Prinsessegades Raadstue sin Indvielse paa en Maade, som harmonerede fortræffeligt med Magistratens hele oprevne Tilstand.

Begivenheden kom brat som en Storm.

Jakob Ross's Avindsmand og Medbejler Borgemester Gustavus Janssen, en indvandret Tysker, havde vist den grove Forsømmelse at lade Raadstuedag efter Raadstuedag gaa hen uden at oplæse kongelig Majestæts Brev om Konsulatpenge for Johan Nicolai Aboe i Amsterdam.

Sligt kunde naturligvis ikke gaa upaatalt hen, og Jakob Ross med flere af Raadmændene rettede i den Anledning stærke Bebrejdelser mod Janssen paa et Magistratsmøde, som holdtes den 11te Januar 1684.

Da Gustavus Janssen under dette Mundhuggeri vilde kalde det udenfor ventende Borgerskab ind i Salen, bad Ross dem tøve endnu en Stund, men Mængden var formodentlig irriteret over at have ventet, thi den stormede ind i Lokalet med stor Larm, og det hele Rum genlød af Tummel og Forvirring, hvorigennem man hørte Feltraabet: — »Slaa til, slaa til!«

Borgemester Janssen greb da Protokollen og vilde oplæse Majestæts Skrivelse, men ogsaa Ross vilde personlig forrette dette Æreshverv, og da de ikke kunde enes, kom de i Slagsmaal. Jakob Ross gik af med Sejren og — Protokollen, som han lagde hen i et Vindue, og da Janssen ikke kunde faa den fat og forgæves slog til Lyd paa Raadstuebordet, forlod han protesterende Salen. En Del af hans Tilhængere fulgte ham.

¹⁾ November 1681 nævnes et Hus, stødende op til salig Major von Ünschens efterladte Hus og Gaard, -- som nu holdes Raadstue. (Tingbog 28. Nov. 1681).

Jakob Ross stod som Sejrherre, og ledsaget af Raadmændene drog han hen i den omtvistede nye Raadstue i Prinsessegade og holdt Raadstue dér.

Den 24de Januar skrev Byskriveren med særdeles pyntelige Bogstaver i sin Protokol:

»*Ordinari Raadstue Dag Torsdagen d. 24. Jan. 1684, som holdtis paa den Ordinari Byens Nye Raadstue i Princesindegaden.*«

Der er Triumf i Tonen, endelig efter mange forgæves Tilløb havde den kongelige Stabelstad taget sin nye Raadstue i Brug, og for yderligere at berolige de ængstelige Godtfolk og sikre Byens Hus en mere tryg Tilværelse lod Borgemester Ross tilmed Borgerskabet vide, at hverken det eller Byen, men han og hans Embedsbrødre vilde betale Omkostningerne¹⁾.

Denne Flothed vilde Raadmand Joakim Richter, som var interesseret i Købet med 50 Slettedaler, dog ikke indlade sig paa og krævede Pengene tilbage, men Ross nægtede — trods Bytingsdom — stædigt at betale ham²⁾. —

Det Raadhus, Fredericia hermed havde faaet, laa — som sagt — i Prinsessegade, tæt Syd for Danmarks-gade-Hjørnet, paa den vestlige Side, vis à vis det nuværende Teater.

Saare beskedent var det at se til, et ganske almindeligt Hus i 2 Stokværk, Grunden var 36¹/₂ Alen i Længde og 24 i Bredde, og Bygningen trængte tilmed i høj Grad til Restavration³⁾.

Da Christian V derfor erfarede, at det var saa brøstfældigt, — »at dér udi Regn og Uvejr Retten ej skal

¹⁾ Tingbog 21. Januar 1684, Raadstuebog 24. Jan. 1684. — ²⁾ Tingbog 10. Juni 1689, 22. August 1692. — ³⁾ Fredericia Stads Grundtast 1746 (Raadstuearkivet).

kunne administreres«, og at der »ej ellers derved skal findes noget Arresthus, Fængsel og dertil behøvende Instrumenter og Betjente«, — befalede han 30te November 1686, at disse Mangler skulde afhjælpes¹⁾.

Men først 4 Aar efter kom Magistraten saa vidt, at den fik udarbejdet et Overslag over, hvor meget Restaurationen med Indrettelse af Arrestkammer, Fængselsrum i Kælderen, Vindeltrappe m. m. vilde beløbe sig til, nemlig 194 Slettedaler ialt²⁾.

Til syvende og sidst blev det da Borgerskabet, som kom til at betale, og 304 Rigsdaler bleve indkrævede, men desuagtet forhastede Byens Øvrighed sig ikke, og da Generalprokurøren 1692 paa en Inspektionsrejse gæstede Fredericia, saa han til sin Undren, at der ikke var gjort noget ved Raadstuen³⁾.

Skønt Majestæten udtalte sin Misbilligelse, skete der dog intet, og har Byens Fædre istandsat Bygningen, maa Restaurationen have været ret nødtørftig, siden man 1701 atter maatte gaa i Gang dermed. Kvisten trængte da til nyt Tømmer og endvidere »eragtes fornøden til en Bestandighed, at Renderne blev lagte med Blye, paa det den aarlig Reparation engang kunde ophøre«. Den søndre Gavl var brøstfældig og krævede 3 Tylter Brædder, samt 500 Loftesøm, og til Murværket vilde der medgaa 14 Tdr. Kalk, 100 Mursten, 8 Læs Ler og Sand, 9 Tdr. Svin-Haar, samt 100 Tagsten.

¹⁾ Brev af 30. November 1686 (Journal for Magistraten i Fred. I). — ²⁾ Magistr. Journal I fol. 300. — ³⁾ Rigsarkiv: Koneilsprotokol 1692 fol. 144 f. — Med Rette havde Borgmester Chronius 1690 kunnet klage over, at — Raadhuset er i mange Maader som øde, forsvarlig Fængsel er her ingen, Vægt og Maal ved Raadstuen ingen, Torv ingen, Vægtene ingen, Stodderfoged ingen, ja de fornødne Høger, som ved Raadstuen bør være, fattes med andet mere. Det viste sig dog, at man havde strammet sig op i den utrolige Grad, at der var bleven lagt Stenbro udenfor Raadstuen (Doms- og Undersøgelsesakter 1690—1780).

Murmanden krævede 14 Slettedaler i Arbejdsløn og Tømmermanden 12¹⁾.

Stort bevendt har Raadstuens Indre ikke heller været, thi først 1691 enedes Magistraten om Indkøb af Mursten og Kalk til Opstilling af en Skorsten, — »*eftersom man sig for Kuld ikke kan nere*«, naar Retten holdtes²⁾. Og betegnende for Byens Fattigdom er det, at endnu i 1720erne maatte man slaa sig til Taals med — mod 1 Rdr. Afgift om Aaret — at *leje* en Kakkelovn til Raadhuset hos Købmanden Niels Iversen Erritsø³⁾. Ja, endnu i Christian VI's Dage betalte Tingstuen 1 Rdr. 2 Mark i aarlig Leje og opnaede først 1752 at faa en Selvejerkakkelovn⁴⁾.

Raadstuen var og blev et Skumpelskud, saa vidt gik det, at det i 1719 bestemtes, at den gamle Mødesal skulde omdannes til Opbevaringsrum for Sprøjten og Brandredskaberne, og at der i Muren skulde brydes en Dør igennem, saa bred at Sprøjten »magelig« kunde komme ud og ind⁵⁾.

Det var derfor intet Under, at Menigmand mistede al Respekt for Stadens Hus og forgreb sig paa Rettens Tempel. 1742 kunde Kæmnerregnskabet saaledes opvise en Udgiftspost paa 4 Mark 10 Skilling — »*for det ved Raadhuset bortstaalne Plankeværk igen at lade opsætte*«.

Gammel som Bygningen var krævede den hvert Øjeblik Udbedring og Reparation, og Byens Fædre vidste 1721 ingen anden Udvej end at søge Kongen om Hjælp;

¹⁾ Magistr. s Journal II 1. Okt. 1701 fol. 31. — 6. Juni 1701 havde Præsidenten begæret Syn og Taksation over Raadhusets Brøstfældighed, samt om hvorvidt Kvisten burde staa og være Huset nyttigt, eller om det var raadeligere at nedtage den (Tingbog). — ²⁾ Raadstuebog 5. Novbr. 1691. — ³⁾ jfr. Kæmnerregnskabernes Udgiftsposter. — ⁴⁾ Kæmnerregnskab. — ⁵⁾ Raadstuebog 12. Jan. 1719. — Samme Aar faar en Smed Betaling for at slaa *Halsjærnet* fast uden paa Raadhuset. (Kæmnerregnskab 1719).

thi Staden savnede ikke alene et respektabelt Raadhus, men ogsaa en lille Hospitalskirke, et Vejehus, samt en Dansk og en Tysk Skole. Alle disse Bygninger haabede man at kunne vinde Penge til, hvis man fik Lov til at indrette et Lotteri til Byens Bedste, men det gik Kongen ikke ind paa¹⁾, og Magistraten maatte derfor lette Kæmner-Kassen for 38 Rigsdaler til Raadstuens Reparering²⁾.

I over 40 Aar endnu maatte Fredericia tage til Takke med det beskedne Hus, det havde faaet ved Skæbnens Ugunst, indtil der endelig i Midten af det 18de Aarhundrede ved Kongens Bistand aabnedes Udveje for Anskaffelse af et nyt.

Da en handlekraftig Mand som Hans de Hoffman i Aaret 1760 traadte til som Præsident i Stabelstaden, blev Planerne Virkelighed, og 1762 kunde han holde Indvielsestalen i Fredericias nye Raadstue, som blev bygget paa det Sted, der omtr. 100 Aar forinden var anvist af Kongen til dette Brug.

Det lille Raadhus i Vendersgade var en grundmuret Bygning, prydet af Spir og Slagværk, en dobbelt Sten-trappe, hvorunder Gabestokken sad, førte op til Indgangsdøren, over denne prangede Byens Løve i lavt Sandstensrelief, og trods sin Lidenhed afgav Huset dog en pyntelig og værdig Bolig for Stadens Øvrighed og Domstole.

— Atter gik 100 Aar; da slog den gamle Raadstues Time, og man tog fat paa en ny og mere anelig. Det Vanry og ilde Omdømme, som forhen havde fulgt Fredericias Navn som en Skygge, var nu forsvundet, 1821 var den berygtede Asylret lagt i Graven, og 1849

¹⁾ Fred. Raadstue Kopibog. Udgaede Breve 1721 Nr. 17: Magistratens Ansøgning til Kongen af 25. Februar 1721. — ²⁾ Kæmnerregnskab.

blev Fæstningens Navn uløseligt knyttet til en af de mest straalende Sejre i vor Historie.

Paa denne Baggrund fik Orla Lehmanns Ord dobbelt Flugt og Farve, da han den 6te Juli 1860 — indviede det nuværende Raadhus.¹⁾

III. Fængselsvæsen.

Med de uheldige Raadstueforhold, som gjorde sig gældende i det første Hundrebaar af Fredericias Tilværelse som By, siger det sig selv, at Fængselsvæsenet maatte komme i den groveste Uorden; det var — i det hele taget — et saarbart Punkt i de fleste af Landets Kommuner.

I den gode Stad *Korsør* havde man tilmed — endnu i Aaret 1721 — slet ikke noget Fængsel, idet By og Borgerskab tillidsfuldt slog sig til Ro med følgende Betragtning: — »den naadige Gud har bevaret Byen for Delinkventer i mange Aar, og vi vil ønske, at Gud fremdeles vil bevare os for saadanne Gæster«²⁾.

Saa from en Trøst kunde det gamle Fredericia med sine mange uheldige Elementer, som hidlokkedes af Asylretten, desværre ikke lade sig nøje med, Kravene om nogenlunde paalidelige Arrestrum vare her uafviselige, og Øvrigheden beredte sig i denne Sag mange Skuffelser og Ærgrelser.

Saalænge Byen slet intet Raadhus havde, maatte *de militære Vagter* ogsaa give Husly for civile Syndere, som prisgivne den militære Disciplin og skarpt bevogtede ikke saa let kunde unddrage sig Retfærdighedens straffende Arm.

Men dette Forhold var uheldigt paa mange Maader. Militæret opretholdt Orden i Byen, Vagten tilkaldtes

¹⁾ jfr. Vejle Amts Aarvog 1909, Side 49 f. — ²⁾ P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark I 147.

overalt, hvor Opløb, Slagsmaal, Overfald og Tumulter fandt Sted, og Godtfolk maatte finde sig i at blive slæbt i militær Arrest af Soldater.

I og for sig kunde det være rimeligt, naar den borgerlige Øvrighed ikke paa egen Haand kunde overkomme Polititjenesten, men Ulykken var, at der klæbede en Mængde Ulemper ved denne Ordning.

Soldateskens Voldsomhed og Overgreb overfor Byens bosiddende Borgere var allerede stor nok endda, men den forøgedes ikke lidet ved denne Sammenblanding af militær og civil Ordenshaandhævelse.

Vrede Officerer kunde finde paa — uden Lov og Dom — at lade Vagten gribe en sagesløs Borgermand og putte ham i Hullet flere Dage, Overgreb som af og til fandt Sted, og mod hvilke Menigmand stod fuldstændig værgeløs.

Værst var det naturligvis lige efter Svenskekrigen, thi da førte Soldaterne et rent Voldsregimente i Fæstningen.

Tredje Pinsedag i Aaret 1660 ved Midnatstid kom 12—16 Soldater af Kaptajn Jonas Jenssens Folk, som laa »i Skansen her udi Frederiksodde«, til Borgeren Poul Pedersens Hus. Det første de kom til Gaarden, meldte de høfligt deres Ankomst ved at slaa Port og Forstuedør ned og prygle Tjenestepigen, fordi hun ikke var rap nok med at faa Lyset tændt.

Derpaa traadte de indenfor og lod som om de var hjemme, rev — »med Gevalt« — Poul Pedersen ud af Sengen »udi hans blotte Skjorte«, handlede meget ilde med ham og slæbte ham bort i en saadan Hast, at han ikke fik Stunder til at komme i Klæderne. Kun et Par Bukser, som Datteren flyede ham, fik han paa, og i den Forfatning førtes han ud i Kastellet. Ved samme Lejlighed rapsede Soldaterne et Par Bukkeskinsbukser, et Par Knive, Forklæder og Fjedernøgler.

Ankommen til Skansen overlodes den stakkels Borger til Kaptajn Jonas Jenssens Behandling, og den var ikke blid, thi med en stor Stav gennemptryglede han egenhændigt sit Offer, saa han »meget jammerlig skrey og raabte«, og derpaa lod han ham sætte paa Træhesten og Musketter binde til hans Fødder for ret at tynge ham ned. Da Stakkelen ikke længer kunde holde Pinen ud, toges han atter ned og blev sat i Jærn »udi Kortegarden«, ynkelig tilredt, — »blaa og blodig slagen baade paa hans Arme og fore og bag til paa hans Liv indtil Bæltstedet«. Og medens alt dette var staaet paa, havde Soldaterne haft travlt med at drive baade Poul Pedersens og andet Godtfolks Kvæg ind i Skansen¹⁾. —

Ordenshaandhævere af den Slags var Borgerskabet kun slet tjent med, og selvom Soldateskens Vildskab mildnedes noget i Aarenes Løb, var det dog galt nok endda.

1665 søgte Borgeren »store« Peter Hansen Bull Op-
rejsning for den Tort, han havde lidt selve Juleaften —
»skønt han sig ingen Uret bevidst var, ejheller noget
Ondt bedrevet haver, der forskyldte en saadan Medfart«.

Thi Juleaften, da Bull havde sendt sin Datter ned i Kælderen for at tappe lidt Drikkelse til en Soldat, hændte det, at hun traadte galt paa Foden og bevidstløs styrtede om paa Kældergulvet. Forfærdet styrtede Moderen til og blev ved Synet af Datteren saa rædsel-
slagen, at hun selv daanede. Just i dette ulyksalige
Øjeblik kom der meget ubelejligt en Trommeslager
med Bud fra Major von der Woyda til Bull om straks
at komme til ham, da han ønskede at tale med ham.
Bull kunde naturligvis under disse Forhold ikke følge
med, og Trommeslageren gik derfor sin Vej. Men
kort Tid efter sprang Døren op, og en Løjtnant,

¹⁾ Tingbog 2. og 10. Marts 1662.

en Fændrik og en Del Soldater traadte ind i Stuen, greb Bull og slæbte ham — som Straf for Ulydighed mod Majorens Bud — i militær Arrest, hvor han fik Lov at sidde til 1ste Juledag, da Major von der Woyda allernaadigst slap ham løs¹⁾.

Mangen en Borger har vel ogsaa knurret over — for en eller anden Forseelse — at blive givet Militæret i Vold, og da f. Eks. Byens værste Spektakelmager og Kværlant, Niels Hansen Bull, paa Grund af Tumult og Overfald paa selve Præsidenten under et Raadstue-møde blev grebet af Soldaterne og indsat i *militær* Arrest 1676, brød han ud, idet han fornærmiet hævdede, at han var en Borger i Staden, ingen »*Spiudskarl*«, og derfor intet havde med Vagten at bestille²⁾.

Da man endelig efter mange Genvordigheder havde taget den købte Raadstue i »Princesindegaden« i Brug, var der ingen Fangerum deri, skønt Kongen 1686 befalede ogsaa at lade saadanne indrette; thi endnu 4 Aar gik hen, inden Magistraten paa Byfogedens indstændige Begæring gjorde Alvor af Sagen og lod et Par nødtørftige Fængsler indrette i Kælderen³⁾.

Saa vidt var man naaet, og Resultatet vilde have været meget respektabelt, hvis Arresterne virkelig havde duet noget, men det gjorde de uheldigvis ikke. Da derfor Jøden Simon Hartvig 1693 skulde sættes fast for Gæld til Jægermester Brochdorf, maatte man — i klar Bevidsthed om Raadstuekældernes Ubrugelighed — betro ham til Hovedvagtens Varetægt, »i *Mangel af et andet dygtigt Fængsel*«. Og da den stakkels Jødes Fængselskab skulde udstrækkes over længere Tid, var

¹⁾ Vilhelm Berg: Smaa Bidrag til Fredericias Kultur- og ældste Historie. Side 33 f. — ²⁾ Tingbog 8. Maj 1676. — ³⁾ Magistr.'s Journal I fol. 300, Aar 1690. — 16. Maj 1689 havde Byfogeden ansøgt om at faa et Arresthus indrettet. (Mag. Journ. I fol. 261).

der ingen anden Udvej end at overføre ham til et civilt Fængsel i København¹⁾.

Thi Raadstuekælderens Upaalidelighed havde man sørgelige Erfaringer for.

En Tyvekvind var — i Følge Borgemester Chronius's Klage — i Aaret 1690 brudt ud to Gange og flygtet, og da man i den Anledning lod Synsmænd tage Aastedet i Øjesyn, viste det sig, at der fandtes — »*Jærn ikkun til en Fange om Benene og slet intet om Hænderne*«, samt at »*Loftet saavel som Væggene ikke er forvaret med nogen Klædning, saa ingen Fange kan forvares derudi*«²⁾.

Aaret efter skulde en Pige, som havde født et Barn og falskelig udlagt Præsidentens Tjener som Barnefader, sættes fast. Men da tog Bysvendene Ordet og erklærede, at Arrestkammeret ej var at lide paa, thi Brædderne vare saa løse, at det blev nødvendigt at slutte Fangen i Jærn³⁾.

Disse usikre Fængselsforhold voldte Borgerskabet megen Besvær; thi hver Gang vigtigere Fanger sad i Bur, blev man nødt til at udkommandere Borgerskabet, i Regelen 6 Mand ad Gangen, som med ladte Geværer holdt Vagt over Synderen paa Raadstuen. Denne Vagtpligt var et borgerligt Ombud, for hvilket ingen kunde sige sig fri, dog kunde de mere velstaaende slippe for personlig at gøre Vagttjeneste, mod at leje en anden Mand i deres Sted⁴⁾.

I Aaret 1702 fik Borgervagten Lejlighed til at vise sin Værdi, da de to Borgere, Nicolay Foss og Jens Jepsen, indsattes i Forvaring i Raadstuens Arrestkammer, fordi de i et Slagsmaal havde trakteret Anders Melsing saa ilde, at han stakket derefter havde opgivet Aanden.

¹⁾ Vilhelm Berg: Smaa Bidrag etc. Side 11—16. — Edvard Holm: Danmarks-Norges indre Historie 1660—1720. II S. 173, samt Tillæg 20. — ²⁾ Kommissionens Undersøgelser 1690 (Doms- og Undersøgelsesakter 1690—1780). — ³⁾ Raadstuebog 26. Juni 1691. — ⁴⁾ jfr. Vejle Amts Aarbog 1910, Side 29.

Skønt Godtfolk nu holdt Vagt, og skønt Delinkventerne vare sluttede i Jærn, hændte det sig dog, at Fangerne brød ud en skøn Nat og gjorde sig usynlige, efterladende Jærnet — »ubrøt og ubeskadiget« —, en Begivenhed, som vakte stort Røre i Stabelstaden.

Paa Øvrighedens Bud foretoges der nu Syn over Stadens Arrestkammer, som fandtes i hel god Stand, beklædt med Brædder paa Indermuren; Vinduerne vare forsynede med krydslagte Jærnstænger, Døren erklæredes for »dågtig« »med Jærnhængsler og en Jærnstang tvært over Døren«, og udenfor Vinduerne sad desuden 4 Brædder, forslagne med store Spiger, saa Synsmændene efter moden Prøvelse kom til det beroligende Resultat, at — »samme Arrestkammer jo befindes dygtig til at forvare Fanger udi«.

Trods dette vare de to »hægtede« Delinkventer dog stukne af, og Vagtmandskabet maatte altsaa bære Skylden.

For at komme til Klarhed over dette Punkt lod Øvrigheden en Række Forhør afholde, som viser os det gamle Fredericias Fængselsforhold i al deres idylliske Hygge.

Thi Fangerne havde haft kronede Dage, uhindret havde de fra Morgen til Aften kunnet bevæge sig frit omkring i hele Raadhuset, hvor de vilde, og kun om Natten siddet forvaret nede i Fængselskælderen.

Undertiden — naar de følte Lyst dertil — gik de Tur i Raadhusets Have, ja endog ud paa Gaden, og de vagthavende Borgere vare meget omgængelige og fredsommelige trods de drabelige Geværer. De var i Førstningen 7 Mand i alt, men derefter kun 5.

Fangerne nød Tilværelsens Behageligheder saa vidt muligt, og ofte kunde spadserende se de to Herrer Manddrabere sidde udenfor Retfærdighedens Tempel,

hyggeligt bænkede — »paa Bjælken under Tagdryppen«, — og kigge ned ad Princesindegaden.

Af Mad og Drikkevarer var der Overflødighed, og af og til slog Arrestanterne Tiden ihjel ved et Parti Kort eller — *Kegler*, Sysler, hvori de dog desværre generedes en Del af de Jærnlænker, som de for en Sikkerheds Skyld har baade Dag og Nat.

Stolende paa disse Jærnlænker tog Borgervagten meget overlegent paa sin Opgave, skønt Magistraten, — for at stramme Godtfolk op og pirre deres Aarvaagenhed — havde ladet oplæse og derpaa opslaa paa selve Raadhuset den kongelige Forordning om, hvilken Straff de, der lod Mordere undvige, selv kunde gøre Regning paa.

»*Til Efterretning og Skræk*« hang Plakaten lige for Øjnene af Vagtmandskabet, men desuagtet skete Kalamiteten¹⁾.

— Ved denne Begivenhed har Tilliden til Raadhusets Arrestrum vistnok faaet et alvorligt Knæk, og Øvrigheden blev — i paakommende Tilfælde — atter nødt til at gøre Brug af de militære Vagters Fængselskamre til Trods for de mange Ulemper, som fulgte med denne Ordning.

Thi Militærets Overmod var umindsket, og endnu kunde det stadig hænde, at Godtfolk — uden Lov og Dom — blev indsat i kortere eller længere Tid i Vagts Arrest. Rasmus Fynbos Kone, hvis Ko var bleven indfanget af Soldaterne, fordi den græssede paa Volden, var, 1707, da hun vovede at protestere, uden videre bleven indespærret i Strandvagtens Arrest, og hendes

¹⁾ Fred. Tingbog 10. Juli, 31. Juli, 7. Aug., 14. Aug., 21. Aug. 1702. — Otte Aar senere ansøgte den landflygtige Nicolaj Foss Kongen om Tilladelse til at komme tilbage, hvilket blev ham bevilget mod, at han skulde erlægge noget til de Fattige. Men da det meddeltes, at han var af slet Tilstand og ringe Vilkaar, slap han med at betale 4 Rdr. (Magistr. Journal II ²⁶⁷ 1710 fol. 154 f.)

Mand gik i forstaaelig Skræk over saa »langsommeligt Tid« at se sin Hustru — »henkast i militairsk Arrest blandt Soldater«¹⁾.

Og Aaret efter sad en Snedker som Varetægtsarrestant forvaret først i Vagten og senere i *Byfoged Ammitzbølls Hus*²⁾, thi de militære Fængsler havde jo først og fremmest deres egne Opgaver at tage Hensyn til, og derved skete det af og til, at Byens Øvrighed var i Vildrede om, hvor den med tryk Samvittighed kunde gemme en Delinkvent.

1717 ofrede Staden en Smule Lapning paa Raadhusets Fængsel³⁾, men det forsløg ikke stort, og naar Talen var om grove Misdædere, maatte derfor hele det besværlige Apparat med skiftende Borgervagter træde i Virksomhed.

Kun Syndere af lettere Art, Gældsfanget og deslige, turde man overlade i Raadstuens Varetægt, f. Eks. Jøden Jakob Abraham den Ældre, som, da Stabelstadens Godtfolk 1718 lagdes i Mandtal, — »sider udj Stadens Arrest for Gield«⁴⁾.

1720 vovede man at indsætte en Tyvekvind, men det hævnede sig, thi endnu medens Sagen stod paa, havde hun atter »bort praktiseret sig«, og da Dommen faldt, lydende paa, at hun skulde miste sin Hud ved Mestermanden og 9 Ris, 3 Slag af hvert, ialt 27, samt jages ud af Staden, maatte Øvrigheden resigneret føje til, — »naar hun kand ertappis«⁵⁾.

Maaske har Stabelstadens Øvrighed inderst inde slet ikke været bedrøvet, hver Gang det hændte, at en Fange brød ud og gjorde sig usynlig; thi hvilken Lettelse betød det ikke for Kæmnerkassen at slippe af med

¹⁾ Tingbog. 18. Juli 1707. — ²⁾ Tingbog. 2. April 1708. — ³⁾ Kæmnerregnskab 1717. — ⁴⁾ Mandtaliste for Aar 1718 (Fred. Raadhus Arkiv). — ⁵⁾ Tingbog 15. Januar 1720.

disse Skarnsfolk, hvis fulde Forplejning kostede Byen — 4 Skilling om Dagen.

Diæterne var naturligvis pressede ned til det lavest mulige, men i det lange Løb blev disse 4 Skilling ogsaa til Penge. En langfingret Vægter, Peder Sørensen, — »som afvigte Vinter blev befunden i Tyveri« —, tærede 1721 hele 2 Rdr. 2 Mark og 8 Skill. paa Stadens Kasse, en Udgift man dog heldigvis fandt Dækning for ved den ekstra-ordinære Indtægt, Byen indkasserede samme Aar — af »den Comediant, som paa Raadhuset udi 8 Dage agerte«¹⁾.

I Stedet for nu at gøre Fængselsrummene rigtig solide indrettede Byens Fædre 1723 for en Sum af 13 Rdr. — »et nye honet Logement og Arrestkammer under Raadstuen« —, velsagens særlig beregnet for Gældsfaenger²⁾.

Følgen var, at et letfærdigt Kvindfolk, som Aaret efter betroedes til det mindre honette Logementes Varetægt, brød ud og stak af, — atter blev »ertappet« — og atter stak af³⁾.

Man synes nu at have passet en Smule bedre paa, thi hverken »Canalie Margrethe« eller Tyvekviden Bendte Pedersdatter, som 1725 nød Forplejning paa Kæmnerkassens Regning, nævnes som undvegne, men kanhænde turde Løsningen ligge andet Steds. I disse Aar havde Byen nemlig formelig lejet Kavalleriets Vagt-arresthus mod en fast, aarlig Lejeafgift⁴⁾.

Derimod maatte Byens Kasse tre Aar senere bære en

¹⁾ Kæmnerreguskaber for 1721. — ²⁾ dito 1723. — I Aaret 1744 gjorde en Del Borgere, som vare udkommanderede til Sprøjteøvelse paa Allarmpladsen (o: Sprøjteengen, Pladsen mellem Danmarks- og Jyllands-, Bjerge- og Dalegade), Mytteri, i hvilken Anledning Stiftamtmanden fra Ribe greb ind og befalede, at Hovedmanden, den opsætsige Niels Pedersen, skulde straffes med 4 Dages Arrest — »udi Byens saa kaldede Ulydigheds-Kammer«. De andre slap med at betale Pengebøder. (Fred. Raadstue-Kopibog 1740—50. 2. Okt. 1744). — Dette »saa kaldede Ulydigheds-Kammer« har rimeligvis været identisk med det honette Logement. — ³⁾ Kæmnerreguskab for 1724. — ⁴⁾ dito 1725 o. a. St.

Ekstraudgift paa 50 Skilling til Søm — »til *Repartition med Arrest-Kammeret den Tid Heste Tyven udbrød*«¹⁾.

Borgervagten var derfor stadig i Brug, hver Gang ret en Ærkeforbryder sad i Kælderen, og denne Byrde faldt saare tungt paa Byens Godtfolk, som kunde tvinges til — Dag efter Dag, Maaned efter Maaned, ja til Tider længere endnu — skiftevis at give Møde og passe paa.

Under saadanne Forhold er det forstaaeligt, om Borgerne ærgerlige og sløvede gav det hele en god Dag, og da den myrdede Skarpretter Augustinus Pflugs unge Enke, Katharina Dorothea Sejler, 1728 blev sat fast paa Raadstuen, mistænkt for ukristelig Handlemaade overfor Ægtefællen, fik man igen et oplivende lille Indblik i fredericiansk Fængselsvæsen.

Thi de brave Folk, som skulde passe paa, viste sig meget liberale, en af dem laante hende endog sine Bukser, og iført disse drog hun, eskorteret af væbnede Borgere, i Nattens Fred og Ensomhed helt op til Kongens Port og holdt Stævnemøde med Elskeren, hendes Mands Banemand, der sad fangen i et militært Arrest-kammer²⁾.

Og da den ulykkelige Latinskoleelev, som 1732 havde forskrevet sig til Satan med sit eget Blod, forvarede paa Raadhuset i Prinsessegade, maatte Borgerne i 14 Maaneder gøre Vagttjeneste³⁾.

Godtfolk knurrede, men det hjalp ikke. 1740 hed det bedrøveligt i Kæmnerregnskabet: 2 Rigsdr. — »for *Reparation i Arrestkammeret og de Vinduer, som af Jørgen Andersen blev indslagen*«, men først 1742 spenderede Magistraten 10 Rdr. for — »Arrest Kammerets Vinduer at lade sætte udi forsvarlig Lukkelse-Stand, med

¹⁾ Kæmnerregnskab 1728. — ²⁾ Nærmere herom i min Afhandl.: »Bøddelboligen og dens Beboere« i »Vejle Amts Aarbog« 1910. S. 30 f. — ³⁾ se »Vejle Amts Aarbog.« 1910, S. 59.

Stænger og mere, *forat souglagere Borgerskabet*, der ellers over den Arresterede Peder Thidemand skulde holde Vagt¹⁾.

Ja, 1751 nævnes der oven i Købet en særlig »Fangefoged«, nemlig Byens Tjener Chr. Laursen Bruun²⁾.

Valget viste sig at være lidet heldigt, thi den ansatte Slutter hjalp ikke alene to for Hæleri arresterede Personer med at »grave« sig ud af Fængselskammeret, men havde tilmed haft den oprørende Frækhed at lade sig antage som Byens Tjener, uagtet han forhen havde *tjent hos en Natmand* og taget Del i dennes vanærende, forpestende Arbejde³⁾.

Efter dette uheldige Forsøg synes Fangevogter-Embedet slet ikke mere at være bleven besat, og alt fik gaa, som det bedst kunde, indtil Byen endelig langt om længe opnaaede en virkelig Raadstue.

100 Aar efter at Grunden dertil var udvist, rejstes Bygningen, og var Ventetiden end lang, skete de gamle Planer dog paa dette Punkt Fyldest. Men paa næsten alle andre Omraader skulde denne fattige, kæmpende By se alle de store Haab og Planer, den fik i Vugge-gave, briste og tilintetgøres et efter et.

¹⁾ Kæmnerregnskaberne for nævnte Aar. — ²⁾ dito. — ³⁾ Pakke af indkomne Breve til Magistr.: Stiftamtmandens Skrivelse af 9. Jan. 1756.

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE I DET 17. AARHUNDREDE

AF

THYGE J. SØEGAARD

(Oberstløjtnant.)

Skolevæsenet.

EFTER at Reformationen var vel indført, blev der oprettet en Mængde Latinskoler Landet over. Hver Købstad saa at sige fik sin Skole med Rektor eller, som han i hin Tids mere beskedne og jævne Sprog kaldtes, Skolemester tilligemed Lektiehørerne, hvoraf der var en eller flere ved en »lærd« Skole.

I Vejle var der ved Begyndelsen af det 17. Aarhundrede en Skolemester og en Hører.

Selve Skolen var et lille, uanseligt og, hvad værre var, et næsten faldefærdigt bindingsværks Hus, der skjulte sin Ringhed bag Kirkens gamle Mure.

Under de kejserlige Troppers Ophold i Byen — formentlig allerede i Efteraaret 1627 — blev det og mange andre Huse afbrændt og nedrevet i Grunden for at give Plads til Fæstningsværker, iblandt hvilke selve Kirken indtog den dominerende Stilling som Fæstningens Reduit med Grav og Vold og Vindebro.

Men tilbage til Aarhundredets første Aar, da Skolen endnu var ved Magt om end under trange Kaar.

Indtægterne vare smaa, og Rektor saavel som Hører levede et kummerligt Liv strængt behersket af Fattigdom.

Indtil de sidste Aar af det 16. Aarhundrede laa en Tiende af Hover Sogn under Skolen og udgjorde en Del af Skolemesterens Løn; men den blev omlagt og anvendt andet Steds. Ny Indtægter maatte skaffes til Veje; man overvejede, og man fandt dem uden lang Tænken og Tøven; man gjorde Skolemesteren i Vejle til Præst i Vinding, det blev hans Søndagsvirksomhed, i de søgne Dage var han Rektor. — Nogen Fortrolighed med gejstlig Gerning havde han i Forvejen, idet han gjorde Tjeneste som Kirkesanger i Vejle Kirke ved Højmesse og Fester.

Afset fra Sammenkoblingen af disse to Embeder var der ikke noget særligt paafaldende i Ordningen; thi en Rektor var næsten altid »Mester«, d. e. Magister, og ofte ombyttede han efter faa Aars Skolemestergerning sit magre Embede med den noget bedre lønnede Stilling som Præst.

I Vejle blev det en Regel, at Rektor ved sin Ansættelse lod sig ordinere som Præst.¹⁾

I »Vejle Bys Papirbreve 1469—1654« findes en udførlig Beretning om den tredie i Rækken af de Vejle Rektorer og Vinding Præsters Kaldelse og Ansættelse i Embede 1608. — En Slags Kontrakt blev oprettet imellem Skolemesteren og Byens Raad og underskrevet af begge Parter.

Sagen blev ordnet under følgende Former:

»Eftersom vi med beskoopens, høilerde mand mester Peder Hegelunds²⁾ råd hafver antagit denne unge mand her Søfren Gifskod til voris skolemester at vere och, hand nu ikke self vel er så forrådig, som en ung

¹⁾ Om denne Sag hedder det: »I Haus Bucks Tid som Rektor i Vejle (Slutningen af det 16. Aarh.) kom Hover Tiende fra Skolen, og nogen Tid der efter blev vi benaudet, saa at Vinding Kald blev lagt til Vejle Skole, hvor nu alle Skolemestere maa lade sig ordinere«. — ²⁾ Biskop i Ribe, død 1614.

mand, hvilken først setter hus, da hafver vi underskrefne lofvit at forsiune hannem med mad och øl fra denne underskrefne dag och indtil s. Michels dag førstkommendis i så måder, som følger:

»Søndagen efter høimessen her gjør hand tienist udi Vinding och vil self forsiune sig.

Mandagen til middag och aftens måltid vil Niels Knudtsøn forsiune hannem.

Tirsdagen til middag och aftens måltid vil borgmester Clement Søfrensen forsiune hannem.

Onsdag til middag och aftens måltid vil her Anders Bredall forsiune hannem.

Torsdag til middag och aftens måltid vil Knudt Madtsøn forsiune hannem.

Fredag til middag och aftens måltid vil mester Peder Christensøn, voris sognepræst, forsiune hannem.

Løfverdag til middags måltid vil Povel Nielsen och om aftenen til aftens måltid vil Jens Christensøn forsiune hannem.

Her imod forplicter sig forre her Søfren Gifskod aldels at lade sig nøie och orfvis¹⁾ med, hvis rente och indkompst, som hans formend fra salig Niels Bredals tid och hidindtil af Vejle by haft hafver. Och derhos lofver och tilsiger at ville same sin skoletieniste i skolen och uden, disligest i kierken med sang och anden tieniste forestande och fuldkomme met aller største flid, som det sig bør at gjøre med rette.

Disligeste ochså lofver hand med al gudfrygtighed och flid at forestå och forsørge Vinding sogn med kirketienisten alle tid til tilbørlig tid.

Och ellers med al prestlig embede udi lerdon, lefnit och omgengelse at forsiune och forsørge forn. sogn och sognfolk med, som en from och gudfryctig

¹⁾ orfvis = være tilfreds.

sogneprest bør och bør at gjøre med rette, som hand for Gud och sin øfrighed vil ansvare och stande for til rette. Och øfrigheden udi Vedle uden al eftertal och skade, så lenge Gud vil, hand blifver udi det embede och kald, som hand nu lofligen tilkaldit er, och icke at gifte sig imedens hand er udi denne skole-tieniste.¹⁾ — Dette til ydermere vidnesbyrd hafver vi forn. mend sådane tvinde brevve med forn. her Søfren Gifskod underskrefvit, hvorudaf den ene skal findis udi byens och den anden i forn. her Søfrens vere.²⁾

Datum, Vedle onsdag, som var på hellig tre kongers dag år 1608.

Dette forskrefvit lofver och bekiender jeg Søfren Nielsøn Gifskod, med egen håndt.

Testor: Andreas Bredallus, Povel Nielsen, Lorens Christensen«.

Vejle under det 17. Aarhundredes Krige.

I en gammel Raadstueprotokol, som bærer det fordringsfulde Navn: »Vejle Bys Bog« 1627—52, findes optegnet nogle historiske Begivenheder af dem, der ramte dybt og gik saa at sige Borgerskabet igennem Marv og Ben. — Her sigtes især til Begivenheder og Tilstande i Byen, medens de kejserlige Tropper holdt den besat fra den 2. Oktober 1627 og til Midsommer 1629.

»Anno 1627 er den rommiske keiser Ferdinandi den anden, hans krigsfolk med stor macht falden ofver Elfven och igiemmel Holsten, noch det hertzogdomb Slesvig, kommen her ind udi Jydland och

¹⁾ Dette Forbud må være blevet hævet, da han senere blev gift med underskrevne Borgmester Povel Nielsøns Datter Bodel; han døde Anno 1626, ^{2/12}. — ²⁾ Den Retskrivning, som ved denne og lignende Lejligheder i det følgende bruges, er i Hovedsagen den samme, som den jeg har fulgt ved Udgivelsen af »Danske Vider og Vedtægter«.

dennom her landet bemechtiget uden ald sverdslaug heller imoedstand i nogle måder.

Och blef den edle fred igien her udrobt den 4. juni ao. 1629, och siden efter hånden er dette krigsfolk igien ud af landet røkt uden al sverslaug och forhindring, hvilket var en sønderlig Guds nåde och velgierning, — Gud ske derfor lof och pris i al evighed.

Den 2. octob. ao. 1627 indtog dette folk Wedllé bye; och blef her indlagt tou compagnie ryttere, som var Jhan Krehn, en ofver lutenant under øfversten Wittenhorstes regiment och ritmester Kundtsbroch, och førde begge compagnir ungefehr 300 heste.

. . . . tou compagnier foudfolk, begge ofver¹⁾ mand stærk.

[Det] ene compagnie førte hopmand Georg von Rostoch, [som] indtog sin kvartier på rådhuset och lod opkaste¹⁾ evold och skandser med pallesader omgifved och tørre [graf]ve och en vindbroe der for ud til torfvet.

[De]n anden compagnie førte hopmand Hans Jacobson Broch, tog sin kvartier i byen och med de andre deris hielp, da loed hand kaste volde och skandser om kierken, ochså med pallisader omgifved och dybe grafve omb med en vindbroe; hvor ud ofver skolen blef nederbrændt; disligeste skolemesterens och hørenis residents, så och det hus ud til den gammel torf, som klockeren och kirketienner iboede, och den gandske mur trindt omkring kierken blef nederbrut, och alle sten slet for ød och borte. — Och mange gård och huse udi byen nederbrut, brændt och øde, hen ved 200«.

Henved 200 Gaarde og Huse i Vejle blev »nedbrut, brændt och øde«! De to Monumenter for en By af Alder og Værdighed: — den gamle Kirke og Raad-

¹⁾ Papiret er hensmuldret af Fugt og mangler.

huset stod alene tilbage paa en Tomt, der maalte henimod den halve By; — der var gjort Plads; de gamle Købmandsgaarde, Boder, Vaaninger, Skolen o. s. v., bygget af Tegl eller svært Egetømmer og tækket med Straa eller Sten, Hjem for Velstand eller Armod, men lige kære for Sind og Tanker vare alle — 200 i Tal — nedbrændt, nedbrudt af Fjendehaand. — Hvor megen Sorg, Angst og Forfærdelse maa disse Oplevelser, Billeder af Baal og Brand ikke have rummet for Byens Borgere, der, i Modsætning til Nutidens Mennesker, vare knyttede til By og Arne med saa at sige uløselige Baand.

Vi har set, at Kirke og Raadhus bleve omgivne med Skanser, med Vold og Grav og forsynet med Vindebro; altsaa omdannet efter alle Krigskunstens Regler til middelalderlige Borge og Vaabenpladser — til Røverborge om man vil. —

Vi skulle dernæst ved et Syn, som afholdtes den 22. April 1630, paa Kirke og Raadhus se, hvad der yderligere blev foretaget med dem.

Kirken:

» Og da så di først udi tornit, neden i våbenhusit er trei skyttehuller igiennem muren huggit, siden oven for hvellingen i tornit er sex skyttehuller igiennem muren huggit, de trei på den veste side, en på sønden og di tou på nørre side, som fienderne lod giøre og vilde bruge til store stycker at indlegge udi. — Da fire er tou alen vide, og di tou er 7 kvarter vide i kanterne indentil; så dermed er gjort stor afbræk og skade på same torn og stander megit farligt, som endeligen er fornøden med aller første at forfærdige, elders er at befrygde, sker stor skade.

Dernest så di den tredie pille fra den vestre kierke-

dør ved den nørre side imod midtergangen, som aldielis er slet nedfalden i bonden den 3. April nest forleden, og di fire hvellinger, så vit derpå befestiget var, er slet nedfalden. Disligeste de fire buer, som var under same hvellinger, ere og nedfaldne. Item de tou hvelbouer, som var murit ofven ofver hvellingen på pillen, hvorpå en dels kierkens treverk og bygning under tagit er funderet, er en dels nedfalden og en part revnit og siunket fra treverkit, så det henger ganske farligt og igien skal muris af nye.

16 stole, slet aldelis sønderslagit, skal giøris af ny. En af de lange bielker, som var indlagt tvert ofver kierken ofver same nedfalden hvellinge, og slet sønderslagit, skal indleggis af nyt. — Den fierde pille fra same vester kierkedør er fra di ofverste bove siunken, og er fundament og grundvold af same pille megit skickelig, boverne så vel som di tou hvellinger der ofver ere sprocken, hvor på skal føris råd og hielpes, elder der sker snart stor skade.

Orgeverkit er aldelis øde, og piberne mestendels borttagen.

Kierkens seirverk er også af fienderne borttagit. Den øster store kierkegavl, som ofventil er ophuggen af timmer og imellem treverkit med mursten murit, er ganske megit biugfeldig, kvilket skal forferdiges af nye.

Al kierkegårds muren, som med mursten var udi kalk omkring muret og med tagstien ofventil udi kalk lagt, er og slet nederbrøt, mursten og tagstien borte undtagen en ringe del murstien, som findis udi skansen.

Fire opmurit indgange på kierkegården, mere fire jernrister og bouer. Kierkens ny hus 11 binding, hvor udi var giort trei boder, som kierken nogen få år siden lod bekoste og bygge, er og nederhuggit.

Skolehusit er ganske aldielis nederhuggit, og der

på plassen gjorde den stoer øster del af skansen. Skolemesters gård oc residentse og nederbreckit, og der på stæden gjort den sønder diel af store skanse«.

Til dette Syn føjede de to Kirkeværger den Erklæring, at Ødelæggelsen i alt væsentligt hidrørte fra Fjenderne, og at der ingen Materialier var i Behold til at opbygge eller istandsætte Kirke eller Skole med.

Raadhuset:

Først saa de, »at muren, hvor indgangen til rådhusgården havde verit, er ganske aldielis med pillerne nederbreckit, og der på steden gjort skanse og siden runt omkring rådhusit. Det muret hus sønden optil rådhusstorn er ganske meget biugfeldig for temmer, legter, fiel og stene. Rådhusstorn vid den sønder side er nedfalden. Udi den øfverste sål på rådhuset er 5 bielker nederhuggit og forbrent, og ofver loftet 18 fag og slet borte. Den vester gaul af rådhuset, som var bygt af temmer og med mursten imellem muret, er og af fienderne nederhuggit. 17 vinduekarmer, med fire vinduer udi hver karm, såvel som jern sprinkeler udi muren, som same karem og vindue havde veret, [er] og borte, 6 døre borttagit. Byens seierverk hafve fienderne ladit opsmede«.

Denne Synsberetning, i hvert Fald for saa vidt den angik Kirken, blev indsendt til Kongen, og i December Maaned dernæst indløb der Svar, lydende paa, at der skal indsendes Forslag til de allernødvendigste Istandsættelser; hvorom videre:

»Eftersom vi underskrefne hafver bekommid kongl. maits. vor allernådigste herris missive anlangende Wedle kierkes repartion, daterit Kiøbenhafn, den 6. december ao. 1630, indholdende: at eftersom hans mait. nådigst forfarer Wedel kierke af det keiserlige

fast at verre ruineret, da er hans maits. nådigste villie, at vi ofverslaug gjøre skulle, hvad til dis endelige hoie fornødenhed, och icke som undverres kand, reparation behouf gjøres, som icke af kierkens indkomb bekvemmelig kand bekostes. Och ded siden de kierker best formue hafver, der udi stiftet pålegge, enhver sin andiel deraf at udgifve, och os derpå underdanigst med forderligste erklere, at hans mait. siden nådigst fremdieles deromb videre kunde lade befalle efter høibm. hans maits. nådigste missives videre indhold«.

»Da hafver vi den 17. januari 1631 vered udi Wedelle kierke den at besichtige, så vit de keiserlige derpå hafver giort skade.

1.) Befindes tornit nedentil at vere brecket med trei stoere skiøthuller, ofventil ofven hvellingen med sex stoere skythuller, ti alen¹⁾ ungefehr vide udi kanten indentil.

2.) Er ald kierkegårdsmuren nederbrøt slet ned ved jorden, tagstien, murstien, en ganske ringe diel undtagen, med rister slet borte.

3.) Er kierkens hus, som stoed vesten for kierken, 10 binding lang, udi hvilket klockeren hafde sit verelse, nederbrut.

4.) Skolehuset i lige måde med skolemesterens og hørerens residents i grunden ødelagt, och på steden giort en skanse.

5.) Findes seirverket och orreverkspiberne af kierken bortrøfved.

Ud af hvilket forskrevne endeligen gjøres fornøden med første at repareres.

Skolehuset med skolemesters och hørers residents, som icke kand vere ringere end sextan bindinger tilhåbe, kierkegårdsmuren, som hafver i sin circum

¹⁾ Her maa menes 10 Kvarter.

ferents noget nerd fire hundrede sielands allen, ved torned nogle bindinger hus til klockerens verelse, og der foruden ét seirverk til kierken; hvilket altsammen icke kand bekostes, efter det ofverslaug os i det aller-ringeste siuntis at kunde giøres, under femb hundred speciedaller; hvilken bekostning kierken icke kand udståe.

Thi den indda, foruden dette forskrefvne, er bygfeldig både på den øster stoere goufvel så vel på nogle piller ock buer i kierken.

At vi således hans maitts. nådigste befalling underdanigst hafver efterkommit, ded bekiender vi med voris signeter nedenfor och egne hender underskrifvit.¹⁾ Actum ut supra«.

I Aaret 1627 fik Vejle en ny Præst, Magister Niels Frandsen, som forhen havde været Prins Ulriks »Tugtemester«. Fra denne Virksomhed havde han maaske dyrere Vaner end tilladeligt for Præsten i Vejle, og han søgte da Embedet tillagt en Tiende af Beboerne til de iøvrigt ret anselige Indtægter. — Herved opstod der en Strid imellem Præsten og Sognefolkene. — Sagen blev overgivet til et kgl. Kommissariat, bestaaende af den bekendte Rigsraad og Rigsadmiral Albert Skeel, Gunde Lange, Lensmand og Doctor Jens Dinnessen, Biskop.

I den Beretning, som Byen indsendte til nævnte Kommissariat, kastes der et bredt Lys over Befolkningens og Præstens gensidige Forhold saa vel som over Byens økonomiske Tilstand i disse Aar, og der vil som Følge heraf være Anledning til at gøre sig nærmere bekendt med denne.

¹⁾ Ovenstaaende Syn og Indberetning findes i Vejle Kirkeinspektions Arkiv — Landsarkivet i Viborg.

Strid imellem Præst og Borgere.

». Så er dette voris underdanige, ydmyge oc sandferdige, enfoldige beretning oc erklering.

Voris liden preste kald udi Wedle er her udi riget høiere skattet oc achtet hos mauge, ind renten oc indkomsten er i sig sielf, hvilket hafver oc uden tvifvel bevegitt denne dannemand magister Niels Frandsøn, at hand hafver affecterit oc trachtet efter at motte der med affliggis for sin lange hofvetieniste, oc såledis forhverfvit kongl. maits., voris nådigste herris missive, daterit Rensborg, den 19. januari anno 1627 til afgangen doctor Ifver Ifversen Hemmet, fordom superintendent udi Ribe stigt, at hand skulle hannom til sogneprest udi Wedle ordiner; och som denne dannemand såledis strax hafver bekommit kaldet. Da høsten dernest efter ere di keiserslie krigsfolk indfalden oc bemechtiget dennom landet, hvor ud ofver voris fattige liden bye er frembst for nogen anden slet ruinerit og ynkeligen forderfvit, som i vor tid aldrig kand forvindis.

Under sådan bedrøfvelig færd hafver magister Niels så vel som andre forladit menigheden, som dog ligevel hafver ladet bethe dieris gode affection til hannom; i det di hafver hver uge serdelis skattet til fienden, på det prestegården i hans fraverilse, oc hvis andit hand hafde sig efterlat, motte blifve vid magt oc beholden. Oc er der icke tvifvel på, at den dannemand hafde jo udi sådan sin landflychtighed spenderit megit så vel som andre. Och siden hand komb hiemb oc begyndte sin husholdning igen på nye, da er det vist falden hannom megit besværlig, besønderlig fordi borgerne vare så slet forarmet, at de kunde hverken udgifve dieris jordskyld, prestepenge, offer heller anden

rettighed, som dennom burde. Hans homblegård¹⁾ var øde, hans markjord var intet besæet, icke elder kunde hands prestetiende udgifved dieris skyld og landgille, icke kunde hand fange sin fulde tiende af sin annexogn, hvilket vel motte gifve årsag til tvifvelrådighed at beklage sig. Men Gud bedre os, den klagemål hafver icke alleniste verit hos presten, men hos alle, bode høie och nedrigis stande, at di icke hafde kund nå och bekomme dieris intradarente, næring oc biering, som de hafde, før den bedrøfvelig tid påkomb. Dog håbis vi alle, at alting nest Guds hielp, med tiden motte komme igien udi sin forrige gode esse oc tilstand. Det same burde magister Niels ocså som en gudfryctig prestemand christeligen at hafve betenkt, at dette var Guds almindelig lands straf, at vi alle sådan elendighed skulle udstå for voris synders skyld, och icke os aldielis ubevist så hastig hafve angifvet og beførd for voris kiere høie øfrighed.

Den dannemand skulle og hafve sig erinderit, at den tid hand udi Wedle kierke leverit os fra bispen copien af voris allernådigste herre och konnings missive oc gaf tilkiende, at hand skulle vere voris sogneprest, hvilken vi med tilbørlig reverents entfanget och underdanigst stilte det altsammen udi hans maits. nådigst villie och velbehaug, at vi da ocså berete hannom stykvis al den herlighed, rente, indkombst och løn, som der lå til Wedle kald, oc preoccuperit vi, at der gafvis ingen tiend af borgere til presten, icke elder det nogen sinde hafde verit sedvanligt.

Dersom hand vilde lade sig nøie med sådan rente

¹⁾ Humledyrkning betegnedes i hin Tid som Byens Hovederhverv. I et af Kong Hans' Pergamentbreve hedder det om Vejle: •Om nogen flytter fra Byen, skal Afgrøden af Hommelgaardene blive i Byen efter uvildige Dannemænds Sigelse. — Kjøbenhavn 1498. — Borgemester Peder Juul fik Skøde paa 46 Humlekuler i Roms Hule 1586 o. s. f.

och indkombst, som hans formend hafde haft, da vilde vi hiertelig gjerne nøies med hannom oc gifve oc gjøre hannom al den rettighed, ære oc tienniste, som vi hans formend giort hafver oc os med rette burde at gjøre; hvilkit hand os da udi mange gotfolkis ner-verilse oc påhørilse lofde at vilde gjøre, oc derpå gaf hand os och mange af menigheden, som den tid var tilstede, sin hånd, hvilket hand med en god samvit-tighed icke skal kunde benegte at vere sked, hvilket vi vist troer burde at agtis så fast som bref og segel.

Vi kand vel icke benegte, at nogen hans formend tilforne ocså ubetenkeligen hafver os andraget og be-ført for vi icke tiendet dem, mens den tid vi der imod berette, hvad stor besværing eiendomme påhængte.

Som er først: At der skattis af til bøies skøttehold, oc i alle kong. skat af hver eiendom 10 mark skat.

2.) At alle kongelige vogenegter opholdes af eien-domme allene.

3.) At der afgifves årlig penge for tienden til kierken.

4.) At de fattige folk, som dem bruger, hafver megen stoer besværing oc bekostning med giøden at føre op ofver disse høie bierge på marken, med andet stoer besværing miere. Da motte de afstå sådan dieres forset så vi for tienden er blefven forskånnet, som nocsom med bref oc bogstafver kand giøres bevislig.

Vi må vel oc bekiende, at voris liden bye er fattig oc ringe, så vi icke kand formå at lønne vore prester af voris magt oc formue. Oc med ordinantsen for-melde, folio 152, om sogneprester i kiøbsteder icke hafver så megen rente, som di kunde holde dem af. Da i alle di kiøbsteder, hvor di bruger avel, pløie og såe, skulle di af same frit, retferdeligen tiende etc., hvorpå er ocså mange eksempel i Sieland, Fyn oc

andre steder; men det hafver dog icke verit brugeligt her udi Jydland hos os udi disse steder; — men di hafver så megit mere, at her offeris fast alle søndage og søgne dage iblandt.

1.) Bode af brudefolk og så mange dennem følger til kierken.

2.) Så ocså med børn af dieris fadder, når doben er holden.

3.) Disligiste af erlige dannekvinder oc så mange dennem følge til kierken, når de holde dieris kiergang; hvilket vi vist troer skal beløbe højere ind tienden om det imod blef anslagen.

Hvad denne fattige bye icke kunde formå at lønne voris prester, det hafr. Christ milde oc høielofflig ihukommelse fremfarne konger i Dannemark, så vel som denne voris allernådigste herre og konning, hvilken Gud alsom megtigste lenge og vil spare fra al uløcke, af kongelige mildhed og nåde rundeligen bedrit med hæderlig vicarie, som ere vi tiennere skylder hannom årligen i rente, korn beregnet 47 tønder 3 skipper foruden al anden herlighed der af; og dertil med same sogn korntiend, som kand beløbe årlig hend vid en lest korn, foruden kvægtiend. Noch hafr. hand fiskerie for Wedle af Brohøl $\frac{1}{2}$ tønne øreter, oc af Møllepotter 1 fiering øretter.

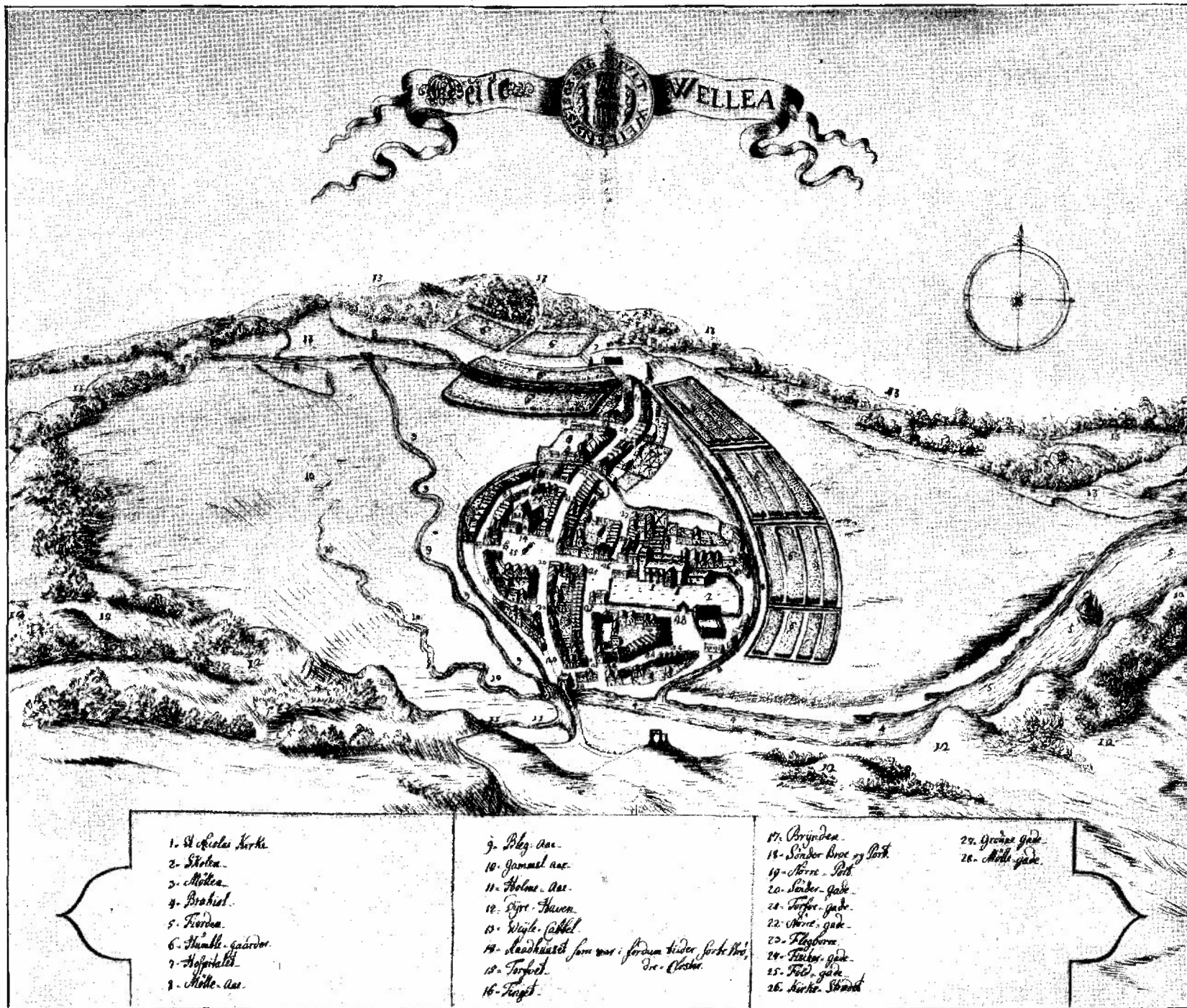
Ud af byen hafver voris sogneprest sin velbeleilig frie residents, som byen oc kierken holder hannem med biugning vid lige oc magt, hvilkit i formiere tid icke så hafr. verit brugeligt, oc der til tvinde eien-dome i skof og mark, det ene, som er friet og ligger til prestegården af arilds tid, det andet, som af byen er siden tillagt oc i mange år hafver fuldt prestegården for tiersdag prediken, som hans formend deraf giort hafver; — oc der udi kand såes ofver 2 pund

hartkorn¹⁾, oc auffles 24 las hiø. Dernest hafver hand af byen sin jordskyld, ofver 8 daler, prestepenge hen vid 18 dlr., disligeste ocså sine femb homblegårde sønden og norden byen och andit mere, engjord oc kålgårdsjord, udaf hvilken rente og indkombst hans formend hafver rundeligen opholdet dem oc holdt hæderlig hus; som udi vore tider først her Niels Buch, her Jens Farsen, magister Peder Christensen, doctor Mads Jensøn, doctor Peder Sture, magister Jens Peder-søn, mag. Laurits Clemensøn, doctor Christen Jensøn, som var den dannemands neste formend, af hvilke den største part er i Herren hensofvet, og nogle til høiere kald, som Gud oc øfrighed hafver dem hen-vocerit; oc udi dieres tid, hafver mauge gotfolk både af rigens råd, adel och andre megit giestet ind udi dieris huse, som noksom vide, at de hafver holdt hæderligt hus oc vel verit fornøiet.

Men om mag. Niels Frandsøn vilde miene sig med dette kald, som hand sielfver hafver affecterit oc for-hverfvet, icke at kunde nok som vere aflagt for sin lange tienniste, da bør hand vel at betenke, at denne byes øfrighed hafde nådigst der foruden aflagt han-nem med det skønne kannik domb i Roskilde, hvilken vi hannem ingenlunde misunde, men megit mere yndsker, om hand med os icke vil verre fornøiet, at hand, som hans formend motte heden kaldis oc be-fordris til høiere bestilling och større rente och ind-komb, om hand derefter attråer.

Vilde hand og lade sig nøie hos os, da ere vi det venligen begierindis och ville hiertlig gerne nøies med hannem och med alt villighed gerne gifve och

¹⁾ Ved Hartkorn forstaas Byg; et Pund Byg, Jelling-Syssel Maal, som her menes, er 24 Skjæpper. — Danmark og Norges frugtbare Herlighed, 4. Bind 494.

Resens Kort over Vejle 1677.

(Læs Vejle A. Aarb. 1908, Side 171).

giøre hannem al den rettighed, ære, tieniste og gode af yderste formue, som vi nogen sinde hans formend gifvit og gjort hafver, oc som vi for Gud oc øfrigheden vil forsvare.

Efter slig forberørte omstendighed ere vi fattige folk underdannigst oc ydmygelist begierindis eders velbhd., som vores gunstige herrer oc venner vilde vere os behielpelig, at vi motte forhielpis indnu frembdelis at blifve vid voris forrige frihed, kvit for tiende, efterdi nok som kand erachtis at prestebuordet her foruden er rundeligen forsiønet, når alting kommer udi sin forige stand igien.

Gud udi himmelen ved, at denne liden menighed er dog megit i denne bedrøfvelig tid forarmit, og byen fast øde; kierken og rådhuset megit forderfvit, kierkebolige så vel som skolen oc skolemesteris residents er slet nederbrut og borte; voris broer ere aldielis forfallen, så det i mange måder er hel bedrøfvelig og ser ganske ynkeligen ud hos os, så vi icke ved elder kand tenke ved hvad middel, det kand komme til rette udigien, uden Gud og øfrighed ville sig ofver os forbarne.

Datum den 17. decembris anno 1630.

Eders velb. h. h. v.

oc ydmyge

borgemestere oc rådmænd

på dieris egne og menighedens vegne udi Wedle.

Peder Søfrensen. Anders Munck.

Niels Søfrensen. N. P. Hans Nielsen. Michel Lausen.

Henrich Henrichsen. Jacob Stang. Christen Madtson.

Niels Knudtson. Peder Nielson. Lauridts Lauridtsøn.

Find Jensen. Anders Jensen. Anders Lausøn.

J. A.

Som vi nu have set, optraadte Borgmestrene og Raad med en — endogsaa efter vor Tids Begreber — næsten forbløffende Bestemthed og Klarhed i Forholdet til deres Sognepræst. — Til Trods for den store Tyngde og Armod, som hvilte over Byen i de Aar, eller maaske netop som Følge deraf, viser Selvbevidstheden og Selvopholdelsesdriften sig og antager saa tydelige Former som nogensinde.

Under 26. Februar 1632 skriver Kongen, at han er underrettet om, »at skoletienerens og kirketienerens med skolehuset udi vor kjøbstad Vedel ganske at skal vere nederbrut; disligest broerne for byen meget at verre forfalden og slet i grunden med det første at skal nederfalde, uden de snart fanger hielp. Og vi forfarer indvonerne der udi byen icke at verre ved den formufve, at de synderligt til des reparation kand hielpe, formedelst den store skade de forgangen fiendis tid lied hafver; thi bede vi dig (Lensmanden) och ville, at du med det første samme leilighed forfarer og siden dig imod os erklere, ved hvad middel forn. kierke- og skoletieneris huse og skolehuset udi forn. Vedel igien kand blifve opbygte, og broerne der same steds kand hielpes, och same din forklaring udi vort cantzelie indskicker.«

Skolen er saa bleven genopbygget. — Et Syn saa sent som Aar 1713 beskriver den saaledes:

»Den latinske skole bestaar af 15 fag hus, hvoraf de 4 fag er til skolen, 4 til høreren, som i tvende kammere er afdelt, 7 fag til rectors residents er afdelt til stue, sengkammer, kiøken og brøggers«. — Den blev tillige med andre smaa latinske Skoler nedlagt i Aaret 1739, og dens Indkomster blev lagt til den latinske Skole i Fredericia. — Vejle fik saa til Erstatning en dansk Skole.

Aaret 1644.

Under Thorstenssons Indfald i 1644 og Svenskernes Ophold i Jylland kun 15 Aar efter, at de kejserlige Tropper havde hærget Halvøen, led Vejle igen meget.

I »Vejle Bys Papirsbreve 1448—1654« findes følgende Synsvidne af 30. Oktober 1645, som gør Rede for Byens Tilstand under og efter Krigen:

»Då befindes først udi byen rådhuset megit ilde at verre medhandelit, vindever gandske udslagen, och boelverk med skiötholler igien, indbiugning nederhuggen, dører och andet borte, svaltrapper med tagstien sønder och øde, plankverk med porte och låger øde, så det icke uden stoer bekåstning igien kand forferdiges. Nogle huse, som lå omkring och ved rådhuset blev en part nederbröt, och de andre blef tagit, med vægene och ald indbiugning nederbröt formedelst fienderne, puorthusene af fienderne ilde forderfvit, formedelst di brugte dem til vachthuse, ellers på adskillige steder i byen nederhuggen och på vindever, dørre, lofte och indbygning meget ilde at verre medhandlit, så der befindes den fierde part af byen at legge ødde med ded, som tilforne i forrige keiserske krigs indfald blef ruinerit. Skoufvene synden byen liggendes, som kaldes Lågård och Løgidts skoufve, befindes mögit at verre forhøgen, som finderne til pallesarter, vagthusene och i andere måder i denne tid er blefven hoggen, som stauberne findes och er taelde sex hunder træer.

Noch i byens nørre skoufve er och blefven hoggen i så måder sex hundred och tiufve træer, ege och bøge. — Befindes en stoer søe at hafve verrit til Grundet norden Wedel och af fienderne udskoren, som med så stoer magt af sand, stien och træer at verre

nederskult af biergene och giort stoer skade på byens hommelgårder och beste enge, som lå til byen, fattige folk hafvede tilforne dieris nering af, och nu aldrig kand forvinde.

Samme vandløb hafver och med dis ofverflødige sand nederskøllels och ellers årlig år med andre stoere vandløb neder ad di svare høie bierge på begge sider byen forderfvit søfartens dyb med sand, så der icke kand flyde en båd ind eller ud for byen, uden når floden er høig af stranden, så byen derofver med nering och brug tid efter anden jo miere forsveckis och forderfvis.

Befindes och broerne i byen så vel som uden, sønden och norden formedelst sådane ofverflødig vandløb, och af di svenskes store mars med rostvogne och i andre måder, eftersom di der igiemmel byen tit och ofte hafde dieris dørrigtog; broer och veie derofver blefven forkjord, så di ligger mesten øde, och gotfolk icke kand reise der fremb uden stoer lifsfare, så det icke af byen kand forferdiges eller holdes ved lige; hvilke bemelte di goede herrer commissarier dens leilighed deromb hafver erfarit.

Hvad belangende fattige folkes udgift efter deris strenge, hårdelige anmodning och pålæg, desligeste med indkvartering, så och på dieris goeds og formue, som dennom er frarøfvit, efter deromb enhver borger angifvendes formelding, som sig udi en summa ofver di tredufve och otte tusind rigs-daller bedrager, eftersom den største del af borgerskabet var formedels findernis skyld fra hus och hiemb forjaget och sig på fremmede steder hafver med høestru och børn opholden; och hvis ringe meddel, de kunde hafve med dennem bekommen, er tilgangen der med dieris fattige høestru och børns livvens ophold; och hvis, som blef efter-

ladt i dieris huse af dens forråd med korn, fæ, heste, boeskab, kleder och andet, [er] blefven borttagen och forødet, så ingen forråd er af fienderne efterladt, ind tomme och ruinerit huse, hvor ud ofver disverre stoer skade i så måder er lidt; så mange derfor er geråden i stoer armud och nødis til at gå med bittelstaf och tigge dieris brød.

Der foruden, eftersom den fattige bye imellem hafver verit fienderne erlediget, er da strax tilholt, videre end som andere kiøbsteder har i landet, at giøre arbeide til Bersodde¹⁾ skandse udi fiorten dage, och hver dag sex vogne, er firsindstiuftve och fire vogne.

Disligeste til samme skandsens proviantering på adskillige tiders levering, så och med indkvartering af vor allernådigste herre och kongl. maits. folk, nemlig halffierdesintstiuftve dragoner udi ti dage. — Derefter captain Stroudtzis compagnie, ungefehr halftredie hunder mand foruden kvinder och børn udi femb ugger. — Derefter strax tou compeni rytter på femb uggers tid.

Och efter des afregning behøfver ofver tou tusind daller, foruden den føringskab²⁾ tid efter anden med des indkvartering til skandsen giort hafver, så och ellers pa[r]tier dageligen fra skandsen her til byen och igiennemgangen er, som icke er bereignit och dog bekommen dieris fornødenheder af byen.

Her hoes angifvis, at eftersom den fattige bye ligger for stoer dørrigtrecken³⁾, enten de skal ind eller ud af landet, hvor ud ofver byen ofte besverris med indkvartering och føringskab och ingen holdts vogne udi så måder hafver, som andere kiøbsteder ved lenet holdes.

¹⁾ Bersodde er det samme som det senere Frederiksodde eller siden 1664 Fredericia. — ²⁾ Føringskab = Ægt. — ³⁾ Gennemnarche.

Hvilke denne fattige byes angifvende er ydmygelige och underdanigste begierendes at motte for Guds skyld anses och middel betenkes, eller den aldrig udigien kand komme på fode eller blifve ved macht.

At så i sandhed er och befindes bekræftes med voris stads secret«.

Krigen 1657—59.

Maaske maa det indrømmes, at Vejle led mere under Fjendehaand i de to fornævnte Krige, end de fleste andre Byer i Jylland; — i hvert Fald synes en stærk Opløsning at have gjort sig gældende, og megen Elenighed har sikkert præget Byen ved flere Lejligheder og i lange Tider; — men den værste Svøbe var tilbage.

Mindre end en halv Menneskealder frem i Tiden, og de svenske Soldater viste sig for anden Gang som Fjender. Denne Gang gjaldt Angrebet den alt i 1644 nævnte Bersodde, hvis Forskansuinger da krævede saa mange økonomiske Ofre og saa meget Arbejde netop fra Vejle.

I Mellemtiden vare Skanserne blevne til en Fæstning, som var benaadet med selve Kongenavnet: »Frederiks«-Odde.

De svenske Horder hærgede Egnen i et Aar omtrent, men de vare Fjender, og deres Krigsføring var ikke synderlig værre eller mildere, end hvad Skik og Sædvane var i hine Tider. — Større — ja langt større var i hvert Fald den Ulykke, at de trak efter sig vore allierede, Polakkerne m. fl. — Jyllands Svøbe, Befolkningens Rædsel.

Et Bønsskrift fremsendt til Kongen fra Borgemester og Raad og menige Borgere giver det Billede, som hin Tids Vejle overlod til senere Slægter. — Det fremstilles i en »copia suplik til kongl. mait. anno 1660 om denne byes ringhed og ruin af polackerne og andre«.

»Stormegtigste høibårne første och herre, allernådigste herre og konning:

Ere vi fattige folk, som boer udi kongl. maits. kjøbstad Wedell, på det allerunderdanigste høiligen forårsagit voeris stoere nøed och armoed klageligen at gifve tilkiende.

Eptersom vi denne langvarende besverlige krigstid megit ilde er medhandlit och forøed, først ud af fiendernis valdt med stoere udgifter, pressur och udpløndring, och siden Gud af nåde hialp os, de af landet udkomb, er strax blefven indkvarterit udi denne liden bye tou sterke regimenter udaf polackerne til hest och 1 compagnies dragoner; hvilke, eftersom de var ankomen, selv bemegtiget dennem folk och bye, alt hvis som forfandtis, gjorde self kvarter og indlægde på enhver, som dennem lysted, så fast ei nogen kunde vide, hvor mange folk de hafde i deris huse, — sloug og pinte adskillige deris verter for penge, opgrof och borttoeg alt, hvis der kunde findes enten ofver eller under joerden, hvorfore fattige folk deris huse motte rømme och fraløbbe, och derofver byen forøed. En del af de beste huse och gårde opbrent och nedebrøt, en del ruinerit och forøed, at de icke nu af nogen besiddis, och siden nogen forandring skede, at en del af pollackerne bort kom, er hans churførstl. nåde samt dend keiserlige och poliske generaler, deris hofstat blefven bestændis her i byen ungefehr 4 ugger, midlertid deris feltlager stoad for Frederiksodde, til dend ofvergik; hvilket dend ringe menighed og bye var til stoer betrøk och skade. Och der de ere bortdragen, hafr. vi ideligen verrit besverget med stoere indkvarteringer och nattelagger, icke alleniste af dennem, som hafde deris visse kvarter her i byen, mens ochså nat och dag af regimenterne och

partierne, som her igiennem byen fremb och tilbage, ind och ud af landet hafver marcherit, nogle med gevaldt self hafver tagit kvarter, och hvis dennem løstet; och mange af dennem hafver verit tiltvongen at gifve proviant, och hvis de begierede, fast mere end vi fattige folk kunde afstedkomme, så vi måe bekiende at were hiemsøgt af Guds vrede och straf med krig, pestilendtse och dyrtid, hvorofver byen er blefven så forarmt och øde af dend stoere ruin, och folkene ere bortdøede, så nu ei mere besiddes end 29 gårde och våninger.

Sligt uanset hafver commissar Nicolaus Nissen ud-gifvet sin ordre, dat.: Viborg dend 8 octobris forleden, på it compagnie tilfoeds, nemlig på 19 mand ofver-och underofficerer och 50 soldater, som her af byen skulle hafve deris forflegung, hvilket denne fattige menighed er umuligt at kand underholde, formiddelst indtet udi denne langvarende tid hafver såed eller auflet; mens, hvis vi til underholdning skulle hafve, motte det 10 eller 12 mile fra byen på andere steder hente och søege; hvorforre vi underdanigst begierende hans kongl. mai. slig voeris stoere nøed af kongl. nåde och mildhed nåd: ville anse, at vi for indkvartering och sådane hårde tyngte måte vorde forskännit, at vi fattige fåe ofverblefne folk med høestruue och børn icke skulle gåe fra hus och hiemb och suckendis betle och søege voeris brøed på andre steder, Gud allermegt. skal hans kongl. mai. igien velsigne och belønne. Och formoeder herpå et nådig och mild svar; ønsken-dis hans kongl. mai. och det gandske kongl. hus under Gud dend allerhøiestis beskiermelse udi langvarig løksalig och fredsommelig regimente at forblifve.

Actum Weile dend 31. october 1660.

Eders ko. ma. allerunderd: tienere och troe undersætter
Borgmester, råd och menige borgere udi Weile.

Anlangendis hvad stand Weile bye nu befindes udi, da er den megit bedrøvelig och ynkelig at se. De fleste huse på dend stoere gade ere afbrut och afbrendte håde for til gaden, så och bagud i gårdene; de andere såledis ruinerede på døre, vegge, vindver, loft och ald indbygning, at ingen kand boe i dem, hvorofver de fleste och fast beste borgere, fåe undtagen, ere fløttet af byen och opholde sig på landsbyerne, så der hverken er huse eiheller borgere, som kand holde nogen indkvartering, enten med husverelse, mad eller øl eller och penge at udgifve; så at dersom de fattige fåe borgere, nu ere tilstede, icke derforf måe forskonis, da blifver dend hele bye inden en månids tid eller och kortere slet øde ofver alt; da ere deris skønne hommelhafver, hvorved fast deris beste næring bestoed, mestendel øde och udørkede. En stoer part af dem såvel som deris enge ere af sand fra en dam, som pollackerne udskar efter bytte¹⁾, såledis af sand ofverskyllede, fast half allen tyk, at de aldrig mere kand brugis. — Datum Weile dend ut supra.

Peder Lange. Christian Wind.

Af de jydskes Tingbøger fremgaar, for saa vidt de ere bevarede fra Tiden omkring 1660, at ingen Egn blev hærget som Elbo, Holmans og Brusk Herreder i Krigen 1657—59; — og efter hvad der foran er fremdraget af Vejle Bys Arkiver, kan der maaske tilføjes, at ingen jydsk Købstad led saa meget i de samme Tider og var sin Undergang saa nær som Vejle.

Da Polakkerne forlod Byen efter at have plyndret og taget alt, hvad der var værd at række en Haand ud efter, og efter at Pest og Sot — den Svøbe, som

¹⁾ Polakkerne udgravede Damme og gennemsøgte Aaen for at finde Værdigenstande, som Borgerne der maatte have nedsænket og skjult for Plyndring.

fulgte over alt, hvor de slog sig ned i nogen Tid, fulgte dem som en sort Haand og bortrev Mennesker i Hobetal, efter at det alt sammen var overstaaet, og den lille, ellers saa venlige By, tæt omgiven af Skove, med Fjord og Enge foran sig og allevegne isprængt med rigtbærende Humlehaver, atter kunde aande frit, og en Lueild paa den aabne Skorsten ikke længere betød, at Huset skulde brændes, da var der kun 29 Gaarde og Vaaninger beboet. — Alt i alt et Par Hundrede Mennesker sad tilbage i Byen, sammenkrøbne imellem Tomterne; — og saa ringe var deres Modstandskraft, at de ikke kunne taale en Maanedes Indkvartering af egne Tropper, men maatte, hvis saa skete, forlade Byen, og den vilde blive »slet øde ofver alt«.

Det var Vejle ved Aaret 1660 ifølge Raadets og Borgers m. fl. enstemmige Erklæring.

Det var Resultatet af tre Krige i tredive Aar, i hvilke Vejle kun havde deltaget som Indkvarterings- og Skatteobjekt¹⁾.

¹⁾ Paa Grund af Forfatterens Sygdom har Redaktionen selv læst Korrektoren paa denne Afhandling, og Forfatteren bærer saaledes ikke Ansvar for muligt indløbne Fejl. Redaktionen har ligeledes ladet Afhandlingen ledsage af Resens hidtil utrykte og lidet kendte Vejlekort fra 1677, der ikke behøver nogen yderligere Forklaring.

EN GAMMEL KIRKERUIN

AF

HANS KAU

I den saakaldte »Ribe Oldemoder« (Avia Ripensis)¹⁾, der blandt andet indeholder en Fortegnelse over Kirkerne i Ribe Stift mellem Aarene 1330 og 1348, nævnes ogsaa en Kirke i »Orst«, Lindeballe Sogn. Efter den sorte Død 1348—50 er der af en senere Haand tilføjet flere af Kirkerne Bemærkningen »desolata«, forladt. Dette er ogsaa Tilfældet med Kirken i Aast. Den er altsaa gaaet til Grunde efter den sorte Død. Rimeligvis er Stedets Befolkning død ud.

At der har staaet en saadan gammel Kirke i Aast, er saa meget mere sikkert, som der endnu i Mands Minde har staaet betydelige Rester af dens Mure. Først i Løbet af den sidste Menneskealder ere disse styrtede sammen til uordnede Hobe under Gravning efter Kampesten til Opbygning af Udhusene til den Gaard, paa hvis Mark Kirken har ligget. Gamle Morten Stenkløver, der nu er død, og som havde besørgt Opgravningen og Kløvningen af Stenene, kunde fortælle om, hvorledes han ogsaa havde fundet Alterbordet. Fundamenterne til det findes iøvrigt endnu. At der ogsaa har været en Kirkegaard omkring Kirken, er der tydelige Vidnesbyrd nok om. Da der for nogle Aar siden blev bygget en ny Staldlænge i den østlige Side af Gaarden og der i den Anledning maatte graves ind i den vestlige

¹⁾ Om dette gamle Manuscript se »Vejle Amts Aarbøger« for 1906 Pag. 120 Anm.

Side af Kirkehøjen, kunde man tydeligt se Spor af Grave, og det samme var Tilfældet sidste Sommer, da der paa samme Sted gravedes efter Sand i Anledning af Gaardens Gjenopbyggelse efter Ildebrand. Ved at kule Kartofler ned paa den gamle Kirkegaards Plads har man flere Gange truffet paa Benrade og en Gang fundet en Hovedskal med en tyk Haarfletning paa. Det har derfor kun lidt at betyde, at Aast Kirke ikke omtales i Præsteindberetningerne til Ole Worm 1638 og til Biskop Tønne Bloch 1765. I en Præsteindberetning fra 1847, som opbevares i Nationalmusæet, tror jeg dog ganske sikkert, at den findes omtalt.

I Aaret 1906 fik jeg Lyst til at foretage Gravninger i den gamle Kirkeruin. Det var en Dag i November Maaned. Jeg havde Aaret i Forvejen faaet udgravet en Kirkeruin ved Klausholm i Gadbjerg Sogn, som ingen Steder findes omtalt i trykte Kilder før i Pontoppidans »Danske Atlas«, og hvis Spor næsten vare ganske udslettede¹⁾. Blandt dem, der stod mig bi ved Udgravningen i Aast, skal foruden nogle unge Karle der af Byen særlig nævnes Gaardmand Peder Nielsen af Brændgaard og den historisk interesserede Gaardmand Mogens Jensen af Vandel. Vi gravede en hel Dag, og det lykkedes at finde det ydre Omrids af Fundamenterne til Kirkens Mure. Navnlig fandt vi de skraakantede Sokkelsten til Hjørnerne mellem Skibet og Koret paa begge Sider. Af den nordre Kormurs Sokkelsten var endnu en 2 å 3 Stykker tilbage ligesom en enkelt baade af den søndre og nordre Mur i Skibet. Ogsaa Tærskelstenen til Kirkens søndre Indgangsdør blev fundet; men den er desværre senere forsvunden²⁾.

¹⁾ Se herom »Vejle Amts Aarbøger« for 1906, Pag. 117—135. — ²⁾ Ved et Besøg paa Stedet sidst i Oktober d. A. opdagede jeg, at Tærskelstenen ligger der endnu. Den var bleven dækket til med Jord, som et stærkt Regnskyl nu havde fjernet.

Jeg besluttede nu at indstille Udgravningen, indtil jeg kunde faa Assistance fra Nationalmusæet, da jeg ikke troede mig selv i Stand til at kunne optage de nødvendige Maal og udarbejde Tegning over det udgravede. Jeg anmodede Gaardens Ejer om at lade det hele ligge urørt hen indtil den Tid, hvilket han ogsaa lovede. Og samtidig indberettede jeg Sagen til Nationalmusæet og bad om Assistance. Men der hengik omtrent $3\frac{1}{2}$ Aar, inden der igjen blev taget fat.

Imidlertid havde Gaarden skiftet Ejer; og da den ny Ejer fik Brug for nogle tilhugne Sten i Anledning af, at han vilde indlægge et Tærskværk i sin Lade, tog han et Par fra den gamle Kirkeplads. En Mand, der interesserede sig for Sagen, blev opmærksom derpaa, og meddelte mig det passerede gennem Telefonen. Jeg ringede straks den nye Ejer op og bad ham om ikke at flytte flere Sten bort fra Pladsen, hvilket han ogsaa beredvillig gik ind paa, da han fik Rede paa Sammenhængen. Atter satte jeg mig i Forbindelse med Nationalmusæet, og i April Maaned d. A. ankom Museumsassistent, Magister Chr. Axel Jensen, og fuldførte Udgravningen. Efter sin Hjemkomst sendte han mig en Beretning om Resultatet af Udgravningen samt en Planskitse med Tilladelse til fri Afbenyttelse af begge Dele, og Beretningen fremsættes da her:

I Dagene 29de til 30te April 1910 foretoges Gravninger paa Aast Kirkeruin, der tilhører Gaardejer C. M. Tegner, Aastgaard pr. Vandel. Undersøgelsen var foranlediget af Pastor H. Kau, Gadbjerg, og til Gravningen ydede Peter Nielsen i Aast og Mogens Jensen i Vandel frivillig Hjælp.

Ruinen ligger paa Toppen af en Bakke; dens Vestmur c. $23\frac{1}{2}$ Meter øst for Østgavlen af Aastgaards Sydlænge.

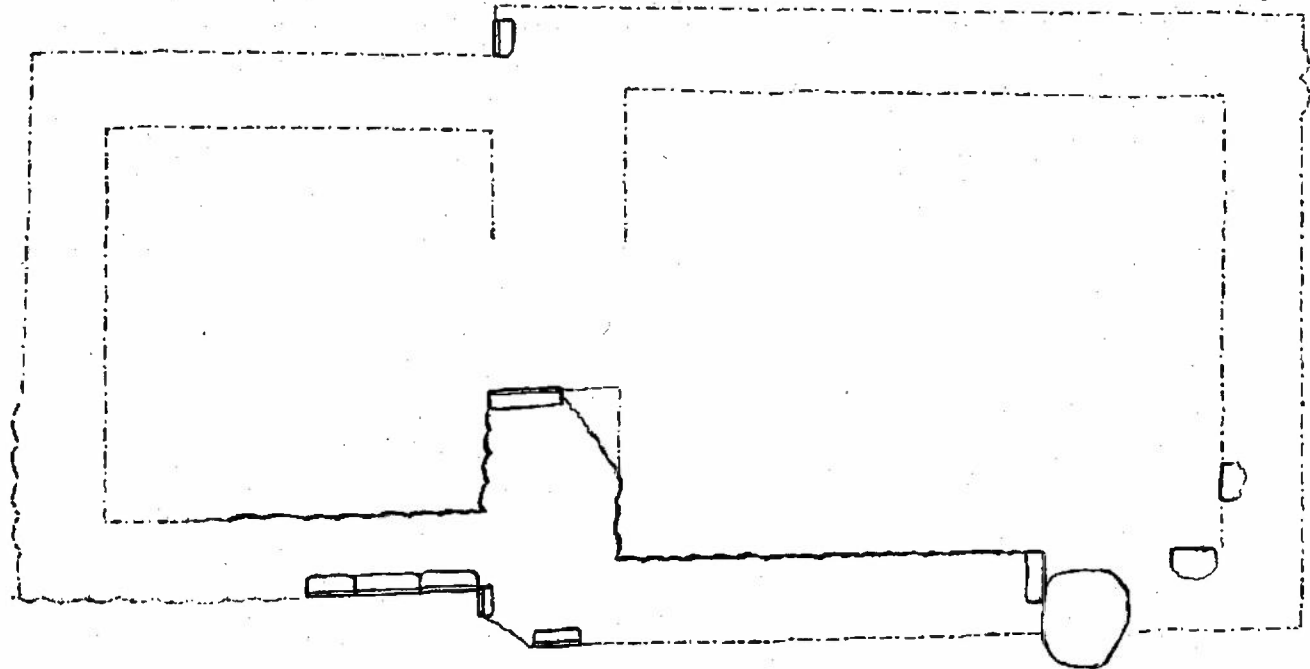
Kirkebygningens Plads har aldrig været overpløjet,

men der er atter og atter taget Sten, saaledes at det hele nærmest gjør Indtryk af at være uordentlige Jordhobe, fyldte med runde smaa Marksten. Kun enkelte Steder var der ved en Gravning, som for et Par Aar siden foretoges af Pastor H. Kau, blottet nogle Sokkelsten med Skraakant.

Bedst bevaret staar disse Sokkelsten mod Nord. Af Korets Nordmur findes de tre vestligste Sokkelsten i en Længde af 234 Centimeter, og endvidere er bevaret en Sokkelsten i Skibets nordøstre Hjørne; selve Hjørnekvadren er desværre borttaget; derimod staar dens vestlige Nabosten endnu paa Plads. Gaaende ud fra disse sikre Holdepunkter lykkedes det nu med Lethed at finde Indersiden af Korets Nordmur, der har været 96 Centimeter bred, samt Østsiden af Triumfvæggens nordre Parti, og snart naaedes en anselig, c. 92 Centimeter lang Sokkelsten fra Triumfbuens nordre Side, med en større Skraakant. Triumfvæggen har i alt været c. 176 Centimeter bred. Endvidere fremdroges Skibets nordøstre Inderhjørne samt Indersiden af den med store, raa eller kløvede Marksten byggede Nordmur — indtil Østsiden af nordre Indgangsdør, hvor der staar en stor Karmsten, og hvor der i selve Døraabningen ligger en meget anselig, utilhuggen, men flad Tærskelsten. Vestre Karmside var fjernet, men Fortsættelsen af Nordmurens Inderside markeredes ved endnu en Kampesten.

Sydsiden af Kirken kan bestemmes ved Hjælp af en enkelt Sokkelkvader i Skibets Østgavl, og det vides, at der ved dennes Nordende indtil den allersidste Tid har staaet to Skraakantkvadre af Korets Yderside; de er nu anbragte i Aastgaards Ladeport. Paa de øvrige Partier af Sydmurene er alle større Sten fjernede, og videre Gravninger foretoges ikke, skjønt der vel nok kunde findes Fundamentsten.

skitse i 102

Da der derimod ikke paa nogen anden Maade kunde skaffes Oplysninger om Korets Østgavl og Skibets Vestgavl, blev der her vinkelret paa Gavlmurene gravet nogle Grøfter, og herved lykkedes det at konstatere saa mange og saa anselige Fundamentsten, at Gavlenes Plads med omtrentlig Nøjagtighed kan bestemmes.

Hvorvidt Kirkemurene over Sokkelstenene har haft Beklædning af hugne Kvadre, kan næppe afgjøres; men hverken paa Tomten eller i Gaarden ses nogen Kvader udover de allerede nævnte. Kalk forekommer kun meget sparsomt.

Imellem de meget talrige smaa Granitsten fandtes en Del Stumper af Fraadsten (dansk Kildekalk). Om disse har været brugt i Væggene, er dog tvivlsomt. I Korbuen blottedes en lille Flade, hvor Fraadstenen syntes at være lagt som Gulvflade, omtrent i Højde med Sokkelstens Underkant. Først ved at bortfjerne de større Dynger af nedstyrtede Sten vil man uden alt for stort Besvær kunne udrede dette Spørgsmaal.

Den gamle Kirkeruin vil nu blive fredet af Nationalmuseet. Gaardejer Tegner har velvilligst afgivet Pladsen. En Fredlysningsdeklaration er allerede underskrevet og tinglæst. Naar Pladsen er bleven ryddet og planeret for de uordnede Stenhobe, hvilket Lindeballe Kommune har paataget sig imod at faa Smaastenen til Vejmateriale, vil Pladsen blive indhegnet med Egepæl og Staaltraad, saaledes at der bliver Adgang til Ruinen gennem en Laage, og en Fredlysningssten vil blive rejst paa Pladsen. De manglende Dele af Fundamenterne vil blive markerede ved smaa Jordvolde. Og det er Nationalmuseets Haab, at »Historisk Samfund for Vejle Amt« maaske saa til Slut kunde tage Affære og plante Tjørn.

BREVE FRA TORSTENSSON

VEDRØRENDE

INDFALDET I DET SYDLIGE JYLLAND 1643—44

VED

AXEL LILJEFALK

DEN 12. Decbr. 1643 faldt den svenske Hær under Torstensson uden foregaaende Krigserklæring uventet ind i Holsten og marcherede derefter hurtigt op langs Halvøens Østkyst. Naar undtages den lille Besætning i Skansen Christianspris, — som Svenskerne straks omdøbte til Christinapris — ved Kiel Fjord, mødte Fjenden ingen Modstand; de faa danske Tropper laa for spredt til snart at kunne blive samlet. I de nørrejydske Købstæder laa 4 Rytterkompagnier og forøvrigt Nord for Kongeaaen 5 Kompagnier af Regimentet Poul Sehested.

Sidst i December blev der taget fat paa at fuld-
stændiggøre Befæstningsarbejderne ved Snoghøj —
Middelfart Skanserne, som Svenskerne altid kaldte
dem — og omkring Middelfart; ved Snoghøj var der
alt tidligere lagt en let Jordlinie omkring »Jyllandsby«
som Stedet kaldtes, skønt der endnu ikke var nogen
Antydning af Bebyggelse. Her samledes nu, hvad der
i en Il kunde sammendrages af Tropper fra Jylland.

Tanken om at befæste et Punkt ved den smalle Del
af Lille Belt var kommen frem umiddelbart efter Wal-

lensteins Indfald i Nørrejylland. Efter nogen Vaklen bestemte Kongen sig for Egnen ved Snoghøj, hvor der omtrent 1637 blev taget fat paa Arbejdet. Den befæstede Lejr, som her rejste sig, gik fra Strand til Strand i Nord omtrent fra Overballegaard, og i Syd draget frem mod Sønderskovgaarde. Nogen stærk Befæstning efter Tidens Lejlighed var det dog ikke.

Uagtet Torstensson saaledes til at begynde med ingen Modstand fandt i Jylland, var han dog ikke helt tilfreds med Overrumplingens Udfald. Hans Plan gik nemlig ud paa hurtigst muligt at komme over til Fyn, Overgangen skulde ske ved den smalle Del af Lille Belt, og dette gav Egnen mellem Kolding og Bersodde (Stedet hvor senere Fredericia blev anlagt) en stor Betydning. Lykken havde paa dette Punkt svigtet den svenske Feltherre, og Isen, ellers Danmarks Fjenders Hjelper, havde denne Gang frelst Fyn. Den 2. Januar 1644 skrev Torstensson herom fra Kiel¹⁾, hvorfra han først havde tænkt sig Overgangen:

»I Begyndelsen og ved min Ankomst til dette Land havde jeg vel troet at kunne komme over til Fyn med de her forhaandenværende Baade; men den da indtrufne Frost hindrede mig deri. Nu er der truffen Foranstaltninger, som gør det umuligt. Hertugen af Holsten har erklæret sig venlig og villig til Hjælp efter Eyne. Med hans Folk har det ikke saadan Beskaffenhed, heller ikke er de i saa stort Tal, som af Hübesohn angivet, delvis er de ogsaa løbet bort. Efter Kongl. Maj. Befaling vil jeg behandle ham efter hans Opførsel.«

Den 9. Januar kom Svenskerne til Kolding og samme

¹⁾ Extrakt eines Schreibens von Hern Feldmarschal Torstensson aus Hauptquartier zu Kijhl d. 2. Januar Anno 1644. Rigs-Ark. Stockholm. Det officielle Sprog i Sveriges Hære er paa denne Tid Tysk. Brevene gengives her i Oversættelse.

Dag havde de et Sammenstød med det danske Rytteri under Friedrich v. Buchwaldt, som havde under sig ca. 1400 Ryttere af dels hvervede, dels jydsk og fynske og et Kompagni af den sjællandske Rostjeneste. Buchwaldt blev selv fangen tilligemed Ritmesterne Deberen og Bülow og den danske Styrke splittet efter en Kamp, hvis Enkeltheder ikke kendes; den fandt Sted paa Kolding Snoghøj Vejen i Højde med Eltang.

Dagen efter dette Sammenstød skriver en ikke nævnt Brevskriver.¹⁾

»Det meddeles at igaar traf Feltmarskalken det danske Rytteri 14 Kompagnier 1500 Heste stærk ved Kolding, angreb det straks, slog det paa Flugt og forfulgte det til deres her dannede Retranchement²⁾ og ned-sablede de fleste saa vel Officerer som menige. De øvrige blev fanget under Oberstløjtnant Buchwaldt som Kommandant foruden nogle Ritmestere, Løjtnanter og menige, som man endnu ikke har rigtig Rede paa, saa at mere end 100 Heste har ikke reddet sig.³⁾ Og er altsaa de store Tysklands og danske Heste, tilligemed Rytternes gode Munderinger kommen til os, hvad der passer os meget godt. Fodfolket ligger endnu i Skansen; Hr. Feltmarskalken venter kun paa Stykkerne og Infanteriet, man vil da snart erfare, om han vil gøre noget mod Lejren. Havde vi igaar ved vor Ankomst kun haft 4 Pramme, vilde vi nu have været paa Fyn. Kongen skal være 4 Mil herfra i Fyn.«

Det varede ikke længe inden man erfarede Feltmarskalkens Planer; han angreb den befæstede Lejr ved Snoghøj, og da denne kun var lidet skikket til

¹⁾ Extract eines Schreibens aus der Fähr dies seidt Mitelfart 10. Januar Anno 1644. Rigsark. Stockholm. — ²⁾ Jyllandsby., Befestningen ved Snoghøj. — ³⁾ Kaptajn Röckstroh anslaar dog i »Jydske Samlinger« 4. Bind, Pag. 300, den Rytterstyrke, som reddede sig ind i den befæstede Lejr og siden blev overført til Fyn, til 8 til 900 Mand.

længere Forsvar, befalede Kongen den 14. Januar, at der skulde underhandles med Fjenden om Overgivelse. Besætningens Styrke anslaaes da til 5 til 600 geworbne og 12 til 1400 Mand af jydsk Regiment.¹⁾ Efter Kongens Ordre til Rigsmarsken skulde denne paalægge Kommandanten »at opgive Skansen til de Svenske paa det Vilkaar, at Besætningen »med Sack og Pack« fik Lov at drage til Fyn«; men herpaa indlod Torstensson sig ikke. Hele Besætningen maatte give sig fangen. Der var dog forinden bleven overført til Fyn ca. 800 Ryttere og 3 til 4,000 Fodsoldater. Om denne Tildragelse skriver Torstensson den 14. Januar til Dronning Christina.²⁾

»Rytterkampen er alt meldt Eders Kongl. Maj.; nu har jeg vendt mig mod Lejren her, hvortil Rytterne trak sig tilbage, som da efterlod Hestene der og satte over med Baade og derved ikke faa saa vel geworbne som Landfolk til Fods i temmeligt Antal reddede sig. I tre eller fire Dage lod jeg Lejren stærkt kanonere. Imidlertid har den danske Rigsmarsk Anders Bille, som har været der, med Stykkerne, Fanerne, de fornemste Officerer og den meste Del af de geworbne begivet sig over til Middelfart og efterladt de lavere Officerer. Da jeg nu i Dag rykkede frem med hele Styrken, og de i Skansen værende Folk saa Magten, har de kastet Vaabnene bort og er kommen ud imod os, saa at Gud har givet Kongl. Maj.s Hær under min Befaling den Lykke, at vi har faaet foruden største Delen af Rytterne ogsaa 4500 Mand til Fods, deriblandt 1000 geworbne, som alle har givet sig under os, uden Tab og med faa saarede, deriblandt en Fændrik. Landfolket, som var udrustet af Adelen, er til Dels

¹⁾ Jydsk Saml. 4. Bind, Pag. 301. — ²⁾ Extract eines Schreibens aus dem Hauptquartier Mittelfahrt Schanzen 14. Jan. Anno 1644. Rigsark. Stockholm.

bleven afklædt af vore trængende Soldater, som saa har ladet dem løbe hjem.¹⁾ En Del af dem har frivilligt ønsket at tage Tjeneste. Ved dette lykkelige Kup, for hvilket der kun kan siges den grundgode Gud Tak, er det meste Folk ruineret for Kongen af Danmark og dette Land altsaa bleven friet, saa det nu mere paa denne Side ingen Skade af dem har at frygte. Kvartererne fordeler jeg nu saa godt som muligt mellem Regimenterne, som med Undtagelse af de faa, der blev i Holsten, stadig har travaileret, saa at de forhaabentligt kan faa det roligt og imens ogsaa faa de bortkommanderede tilbage, saa vi igen kan træde dem, som truer Eders Kongl. Maj., imod.

Linnart Torstensson.«

Efter denne Bedrift er Torstensson taget til Haderslev, hvor han i længere Tid havde sit Hovedkvarter paa Slottet. Herfra skrev han d. 29. Jan. til Dronningen:

»Hvad Eders Kongl. Maj. allernaadigst har betroet mig, det har jeg alt udført og efterhaanden meldt derom. Sagen er ved Guds naadige Bistand og Armeens tapre Forhold bragt saa vidt, at jeg uden synderlig Folkespilde har indtaget hele Holsten og Jylland og deri givet Armeen Kvarter. Hvad der endnu staar tilbage, arbejder jeg endnu paa at udrette saa meget menneskeligt muligt er. Hvad Eders Kongl. Maj. og Fædrelandet kræver, skal ikke manquere. Eftersom jeg ogsaa denne Tid her skal fare saa mod Danos og gøre hans Lande og Provinser unyttige, at han i lang Tid ikke skal kunne oprette sig med Folk igen. Dog skal jeg alligevel holde god Orden i Landet og jeg tvivler ikke paa, at Eders Kong. Maj. paa andre Sider allernaadigst ogsaa klapper Jutten op, saa han ikke

¹⁾ Torstensson sætter saaledes de Danskes Tab omtrent dobbelt saa stort som de danske samtidige Kilder.

fremdeles indfalder i Havnene. Ellers ser jeg nu ikke, hvor stor Force, han paa denne Tid har igen, idet jeg har slaaet 1500 Ryttere, som stod for mig ved Kolding, samt den næstforledne 14de ligervis ruineret de 4,500, som laa i Middelfart Skanser; hvad for smaa Troppeafdelinger han nu kan have tilbage, dem har han paa Fyn og Sjælland at besætte en Del med, men jeg vil næst Guds Hjælp alligevel gøre mit bedste at besøge ham der. Og danske Undersaatter ønsker sin Konge alt ondt. Kongen af Danmark og hans Ministre skal nu ogsaa gøre deres bedste paa alle Steder. Jeg hører der løber det Rygte, han med mange Tusind Mand er imod mig saa og vil komme med en Armé i Skaane, hvilket intet er at agte eller tro, thi Kræfterne er paa denne Side saaledes taget fra ham, at han kan takke Gud, om han kan besætte sine Garnisoner. Kan vel og endnu opbringe nogle Hundrede Heste, hvilket dog intet er til at respektere. Armeen har jeg og saa sikkert og trygt som jeg har kunnet, paa alle Sider lagt omkring mig, at jeg med Guds Bistand haaber, at hverken de Kejserslige eller Danos skal mig her i Vinter stort kunne anfegte. Königsmark i det Hildesheimske skal holde Øje med Bremen. Kongen af Danmark lader hverve i Hamborg og Glückstadt, men faar ikke meget Folk, og mine Hververe er ogsaa ude med Penge, saa jeg til Vaaren kan have anseligt Folk mod Kongen af Danmark.*

Overgangen til Fyn vedblev at sysselsætte Torstenssons Tanker, skønt han alt den 2. Januar skrev, at der nu var truffen saadanne Foranstaltninger, at det var umuligt. De lette Sejre over Buchwaldts Ryttere og Besætningen i Skansen ved Snoghøj havde kan hænde gjort ham overmodig. Hjælpen fra den svenske Orlogsflaade eller fra den hollandske Flaade, der blev

hvervet i Vlie, lod endnu vente længe paa sig. Torstensson samlede da alle de Fartøjer, han kunde overkomme, ved Haderslev og besatte uden Vanskelighed Bogø. Herfra søgte Svenskerne en mørk Nat i 70 Smaafartøjer og Baade at naa over til den fynske Kyst; men de i Beltet værende danske Orlogsslupper var paa deres Post og tvang den svenske Baadflotille til at vende tilbage til Haderslev med et Tab af 15 Fartøjer. Alle de Transportmidler, der var efterladt paa Baagø, blev bragt bort og 300 af Torstenssons Soldater, som stod paa Øen, blev fanget.

Torstensson drog derefter op til Skansen ved Snoghøj for at søge at tiltvinge sig Overgang der, men det blev ved Tanken. Det fortælles, at da Torstensson en Dag red langs Stranden for at undersøge Forholdene, fik man Øje paa Rytterstyrken fra en af de danske Krigsjagter og aabnede Ilden mod den. En Musketkugle skal da have ramt Torstensson i Skulderen. Svenske Kilder melder dog intet om, at Torstensson blev saaret. Rimeligvis har hans Undersøgelse ved den smalle Del af Beltet omkring Lyngsodde bibragt ham den Opfattelse, at de Danske var for stærke og aarvaagne paa Søen til, at en Overgang turde voves. Torstensson drog saa atter til Haderslev og optog Tanken om at faa den hvervede, hollandske Flaade over i Beltet for at jage de danske Orlogsslupper bort.

Disse Overgangsforsøg i den første Halvdel af Februar 1644 optog naturligvis Sindene paa Halvøen i høj Grad. De danske Orlogsslupper foruroligede idelig Kysterne, og Torstenssons Ryttere fik ikke den Ro i Kvartererne, han havde lovet dem, men maatte holde et meget besværlig Vagthold langs Lille Belts Kyst. Den ene Rytterpatroille efter den anden blev overfaldet og nedskudt af de Danske, og Tjenesten blev tilsidt

uoverkommelig for de svenske Ryttere, hvilket meget lettede den danske Rigsmarsks senere Angreb paa Kolding.

En ikke navngiven Brevskriver skriver den 9. Febr. 1644 fra Hamborg saaledes herom:

»For 5 Dage siden er Generalfeltmarskalk Torstenson draget fra Haderslev til Middelfart (skal være Snoghøj), hvor han har ladet alle store og smaa Skibe bringe sammen og ladet 4500 til Hest og til Fods indskibe. Hvorledes det nu vil gaa med Øen Fyn, derom venter man Budskab hver Time; det siges vel her, at vore alt er landet paa Fyn og har besat det meste af Øen; med største Spænding venter man hver Time Bekræftelse herpaa. Hr. Generalmajor Mortaigne er med nogle Regimenter gaaet mod Cremppe og vil afbrænde alle Landsbyer omkring den og omkring Glückstadt, fordi de ikke har villet yde Contribution.«

Brevskriveren er kun daarlig underrettet; det er ikke fra Skansen ved Middelfart, men fra Haderslev, at Overgangen skulde forsøges, og Rygtet om Landstigningen paa Fyn var heldigvis falsk. Man blev dog endnu længe holdt i Uvishedens Spænding i Hamborg; fem Dage senere skrev Hr. Hindrich Schult, vistnok den samme, som havde skrevet det ovennævnte Brev, til den svenske Guvernør:

»Høje og strenge Hr. Oberst og Guvernør.

Hvorledes det er gaaet med Fyn, derom kan endnu ikke meldes noget med Sikkerhed. Dags Middag har den danske Kansler i Glückstadt før Maaltidet faaet Budskab om, at vore er kommen over til Fyn; han blev meget bestyrtet derover. Bekræftelsen venter man daglig. I Dag har Landgreven af Hessen samlet alle Tropper i denne Egn og opbudt flere Hundrede Bøn-

der til Skansearbejde. Ellers er i Dag 500 nyhvervede danske Soldater gaaet herfra til Skibs til Glückstadt.

Hamborg, den 14. Januar Anno 1644.

Hindrich Schult.«

Feltmarskalk Torstensson blev i Haderslev til hen paa Sommeren og ordnede derfra alt vedrørende Jyllands Besættelse, medens han samtidig af al Magt søgte at faa den hollandske, hvervede Flaade rundt Skagen, noget, som dog først Christian den fjerdes siden Pros Munds Sejre ud for Lister Dyb hindrede. Imedens fik Rigmarsken Anders Bille samlet en saa stor Styrke paa Fyn, at han ansaa sig stærk nok til at gaa over til Angreb.

Kolding var Hovedkvarteret for den svenske Styrke i det sydlige Nørrejylland; derfra blev Bevogtningen af Kysten ved den smalle Del af Lille Belt udført; der laa derfor i Byen fire Fodregimenter, nemlig Carl Gustaf Wrangels, Lindes, Paykulls og Plettenbergs, de skulde tillige værne om den ret betydelige Transportflaade, der laa i Havnen rede til Brug ved Overgangen til Fyn. Natten mellem den 30. April og den 1. Maj indskibede Anders Bille sine Folk og kom ved Daggry dels op ad Fjorden, dels gennem Skovene ved Bredderne, vejledet af Bønderne, uventet over Svenskerne i Kolding. Overfaldet lykkedes fuldstændigt. 1 Oberstløjtnant, 1 Major, 2 Kaptajner og 9 andre Officerer samt en Mængde Underofficerer og Menige faldt, 200 Menige med Officerer blev fangen. 5 Faner, flere Tusind Musketter, flere Kanoner, betydelige Mængder af Ammunition og »skønt Bytte« blev erobret, »som voris Soldatesca ikke ringe couragerede«. Derefter gik Sejrherren »i fuldeste Marshe« til Stranden, hvor Torstensson havde ladet bygge og sammenkøre en Mængde Baade, Skuder og store Pramme, med

hvilke Helmuth Wrangel i Følge sin Trusel agtede at »overfalde og besøge os«. Baadene blev fuldstændig sønderhugget og ødelagt, men Skuderne og Prammene tog de Danske med til Fyn. Et stort Skib, der var bleven »forbygget med Brystværn og omsat med Palisader samt forsynet med hele Kartover, for hans anden Flaade under dens Beskærmelse over til Fyn at konvoyere«, blev ødelagt paa Stedet. De Danskes Tab var ganske ubetydeligt.¹⁾

Torstensson blev selvfølgelig meget opskræmt, da han hen paa Dagen den 1. Maj i Haderslev fik Meddelelse om, hvad der var sket i Kolding; det truede jo med, at hans Tropper nordligere i Nørrejylland kunde blive afskaarne fra Forbindelsen med Hovedstyrken i Hertugdømmerne. Samme Dag skrev han derfor et Brev til »Monsieur, Monsieur Majeur-General Charl Gustaff Wrangell, — Arhusen (Aarhus)«. Brevet var mærket

Cito
ito
ito
ito
ito
itisime

som Tegn paa den yderlige Hast, hvormed det skulde befordres. Det lød saaledes:

»Kan ikke undlade at melde, at Fjenden Dags Morgen mellem 3 og 4 er kommen med mange Skibe til Kolding, er landet der og falden ind i Staden, hvor han skal have handlet meget ilde og plyndret i tre Timer. Vore har sat sig til Modværre og er derved Oberstløjtnant Plettenberg og Oberstløjtnant Niels

¹⁾ Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede, Pag. 131.

Persson døde, Oberstløjtnant Lundi skudt, Majoren ved Hr. Generalens (Carl Gustaf Wrangels) Regiment fangen; kort der er af hans Regiments Officerer, som har været der, næsten ingen mere tilbage end Oberstløjtnant Copi. Paa Slottet har de allerede haft Staldene inde ogsaa været paa Slottets Vold, og da Hr. Oberstløjtnant Plettenberg vilde gøre Udfald, er han bleven skudt død paa Broen til Stalden. De gemene haaber jeg vil for det meste findes igen, saa vil jeg atter se at samle dem; men Tabet af redelige Folk og høje Regimentsofficerer er meget at beklage. Vil De nu af Hensyn til, at det her er gaaet dem saaledes, agte paa at sligt ikke gentages. Saa vil Hr. Generalmajoren ikke alene selv bruge al Forsigtighed, men især formane andre derliggende Officerer dertil. Først og fremmest forsyne Skansen ved Aarhus godt med Palisader og anden Nødvendighed, saa den bliver »maintenabel« (kan holdes) og muligst er kan hindre Fjenden i at løbe ind i Havnen og ødelægge vore der liggende Skibe. Jeg har i Dag i den Anledning sendt Generalen to 12 Pds. Stykker; haaber de kommer godt til ham. Om hvorlangt det er kommen med Skibenes Udrustning og hvor mange, der er forhaanden, derom venter jeg Efterretning fra Dem. Om Stykkerne har jeg sendt Bud til Lybæk, venter snarest Svar. Skal ikke undlade at give Hr. Generalmajoren Meddelelse om, hvad der udrettes. Hr. Generalmajor Mortaigne er i Forgaars igen kommen hid, beretter at Admiralen fra Holland nu er ved Lister Dyb med hele Flaaden; hvad ikke endnu er indløbet, vil komme snarest. Jeg har skrevet ham til og begæret han personlig kommer til mundtlig Konference med mig. Efter at have drøftet vore Planer, vil jeg med Guds Hjælp snarest bryde op herfra og komme Hr. Generalmajoren nærmere.

Netop som dette slutter faar jeg Hr. Generalmajorens Skrivelse af 30te April, hvori jeg anbefales at tillade de til Kolding sendte Skipperne at sikre deres Baade, hvilke jeg da vil lade bringe nærmere Aarhus, hvis det endnu er nødvendigt.»

Torstensson synes saaledes paa dette Tidspunkt ikke at have vidst, at alle Fartøjerne ved Kolding var falden i de Danskes Hænder. Da dette blev ham klart, maatte han opgive alle Planer om en Overgang over Lille Belt, inden den svenske Flaade kom i Farvandet. Da det endelig skete, frelste Christian den fjerde som kendt Øerne for denne Ulykke ved Sejren paa Kolherger Heide.

LIDT OM ULLERUP SOGN

NOGLE SMAANOTITSER

VED

HUGO MATTHIESSEN

I Tilknytning til de Bidrag til det gamle Ullerup Sogns Historie, som Hr. Lærer J. J. Ravn har offentliggjort i denne Aarbogs sidste Halvbind, turde efterfølgende Oplysninger kanske paaregne nogen Interesse.

Hvad vi ved om det Kirkesogn og de tre Landsbyer, som dømtes til Døden ved Frederiksoddes Anlæggelse, er saa forsvindende lidt, at enhver lille Notits, — hvor beskeden den end kan synes —, bør fremdrages, hvis den bringer en Smule ny Kundskab.

Efterfølgende Stykke er et Udpluk af en paa Folioark skreven Beretning, som bærer Overskrift: »*En gammel Mands relation om Fridericia bye 1756 d. 2. Augusti.*« Denne Kilde, der gemmes i Nationalmuseets 2den Afdelings Arkiv, indeholder desuden en meget kortfattet Beretning om Fredericias Tilblivelse, samt et Udtog af Stabelstadens ældste Privilegier og Benaadninger. Fraset nogle ganske enkelte Smaatræk, er Stoffet dog altsammen kendt fra andre Kilder, og kun Optegnelserne om de 3 Landsbyers Beliggenhed og Ullerup Kirkes Skæbne bringer noget nyt:

»*Ullerup Kirke stød en lille fierding Veis i Nordvest fra Friderice, der hvor byens Marker slipper og Rytter-koblerne begynder, saaat linien, hvorved koh-*

lerne blev skaaren af de øvrige Marker skulle gaae lige over Kirken og Kirkegaarden, men siden det var et helligt Sted, blev grøften trekk(?) tæt norden for Kirkegaarden.¹⁾

Man kan endnu grant see, hvor Grunden har været, som og hvor Choret og Taarnet har staaet, it(em) hvor Vaabehuset har været; hvor Vaabehuset har staaet laae endnu i forgaars 1756 den 31 Julii, da jeg var paa Stædet, en 3 a 4 Kampesten. Men Kirken blev afbrudt, da den første bye blev anlagt og en deell dets Steene brugt til bygninger. Dog er der blevet mange tilbage, thi for en 30 aars Tid siden har den Mand ved Navn Kok, hvis lod Jord faldt over Kirken, kjørt hen ved 50 læs Steen baade Kampesteen og liigsteen her til byen, som er brugt til Grundsteene til nye huse. I Kanselie Raad Hvalsøes huus nær dansk kirke, staaer endnu en Grundsteen en lille quadrat Steen i Grunden over Jorden, med et dødninge hoved paa, som er derfra.²⁾

¹⁾ jfr. Vejle Amts Aarbog 1910. Side 90 nederst. — Rytterkoblerne vare 1718 blevne skille fra Bymarken og udlagt Kavalleriet, som s. A. indkvarteredes i Byen. — ²⁾ Ullerup Kirke, en gammel romansk Bygning, synes at have været ret anelig, men den havde — som saa mange andre Kirker her i Amtet — lidt megen Overlast i Thorstenssonfejden. I Aaret 1650 toges der Syn over Kirkerne i Elbo Herred, deriblandt ogsaa Ullerup. Dens Blytag, som var flænget og plyndret, var da atter bragt i Orden paa Vaabehus og delvis paa selve Kirken, men endnu fandtes der stor Brøstfeldighed. Taarnet neden paa det sydøstlige Hjørne var beskadiget, og Muren — »ganske megit vdfalden«. Ligesaa Pælene, som afstivede Taarnets søndre Side. En Istandsættelse ansloges til at ville udkræve 2000 Mursten, 200 Tagsten og 3½ Læster Kalk, foruden Bly til Taarnets Tag. Under Klokkerne behøvedes en Bjælke, — »Dugen og Alterklæderne er formolttenit, gjøres storlig fornøden en Kalk og Disk, eftersom de tvende som tilforne var, blef i Ufredstid bortplonderit, Klinket som var udi Kirkegaardslaae, er bort stolen for kort Tid siden«. Synet er undertegnet: Peder Nielson, Sognepræst. Niels Mazsøn i Handrup. Lauriz Hansen i Igum, Knud Jørgensen i Stoustrup og Knud Mazsøn i Synderbyegeaarde. (Rigsarkivet: Indkomne Sager til det danske Kancelli. 3. April 1650). — Ullerup Kirke havde altsaa ogsaa, ligesom senere i næste Svenskekrig Vejlbys, mistet sin Kalk ved Fjendernes Røverier. (Om Vejlbys-Kalken se »Vejle Amts Aarbog« 1908. Side 289—92.) — Kirken var imidlertid — trods Mishandlingerne — sluppen forholdsvis let, sammenlignet med Nabosogneues, og Frederik III havde af den Grund alvorligt tænkt paa at skaane den og ofre en anden i Stedet. I August 1654 foreslog han nemlig, at da

— *Ullerup bye* laa en 2 til 3 bøsseskud fra Kirken paa en banke paa det sted, hvor den liden bakke Steenhøy kaldet endnu ligger. Same Steenhøy laae i byen og omkring den holdte bønderne Gadestævner og synes at det har været begravelse Sted i de hedske Tider, ligesom der og endnu ligger 3 Stene paa høyen. Neden for Steenhøy Sydost derfor løber Ullerup bek, hvori navnet er conserveret.

— *Ullerup Præstegaard* laae ikke i byen, men sydost fra Kirken ogsaa paa en banke og hafde siie¹⁾ Jorder om sig og i Marken, med en fiskedam neden for Gaarden, som nu er eftergroet.²⁾

— *Hannerup bye* laae paa den Part af Marken, som Magistraten og Rettens betienter i førstningen var tilagt, men siiden udlagt til Rytter Koblerne, hvorfor Magistraten endnu faar 60 r. aarl. henimod Stoustrup og norden ved Fuglsang Skov. laae paa jevn Mark. Hannerup Skov er der endnu, og har altid været slet, alene Ælle og krat. Fuglesangs Skov tilhørte ogsaa denne bye. byen laae til Ullerup Kirke.

— *Hybe bye* laae norden fra og en halv fierding veis fra Frid.[ericia] paa en banke. har haft stor Skov; men er nu kuns krat; har haft store Eeger, som blev

Bredstrup og Kongsted Kirker vare saare brøstfældige, ja Bredstrup endog saa ringe, at hvis den ikke istandsattes inden Vinter — skal huellingen med fast den gandske kircke nederfalde, og da Penge til Restauration ikke fandtes, skulde de jyske Rigsraader tage under Overvejelse, om ikke disse to Kirker kunde nedbrydes og Materialerne indføres i Frederiksdode til Hjælp til Kirkebygningen. Derimod skulde i saa Fald *Ullerup Kirke*, som forhen var dedsdømt, blive staaende og de to andre Kirkers Sognefolk søge denne — *«som skal være stor og vel vid macht holden»*. Men hvis Rigsraaderne mente, at det var bedre, kunde Ullerup jo ogsaa nedbrydes og dens 13 Bøndergaarde lægges til Bredstrup, hvis Kirke derved snarere kunde faa Midler. (Rigsarkiv: Jyske Tegnelser d. 16. August 1654.) — Rigsraaderne traf Afgørelsen, og i Kraft heraf blev Ullerup udset til Ødelæggelse, medens Bredstrup bragtes paa Fode ved at alle Koldinghus Lens Kirker — i Følge Kongens Bud — maatte svare 40 Rdr. til dens Istandsettelse (R. A. Jyske Tegnelser, d. 18. August 1655). —

¹⁾ s: side. Læsningen af dette Ord er dog usikker, da Skriften sine Steder er ret utydelig. — ²⁾ Mindet om Fiskedamme lever endnu i Egnens Tradition (jfr. Vejle Amts Aarvog 1910, S. 91).

brugt til Tømer¹. byen da afbrudt. Markerne lagt til Frid. Der hvor have Pladsene ere har staaet stor Egeskov. it(tem) paa fælled. og mange andre Stæder.

høllsbek eller *humbek*, som driver Vandmøllen paa Fælled.²) har sit Udspring paa den Bondebye Kongsted en fierding veis vesten for Stoustrup, dens Marker, løber i Øster over Koblerne og Marken til fælled. og Møllen, og siden derpaa i Vester og sønder i Stranden.

Lokhøy, et Offersted eller altere, ligger mit paa Frider. Mark hvor de smalle Agere er.³)

Et *Teglbrenderie* 3 til 4 bøsse skud uden for Kongens Port paa Fælleden imod Havepladserne var indrettet af Præsident Christoph. Nielsen i Fridericia. som dertil med kongl. benaad. af 1668 fik skienket til arf og Ejendom 120 Roeder udi længden og 80 udi bredden paa fælleden uden Kongens Port. brendte af omtrent 1746. byen til Gavn, saasom ald brende opkøbt dertil, at byen ei kunde faae. øde siden den Tid.⁴)

¹) Læsningen af dette Ord usikker. — Om Skovrester skriver Wilse (Fuldstændig Beskrivelse af Stapelstaden Fridericia 1767, S. 150—51): — endnu er der Bønder, der kan huske, at Træer før stode. hvor nu ikke engang er Krat, og Hannerup Krat var før Skov. Og naar Hyby Fælled har Navnet *Harring-Buskene* — da der dog ej er andet end lutter Tuer, der uden Tvivl er forårsagede af de under Jorden efterladte Træ-Rødder —, var det et Minde om Fortidens store Skove. — ²) *høllsbek* = Høleds Bæk. Dalstrøget har fra gammel Tid Navnet Høled. — Fælleden var tysk Fælled udenfor Priusens Port. — Vandmøllen lau ved Bækken ved Prangervejen (jfr. Kortet hos Wilse). 21. Oktober 1665 havde Otte Pogvisck faaet kongl. Bevilling paa at bygge en Vandmølle ved Fridericia (Rigsarkiv: Jydske Registre 21/10 1665). 1669 fik Kommis. Hinrich Eylers Bevillingen, men hellerikke han gjorde Brug deraf. (Vilh. Berg: *Smaa Billeder til Fredericias Kultur- og ældste Historie*. 1883. S. 46). Først da Borgmester Jakob Ross 8. Maj 1886 fik Retten overladt af Kongen, blev Vandmøllen med tilhørende Opdæmning Virkelighed (Fred. Tingbog 2/6 1692, 2 9/6 1693, Viborg Landsarkiv). 1699 vurderedes det hele til 1000 Rdr. og erhvervedes af Jægermester Brochdorf (Tingbog 2 9/2 1699), i hvis Slægt baade den og en paa Bakken ovenover liggende Vejrmølle var i den følgende Tid. (Raadstue-Kopibog. Indkomne Breve 1728. 13/2 Nr. 1. Viborg Landsarkiv). — Betegnelsen: *Mølleengen* stammer herfra. — ³) Om Oldtidsminder paa Fridericia Mark se Wilse S. 88—90, Bymarken var delt i brede og smalle Agre. — ⁴) Efter Præsident Nielsen fik Præsident Andreas Winterberg Teglgården, men pantsatte den 1701 til Handelsmanden Iver Nielsen Eriitso (Pantebog 1682—1702 folio 188, Fred. Raadstuearkiv). I Kæmnerlister regnes Beboerne af Teglgården til Dansk Sogn. Efter Auktionsskæderne

Ullerup Kirkebakke set fra Sydøst.

Chr. Steensen (Fredericia) fot.

— Saaledes lyder den gamle, anonyme Fredericia-Borgers Beretning om de forsvundne Bondebyer, som laa paa Købstadens Marker. Kun Tomten ude bag Stenhøj, Døbefonten i Trinitatis Kirke og nogle Sten i samme Bygnings Sokkel er tilbage, men har den gamle Fortæller Ret, kunde det hænde, at man i Grunden under en eller anden Veteran blandt Byens Huse en skøn Dag fandt — en Ligsten fra Ullerup Kirke. —

solgtes «Kaltofts Haveplads» samt det derpaa liggende afbrændte Teglværk til Fredericias Borgere 1742 (Vilh. Berg: Smaa Bidrag etc. Side 59. Anm. 1). — Paa et Kort fra Frederik IIIs Tid over Elbo Herred ligger «Tegelløden» ud ad Hyby Fælle til, nær Stranden (Det kongl. Bibliotek, Ny kongl. Saml. fol. 409d). —

CAND. MAG. S. HANSEN.

Efter Opfordring af Bestyrelsen for V. A. h. S. fremkommer nedenstaaende, af Hensyn til Pladsen meget kortfattede, Nekrolog over min Kollega og Ven, som afgik ved Døden Søndag d. 21. August 1910 paa Lenslazarettet i Sundsvall. Han var blevet syg paa sin Sommerferierejse i Sverige.

Søren Hansen var født i Knagstrup, Skader S., Randers A., d. 12. Juni 1859 som Søn af Grdr. Peder H., blev Student 1880 fra Aarhus Katedralskole, tog Skoleembedseksamen 1894 med Latin som Hovedfag, Græsk og Engelsk som Bifag. Efter Vikariater ved Roskilde og Horsens Latinskoler fik han 15. Aug. 1897 Ansættelse ved Vejle Latin- og

Realskole, hvor han virkede i 13 Aar som en dygtig og kundskabsrig Lærer, afholdt af alle, han kom i Berøring med.

Som Bestyrelsesmedlem, Sekretær og Medlem af Redaktionsudvalget i Vejle Amts historiske Samfund gjorde han udmærket Fyldest, idet han foruden at virke utrættelig for Tilgang af Medlemmer sad inde med en betydelig Viden, særlig om Vejle og Randers Amters Lokalhistorie, hvorom da ogsaa de nævnte Amters historiske Samfunds Aarbøger bærer Vidnesbyrd i de forskellige, interessante Afhandlinger, der foreligger fra hans Haand. Grundig som faa var han; mangen en Sommerferie tilbragte han med Arkivstudier. Han havde paabegyndt sin egen Levnedsbeskrivelse i to tykke Bøger, paatrykte Fortid og Nutid, men var desværre ikke naaet ret langt.

Han var Medlem af det kgl. Oldskriftsselskab og Bestyrelsesmedlem i Vejle Folkeuniversitetsforening.

S. Hansen var ugift; men mange vil savne det brave og godhjertede Menneske, den joviale Borger, den udmærkede Kollega og den store Børneven og Lokalhistoriker.

B. M. JENSEN, Adjunkt.

Tillæg til Medlemslisten i „Vejle Amts Aarbøger“ 1909 for Aaret 1910.

Tilgang:

Andersen, Dyr læge, Give
 Brenerholm, Aage, Premierltnt., Fredericia
 Dahl, N., Gaardejer, Trelde, Fredericia
 Eskildsen, N., Frk., Asylet, Kolding
 Hansen, Læge, Hornsyld
 Hansen, H. H., Lærer, Nørskov, Farre
 Hansen, D. R., Murmester, Fredericia
 Jacobsen, Hans Jørg., Grdr., Starup, Gravens
 Jessen, J. C., Forretningsfører, København
 Juhl, Oluf, Propr., „Lykkesgaard“, Stenderup
 Jørgensen, C. C., Stationsforst., Gravens
 Knudsen, Th., Kaffehdlr., Fredericia
 Lauritzen, M., Tandlæge, Kolding
 Lind, Johs., Pastor, Eltang
 Mortensen, Vald. Brøchner, Mægler, Fredericia
 Møller, Anna, Fruc, Humble, Laugeland
 Nielsen, Jes, Konsulent, Kolding
 Petersen, Fred., Manufakturh., Fredericia
 Petersen, Parno C. Tang, Cand. mag., Kolding
 Petersen, Siegismund, Organist, Fredericia
 Schmidt, H. P., Kulhdlr., Kolding
 Späth, F. v., Frk., do.
 Vilhelmsen, Jak., Vejassistent, Vork, Egtved

(Ved Thygesen, A., Propr., Gravens, tilføjes: „Hesselballegaard.“)

Afgang:

Agersnap, Morten, stud. art., Vejle
 Alstrom, J., Isenkræmmer, Fredericia
 Andersen, And., Smed, Bramdrup
 Egeberg, C. N., Grdc., Vork
 Ellerbeck, P., Posteksp., Kolding
 Hansen, Nic., cand. phil., Kolding
 Hansen, P., Dyr læge, Aarhus

Jensen, Hans, Grdr., Bramdrup
 Jensen, Herm., Arbmd., Lille Brande
 Jeppesen, Maren Kirst., Grdrsk., S. Omme
 Jørgensen, Bud., cand. pharm., fh. Kolding
 Knudsen, Propr., Viuf
 Lassen, Lærer, Bredsten
 Lauridsen, Johs., Direktør, Vejen
 Lomholdt, Hans, Grdr., Egum
 Lygum, Jens, Grd., Varde Mark
 Mikkelsen, Henrik, stud. art., Greis Præstegaard
 Møllerup, V., Dr. phil., København
 Mouritzen, Chr., Maler, Kolding
 Møller, Peter, Grdr., Kongsted, Fredericia
 Neergaard, A. de, Propr., fh. Dalby, Kolding
 Nielsen, J. P., Direktør, Kolding
 Nielsen, K. J., Barber, do.
 Nielsen, N., Kommune lærer, Vejle
 Nielsen, Peter, Murer, Uldum
 Nissen, Hans, Gdr., Ødis-Bramdrup
 Pedersen, Peder, Grdr., Daldover
 Pedersen, Peder J., Grdr., Vandel
 Petersen, G. C., Sogneraadsform., Hejls
 Petersen, L., Telegrafist, Fredericia
 Petersen, P., Møller, do.
 Poulsen, J., Bestyrer, Viuf
 Rahlff, Henry, Direktør, Esbjerg
 Rasmussen, Henry, Restaur., Kolding
 Rasmussen, S., Sergent, Fredericia
 Ravn, H. L., Fabrikant, Viuf
 Ring, M., Pastor, Taps
 Roed, Niels, Telefonbest., Bramdrup
 Schigmann, Direktør, Vejle
 Simonsen, C. C. S. Cederfeldt de, Provst, Tyrsted
 Smidt, C. M., Arkitekt, Kbhvn.
 Sønderholm, Ant., Gartner, Brande
 Sørensen, Holger, stud. theol., Jerlev
 Sørensen, Jørg., Grdr., Lindved
 Thuesen, P., Sognefoged, Egum

Thygesen, Niels, Stouby
 Trøglborg, Chr., Grdr., Kobbøl

Trøglborg, N., Grdr., Bredsten
 Vest-Hansen, Lærer, Uldum

Desuden ere følgende udmeldte fra 1. Januar 1911:

Hansen, Eskild, Gdr., Hornum
 Hansen, S., cand. mag., Vejle
 Knudsen, Anna, Frk., Kolding
 Larsen, Sander, Kancelliraad, Hornslyd
 Nielsen, Edv., Læge, Kolding

Terp, Poul, Propr., fh. Brakker
 Thygesen, J., Cand. jur., 'Lykkesgaard',
 Stenderup
 Wahl, H., Cand. jur., fh. Vejle

Subskribenter:

Tilgang:

Nationalmuseets 2. Afdeling, København
 Hjort-Lorenzen, H. R., Etatsraad, Roskilde

Afgang:

Brasen, Jenny, Frue, København.

Tilgang i 1910: 23 Medlemmer
 — — : 2 Subskribenter
 Afgang i — : 49 Medlemmer
 — — : 1 Subskribent

Medlemsantal pr. 31. Decbr. 1910.....	795
Subskribenter.....	30
Søgnbibliotheker.....	37
Friekspil til Blade, andre hist. Samfund m. m.	28

Stuttet d. 1. December 1910.

VEJLE
AMTS AARBØGER
1910

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1910

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

1910

INDHOLD

	Side
Bøddelboligen og dens Beboere. Af <i>Hugo Matthiessen</i> ..	1
En Forskrivning til Satan 1732. Af <i>samme</i>	40
Gamle Fredericia-Minder. Ved Premierløjtnant <i>Aage Bremerholm, Fredericia</i>	60
Det gamle Ullerup Sogn. Af Lærer <i>J. J. Ravn, Stovstrup</i>	89
Fra en Æggtur til Vejle 1808. Af <i>samme</i>	94
Grundtvig og Skamlingsbanke. Ved Højskoleforstander <i>H. Rosendal, Lyngby</i>	99
Kampen om Kolding 1849. Af <i>S. L. Gynther, Kolding</i> ...	103
Foredrag.....	105
»Vejle Amts historiske Samfund«s Regnskaber. 1908 og 1909.....	108
Præsten i Vonsild. Livsbilleder fra det 17. Aarhundrede. Af <i>P. Eliassen, Kolding</i>	113
Fredericias ældste Raadstuer og Fængsler. Et Bidrag til Byens Historie 1650—1760. Ved <i>Hugo Matthiessen</i>	141
Bidrag til Vejle Bys Historie i det 17. Aarhundrede. Af <i>Thyge J. Søegaard, Oberstløjtnant. (Med et Kort.)</i> ...	162
En gammel Kirkeruin. Af <i>Hans Kau. (Med et Grundrids af Kirken.)</i>	187
Breve fra Torstensson vedrørende Indfaldet i det sydlige Jylland 1643—44. Ved <i>Axel Liljefalk</i>	193
Lidt om Ullerup Sogn. Nogle Smaanotitser ved <i>Hugo Matthiessen. (Med et Billede.)</i>	205
Cand. mag. <i>S. Hansen. Af Adjunkt B. M. Jensen. (Med Billede.)</i>	210
Tillæg til Medlemslisten i »Vejle Amts Aarbøger« 1909 for Aaret 1910.....	211

Redaktionsudvalg:

Oberst Axel Liljefalk (Formand).

Filialbestyrer P. Eliassen.

VORE MEDLEMMER

bedes hver især, navnlig nu i Julen, at agitere stærkt for Tilgang af ny Medlemmer paa Land og i By. Medlemsbidraget, 2 Kr. om Aaret, er saa lavt, at saa at sige alle kan være med. Den, der ikke kender sin Egn's Skæbne gennem Tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om han er født paa Stedet. Ny Medlemmer indmeldes til Bestyrelsen. Se forøvrigt Bagsiden af dette Blad.

ÆLDRE AARGANGE

af Vejle Amts Aarbøger kan af ny tiltrædende Medlemmer faaes til følgende nedsatte Priser:

Aargangen 1905..... 1.50

Aargangene 1906—09... à 1.25

Enkelte Hæfter til Supplering koster 1 Kr. Stykket.

INDHOLD AF ANDET HALVBIND 1910:

- Præsten i Vonsild. Livsbilleder fra det 17. Aarhundrede. Af *P. Eliassen*, Kolding.
- Fredericias ældste Raadstuer og Fængsler. Et Bidrag til Byens Historie 1650—1760. Ved *Hugo Matthiessen*.
- Bidrag til Vejle Bys Historie i det 17. Aarhundrede. Af *Thyge J. Søegaard*, Oberstløjtnant. (Med et Kort.)
- En gammel Kirkeruin. Af *Hans Kau*. (Med et Grundrids af Kirken.)
- Breve fra Torstensson vedrørende Indfaldet i det sydlige Jylland 1643—44. Ved *Axel Liljefalk*.
- Lidt om Ullerup Sogn. Nogle Smaanotitser ved *Hugo Matthiessen*. (Med et Billede.)
- Cand. mag. S. Hansen. Af Adjunkt *B. M. Jensen*. (Med Billede.)
- Tillæg til Medlemslisten i 'Vejle Amts Aarbøger' 1909 for Aaret 1910.

Vejle Amts Aarbøger

udkommer i Halvbind med mindst 12 Ark (192 Sider) aarlig og behandler historiske, topografiske og dermed beslægtede Emner fra ældre og nyere Tid, hentede fra Vejle Amt.

Aarbøgerne, hvis Hefter enkeltvis kan købes i Boghandelen, uddeles frit til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 2 Kr. om Aaret. Indmeldelse i Samfundet modtages af enhver af Bestyrelsens Medlemmer. Disse er:

Stiftamtmand *V. Bardenfleth*, Vejle, (Formand); Kæmner *I. O. Brandorff*, Kolding, (Næstformand, Kasserer); Filialbestyrer *P. Eliassen*, Kolding; Seminarieforstander *R. J. Holm*, Vejle; Pastor *H. Kau*, Gadbjerg; Oberst *Axel Liljefalk*, København; Lærer *S. N. Mouritsen*, Mørup, Gødding pr. Vejle, og Landstingsmand, Propr. *Chr. Ravn*, Sjelundgaard pr. Vejstrup.

I **Redaktionsudvalget**: Oberst *A. Liljefalk*, (Formand) og Filialbestyrer *P. Eliassen*.

I **Foredragsudvalget**: Pastor *H. Kau*, (Formand); Seminarieforstander *R. J. Holm*, og Landstingsmand, Propr. *Chr. Ravn*.